ROMA RESTITUTA;

SIVE

ANTIQUITATUM ROMANARUM COMPENDIUM ABSOLUTUM.

Ex optimis Authoribus in usum Studiosæ Juventutis collectum,

A *THOMA BELLO* Philologo Edinburg. Scoto.

Qui Romanorum res legunt, non unius populi, sed generis humani facta discunt. Flor. in Prolog.

Ubique Membra, hic ipsum caput invenies Monarchiæ. Petrarch. Epist. 14. à Vergerio restitut.

LONDINI,

Excusum pro *Roberto Boulter* ad Insigne *Capitis Turcæ*, ex adversum Mercatorio Regali, in Vico vulgò *Cornhill* dicto,

M. DC. LXXVII.

Nobiliſſimis & ſpem optimam præferentibus Ephebis,

JACOBO ARANIÆ COMITI,

Illuſtriſſimi & magnificentiſſimi Ducis Hamiltonij Filio natu maximo ac Hæredi:

ET

ARCHIBALDO LORNÆ

Domino, Potentiſſimi & Antiquiſſimæ Nobilitatis ſplendore Clariſſimi *Comitis Argathelia* eodem loco & jure Filio,

Florentiſſimarum in Scotiâ familiarum poſt Patres ſuos, Principibus digniſſimis.

T ſuis vicibus novata Solis, Lunæ, Veris decora intentos omnium animos oculoſque novitate gratâ alliciunt, præſenti amœnitate recreant, & futuri ſpe plenos erigunt, alunt, excitant: Sidera autem nova ſi qua appareant,

quantâ ſolicita mortalium pectora, ora, vota, ſtudia magnarum rerum expectatione exercent? Sic, etiam in populo, primæ pueritiæ germen tenellum, & blandè ridentis pubis imbellis flos adoleſcens tantam ubique voluptatem adfert, gratiam conciliat, charitatem movet, pietatem excitat, ut captis etiam urbibus incolumitatem impetret: nobilitatis autem ſurgentis lucida inter ignes minores ſidera lætos penatibus dies, læta Reip. tempora nunciant. Accidit quidem aliquando, quæ rerum omnium incertitudo eſt, ut nimis matutina lux ſplendidiſſima in triſtes abeat nebulas, aut in graviores imbres feratur, vel in fœdiſſimas tempeſtates ſoluta ruat: ipſa tamen ſidera ab his mutationibus, ab hac rerum confuſione longiſſimè aliena, ſuâ interim luce gaudent, & tandem, victâ tempeſtatis vi, clariora etiam exeunt, ac ſuo orbe conſpicua inferiorem illuſtrant, alunt, recreant, & aſpectu grato exhilarant. Sic hiſtoriarum fides, & quotidiana experientia virtutis relictæ ſpei falſæ, & vitæ in pejus mutatæ exempla vobis ſuggerent, eheu! quam plurima. Verùm germanæ Nobilitatis virtus indigena tegi nequiens, mergi neſcia, ſui certa, fortunæ ſecura & invidiæ, deſidiæ impatiens, exoſa vitij, mediocribus ſpretis, ad optima, ſumma, pulcher-

cherrima, adeoque ſuã aſpirat, certat, contendit, nititur, & repulſæ neſcia ſordidæ negatâ tentat iter viâ. Excellentes autem animos ad hoc virtutis & gloriæ faſtigium evehunt inprimis literarum ſtudia: nam (inquit Tullius) cum ad naturam eximiam atque illuſtrem acceſſerit ratio quædam conformatioq; doctrinæ, tum illud neſcio quid præclarum ac ſingulare ſolet exiſtere. Et ibidem literarum ſtudia his laudibus proſequitur. Quod ſi non hic tantus fructus oſtenderetur, & ſi ex his ſtudijs delectatio ſola peteretur: tamen, ut opinor, hanc animi remiſſionem humaniſſimam ac liberaliſſimam judicaretis. Nam cætera neque temporum ſunt, neque ætatum omnium neque locorum, hæc ſtudia adoleſcentiam alunt, ſenectutem oblectant, ſecundas res ornant, adverſis perfugium ac ſolatium præbent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiſcum, peregrinantur, ruſticantur. Quod ſi ipſi hæc neque attingere, neque ſenſu noſtro guſtare poſſemus, tamen ea mirari deberemus, etiam cum in alijs videremus. Alterum, nec minùs neceſſarium virtutis & gloriæ ſubſidium, eſt experientia frequenti exercitatione & multo rerum uſu parta, & firmata; quibus ſcilicet artibus heroica juventus fit,

Utilis & bellorum & pacis rebus agendis.

Sic pueros rebus duris ferendis, magnisque gerendis à teneris adsuefaciendos suadet, ijsq; heroas in Cœlum sublatos testatur Horatius.

Angustam, amici, pauperiem pati
Robustus acri militiâ puer
Condiscat, & Parthos feroces
Vexet eques metuendus hastâ.

Vitamq; sub dio & trepidis agat
In rebus, &c.

Hac arte Pollux, & vagus Hercules
Innixus, arces attigit igneas:
Quos inter Augustus recumbens
Purpureo bibit ore nectar.

Hac te merentem, Bacche pater, tua
Vexêre tigres, indocili jugum
Collo trahentes: hac Quirinus
Martis equis Acheronta fugit.

Honorium Augustum militaribus artibus à teneris exercitatum pulcherrimè refert Claudianus de tertio ejus Consulatu.

Reptâsti per scuta puer, Regumq; recentes
Exuviæ tibi ludus erant, primusq; solebas
Aspera complecti torvum post prælia patrem.

Mox

Mox ubi firmâsti recto vestigia gressu,
Non tibi desidias molles, nec marcida luxu
Otia, nec somnos genitor permisit inertes.
Sed nova per duros instruxit membra labores,
Et crudâ teneras exercuit indole vires:
Frigora sæva pati, gravibus non cedere nimbis,
Æstivum tolerare jubar, tranare sonoras
Torrentum furias, adscensu vincere montes,
Planitiem cursu, valles & concava saltu.
Necnon in clypeo vigiles producere noctes,
In galeâ potare nives; nunc spicula cornu
Tendere, nunc glandes Baleari spargere fundâ.

Eodem modo & nostros ad militiam exerceri solitos præclarè meminit Buchananus in augustissimo Epithalamio Regum Franciæ & Scotiæ.

Illa pharetratis est propria gloria Scotis,
Cingere venatu saltus, superare natando
Flumina, ferre famẽ, contẽnere frigora & æstus:
Nec fossâ & muris patriam, sed Marte tueri,
Et spretâ incolumem vitâ defendere famam:
Polliciti servare fidem, sanctumq; vereri
Numen amicitiæ, mores, non munus amare.
Artibus his, totum fremerent cùm bella per orbem,
Nullaq; non leges tellus mutaret avitas
Externo subjecta jugo, gens una vetustis
Sedibus antiquâ sub libertate resedit.

Hoc rerum usu edita omni seculo exempla literarum monumenta continent, & posteris imitanda tradunt. Sed quid vobis fabulosa Deûm, obsoleta Heroum, longinqua exterorum, aut aliena etiam civium exempla proponerem? Habetis domi uterque in Penatibus ceras veteres, prolixa stemmata, plena atria proprijs, propinquis, certis, evidentibus summæ virtutis & gloriæ exemplis adornata. Huc læti respicite, his parentate pij, hæc observate æmuli, hæc morum quoque filij imitamini, hæc à vetustatis, & oblivionis injuriâ grati vindicate, & novâ luce illustrata posteris tradite magnifici. Macti mei Dioscuri: quò vos tot illustrium retrò Majorum exempla ducunt, quò tot antè bonorum spes & vota ferunt, quò tanti in utroque relucentis animi ardor & studia rapiunt animosi contendite, pergite alacres, & felices tandem evadite. Ut unâ singulari nuncupatione vos compellarem, Ephebi Nobilissimi, maximè me moverunt: Primò vestra adeo per omnia similis conditio, ut uterque nisi alter idem sit, & qui utrumvis dixerit, utrumque significârit. Ac mihi, quidem sæpè de altero cogitanti & loqui volenti alterius appellatio & titulus non tam temerè excidit, quàm imaginis similitudine decepto incidit, pro Aranio

Lor-

Lornæus, pro Lornæo Aranius:

Haud aliter summo gemini cum patre Lacones
Progenies Ledæa sedent: in utroque relucet
Frater.

Dein dulcissima subiens memoria Atavorum vestrorum Jacobi Araniæ, & Archibaldi Argatheliæ Comitum (quàm felix etiam nominum augurium!) ante annos centum duodecim ad rem Religionis, Regni, & Reip. consilio, ope, & exemplo suo restituendam, componendam, firmandam, ac promovendam pulcherrimè conspirantium, & amico fœdere certantium.

O benè signatum fraterno nomine tempus!

Denique par meum utriusque studium plurimâ Nobilissimorum parentum vestrorum gratiâ, multisque tuæ, Aranie, familiæ in me officijs & meritis devinctum, diuturna vitæ consuetudine, à prima ætate vestra confirmatum, novis subinde officijs auctum, nec nisi cum extremo spiritu extinguendum.

Nulla dies unquam nostrum divellet amorem:
Sed canis antè lupas, & taurus diliget ursas,
Et vulpem lepores, & amabit dama leænas,
Et prius æquoribus pisces, & montibus umbræ,
Et volucres deërunt sylvis, & murmura ventis

Quo

Quocircà ut vobis indulgendo quàm plurimis prodesse possim, hoc meum scribendi tyrocinium, libellum hunc, nec temerè occœptum, nec tumultuariò compositum; vestris annis aptum, studijs utilem, animis in me meaq; propensioribus gratum & jucundum vobis dico, permitto, nuncupo, ut si quem inde quis frùctum legerit, id vestro nomini acceptum ferat: si quid omissum desideret, æquus meminerit quæsitum hic compendium, prætereà nil promissum: si quid sequiùs explicatum culpet, quos secutus sum Authores corrigat, aut meliora quærenti veniam det: ni methodus placeat, id mihi soli tribuat: incœptum ipsum sola necessitas quo evicit telo eodem vindicabit. Testatur Joachimus Camerarius in vita Philippi Melanchthonis, eum pueros parvulos summo amore complexum, & naturæ hanc affectionem in ipso impetratam (legendum forte *imperatam*) fuisse; neque, quò ijs prodesset, suo in re ulla labori pepercisse, aut humillimum scribendi argumentum spreviſſe. Hic ille fuit Germaniæ Phœnix, Christianæ eruditionis palma, humanitatis apex, & orbis deliciæ. Sed quid Philippum loquor φιλάνθρωπον? Ipse Θεάνθρωπος pariter ac φιλάνθρωπος CHRISTUS, pater seculi inter mortales agens, hac tenellæ ætatis chari-

charitate insignis extitit; ac jam in suæ apud patrem gloriæ fastigio positus, Sanctus DEI Puer appellari gaudet, *Act.* 4. 27.

Primitijs gaudent lætis cœlumq́, solumque;
Sacra petit cœlum, nos juvat omne novum.

Angeli item purissimi ubique puerili formâ & habitu picti mortalibus innotescunt, eam cœlestis animi vim significante, & vitæ sanctitatem, quam ego arcanorum vestrorum conscius, & testis interior hactenùs in vobis lætus sensi, & indies auctam, atque ad extremum continuatum iri spero, ac DEUM Opt. Max. suppliciissimis votis flagitans jugiter rogabo.

Nobilissimæ dignitatis, & rei
vestræ studiosissimus,

TH. BELLVS.

Dabam Edinburgi ex Academiâ
Jacobi Regis, Calend. Decemb. 1672.

IN

IN AUTHOREM ET OPUS.

Musa stupet, trepidisq; premit præcordia fibris,
Antiquum lustrare decus: seu bellicus ordo
Progreditur, molésve tumet speciosa Theatri:
Sive triumphatis resonant Capitolia pompis:
Hæc oculos animosq; tenent, ubi Roma resurgit
Auspicijs redivíva tuis; ubi fronte verendâ
Eruta fonte suo stat conspicienda Vetustas.
Quantum Roma tibi, tantum tua gloria Romæ
Debuit, & quantum Ducibus sua Roma vetustis
Contribuit virtute decus, tantum ardua Romæ
Cessit inextinctis extincta potentia fastis.
Te poscit tua Roma, suum te Scotia civem
Vendicat: at fortes Decios, Mariosq; potentes
Prædicat indomiti miratrix Roma Camilli.
His patriam tutari armis, patriæq; decorem
Cura fuit; tu mersa suis monumenta tenebris
Eruis, antiquæ renovans primordia Romæ.
His patriæ tibi surgit honos, hæc sæva vetustas
Invidet arcanis non esse sepulta tenebris,
Nec mortis ditione premi; sed provida virtus
Annorum inconcussa minis hæc laudis avitæ
Asserit æternis sibi consecranda trophæis.

Gulielm. Stuartus Ochiltrius.

Thomæ Bello H. L. P. in Academiâ Edinburgensi S.

QUOS ad te, dilecte Frater, non ita pridem miſi verſiculos, raptim quidem illos & calente calamo fuſos, audio jam prelo ſubjici, quod licet fieri neceſſe ſit, non ſine aliquo meæ cujuſcunque exiſtimationis diſpendio, condonabo ſortè, ut nihil non poſſum, perſpectæ tuæ in me voluntati & amicitiæ: tu videris ne dehoneſtamento ſint potiùs quàm ornamento inſigni tuo operi elogiorum ejuſmodi non indigo; cum bono vino non opus ſit hederâ. Quò tamen minùs gravatè feram facit, quòd ſubaudiam ipſos à ſeverioribus Criticorum calculis communiri carmine verè heroico, vernantem authoris Genium redolente, eximiæ ſpei Juvenis *D. Gulielmi Stuarti Ochiltrij*, qui in laborantis & expirabundæ Poëtices incrementum, felice Mercurio, imò Numine propitio natus videtur. Quare tibi author ſum, imò & ſupplex, ut opuſculo tuo ſubjungas quam nuper expedijt verſionem noviſſimam Pſalmi centeſimi quarti, expleto nondum anno ætatis decimo quinto, ut vel inde pateat, quantas ſpes faciat erectioris animi, & Poëticen ad ſupremum culmen etiamnum non fuiſſe perductam. Patriæ honori, almæque veſtræ matris, quæ ſuo gremio tam genuinam & generoſam ſobolem fovet & complectitur, imo virtutis & literaturæ incitamento id non denegabis, neque importunitati votiſque amiciſſimi tui

Gulielm. Cumin.

Dabam Sterlini 27. Decemb.
1672.

LECTOR HUMANISSIME.

POSTQUAM Nobiliſſ. hujus carminis author ſummâ Phœbi induſtriâ ad Poëſin factus & informatus, Muſiſque propitijs natus, ſuâ ſponte, aut noſtro Præceptorum monitu themata ſubinde multa præclarè tentaverat, auſus eſt tandem non ſine Dîs animoſus puer ſe rebus viriſque magnis miſcere, & in divinis Muſarum choreis, ducente *Buchanano*, reſtem ſequi; quo ſucceſſu, quâ ingenij laude, & ſpei effulgentis luce te arbitrum appello. Sunt hæ meſſis uberioris primitiæ, hæc victimæ polluctæ prima libamina, hoc operis, quod molitur, perfecti ſpecimen antecedaneum. D. O. M. indulgentiâ largus pulcherrimum ſanguini & cognomento regio ornamentum, certiſſimum rei literariæ præſidium, ſuum Muſis delicium, nobis ſcholæque noſtræ dulce rarúmque decus diutiſſimè conſervet, melioribus uti ſatis det, opibus mactet, proſperet.

T. B.

PSAL. CIV.

Ela patrem cane, pange Deo præconia laudum
Mens cognata polo, quem majeſtate ſerenat
Oris honos, redimítque ſacris circumfluа pennis
Gloria, ſidereo trabeatum lucis amictu,
Ille ſibi ætherij ſubſellia firma theatri
Imbriferis contignat aquis, & celſus in axe
Nimbijugo dat lora volans, vehitúrque quadrigâ
Aëriâ, ventos frænans auriga jugales.
Aura levis promptis mandata capeſſere pennis,
Flamma voráxque ſacras ulciſci accingitur iras.

Fulta

Fulta ſuæ molis ſolido fundamine tellus
Stat nullâ violanda manu, quondam obruta fellus,
Æquora cœruleo tegerent cum culmina velo:
Voce tua rumpente moras, varióque tumultu
Horriſono reboante polo, ſtupefacta repente
Fulmineas tremuere minas, teſtante pavorem
Terrificum refugo præſcripta in mœnia fluctu.
Cernere erat venis montes juga nuda ſolutis
Tollere, & ad poſitas valles deſcendere metas;
Et laceros undare ſinus, vallésque per imas
Irruere è medijs argentea flumina ſaxis.
Néve iterum terras perruptis undique clauſtris
Hauriat indomiti diffuſa licentia ponti,
Comprimis inſtabiles reſono molimine fluctus,
Perque humiles paſſim ſinuoſo tramite valles
Præcipites volvuntur aquæ, prærupta ſecantes,
Quas onagri pecudésque bibant: hic rewige pennâ
Vecta per alticomæ ſpatiantia brachia ſylvæ
Implumem fovet ore larem, ramóſque frequentans
Avia mulcet avis tremuli diſcrimine cantûs.
Montibus imbibitur gelidis argenteus humor
Nectaris ætherij: ſenſim & cum fœnore multo
De terræ loçuplete penu genialia ſurgunt
Semina, vitales animanda vigoris in uſus:
Unde avidæ fœnum pecudi, mortalibus herbæ,
Et munus Cereale datur; mentémque gravatam
Bacchi animans genialis honos, & ſuccus Olivæ
Exhilarans rutilum diffuſo lumine vultum.
Nec minùs & fœtus animal vegetabilis humor
Arboreos, Libani cedro ſua tecta virenti
Concelebrat pennata cohors: tibi pinea ſurgit,
Cui ſobolem, creditque pios Crotaliſtria nidos.

Sic

Sic ſilices lepori; ſed Echino concava ſaxi
Indulgent facilem tranquillâ pace quietem.
Tu Lunare decus ſtabili das temporis ortu
Inſtabiles lunare vices, & ſidus eoum
Clara renaſcentis referans ſpiramina lucis,
Heſperio recubare toro: tunc, cum urget in aſtra
Præcipitem lux prona diem, cava tecta relinquit
Quadrupedum ſyveſtre genus, catulique Leonum
Ore fremunt, poſcúntque vagis alimenta querelis.
Cum croceis invecta rotis aurora reſurgens
Sparſerit in totum radijs nova lumina mundum,
Cæca cavernoſi ſubeunt penetralia ſaxi:
Fervet opus, ſempérq; hominum manus emicat ardens,
Dum ruit, & fuſcis nox terram amplectitur alis.
Mens mundi, rerúmque parens, quam mira patrâſti,
Cuncta movens, mota amplectens, amplexa gubernans!
Dædala nec tantùm ſentit tua munera tellus
Omnigenis diffuſa bonis; ſed & undique fluctu
Æquora, quæ medias lambunt circumſona terras,
Tam patulo complexa ſinu: quæ remige pinnâ
Concelebrat pinnata cohors, ſulcántque per undas
Fluctivagæ vada ſalſa rates: ubi grandia cete
Humida ſpumificis turbant cryſtalla choreis.
Incumbunt hæc cuncta tuæ, pater optime, curæ,
Temporibus ſatianda ſuis: te dante renident,
Et dextram pandente legunt; condentéque vultum,
Prorſus in obſcuris tabeſcunt cuncta tenebris.
Te vitam tollente, fugit modò corporis artus
Spiritus, & tenues ſenſim vaneſcit in auras:
Vitales affante auras, generoſa reſurgit
Progenies, tacitaſque novat gens aurea terras.
Gloria perpetuâ Domini renovanda juventâ

Flo-

Floreat; æternámque operi det ferre coronam:
Quo radijs fulgente vagis, conterrita tellus
Intremuit, trepidíſque fluens de montibus ater
Undabat tangente vapor. Te proſequar uſque
Laudibus, hæc luteæ dum putris fabrica maſſæ
In cineres reſoluta cadat: fatalis at imâ
Impietas de ſtirpe ruet ſine ſemine: ſed mens
Eia patrem cane, pange Deo præconia laudum.

Gul. Stuartus Ochiltrius.

VATICINIUM.

Nobilis hic Juvenis ſi vitæ ſtamina ducat,
Caſtalidaſq́ colat, carmine clarus erit.

J. A.

AMICO UNICE ET IN PAUcis charo, D. Thomæ Bello Philologiæ Professori in inclytâ Academiâ Jacobi Regis Edinburgenâ, cum de Antiquitatibus Romanis tractatum in lucem ederet,

S. P. P.

PErmultis memorande mihi, dignissime frater,
Nominibus, primos inter numerande sodales,
Consortes quos junxit amor, tu charus Orestes,
Fidus ego Pylades mihi gaudeo, lætus amico
Gratulor ingenium felix, sortémque secundam:
Quòd Spartam inprimis palmam virtutis honestam
Illustres virtute pari, gravitate modestâ,
Incumbens vigili curâ, probitate fideli,
Ut secli venientis honos, spes florida, surgens,
Auspicijs formata tuis, generosa juventus
Sedulò virtuti, studijsque assuescat honestis,
Dumque ex officio veteris vestigia Romæ
Eruis, & seclo propinas prisca moderno,
Urbis & imperij fuerint quæ sacra, profana,
Quid belli factúmve togæ, quæ jura sepulchris,
Conjugijs, ludis, mensis, ut cætera mittam,
Quanta tibi à patrijs debetur gratia Musis!
Anti erat eloquij Romani Scotia limes,
Te mensore, capit jam totam Scotia Romam
Limite tam parvo, fœdæ sine fœcibus urbis.
Jam Tacitus tacitus *quondam, jam Livius ingens,*
Tranquillus, Florúsque patent, jam Cæsaris arma

Sive

Sive Senatoris clavum, sellámque Curulem
Nosse datur, lituum Numæ, trabeamque Quirini.
Quæque voluminibus vastis complectier antè
Tentárunt latè, Dempsterus, & ipse Rosinus,
Lipsius, & nostras Goodwinus, lector habebit
Hoc comprensa brevi manuali cuncta libello.
Masculo & ingenij partu, factuque virili
Crassa susurronum bellè maledicta refutas,
Quippe Palæmonias artes pædantica vocum
Insulsa Arcadici dicunt trivialia ritûs.
Agnosco gratusque lubens quòd denique, frater,
Promoveas nostras isto molimine curas,
Dum prætextato, virtutis ut ardua carpat,
Injicis igniculos, stimulos, animósque viriles,
Heroïs soboli (sit non sine numine votum!)
Nobilis Argadiæ Comitis, quod nomen honoris
Nomine jam liceat tenui memorare Cothurno,
Illius (& meminisse juvat) datur ora tueri
Interdum, & doctas audire & reddere voces;
Dum recolit Romæ quæ rudera, Relligione
Viderit antiquâ multos servata per annos,
Quósque triumphales arcus, quæ templa deorum
Ethnica, quæ divûm, mutato nomine, sacra
Vana superstitio (pudet heu opprobria!) fecit.
Scilicet haud aliud Papismi est putrida massa
Quàm farrago, chaos, rudis indigestáque moles,
Et Gentilismi tætris transfusa lacunis,
Pontifices, Salios, videas cùm Flamine fratres,
Purpureósque patres, Vestales, lustra, Lupercos,
Hinc & Christicolæ, prob! Bacchanalia vivunt.
Quàm vellem, si quis secum componeret urbem
Ἑπτάλοφον, dominam mundi, veterémque novámque;

Esse quoque in fatis quem pagina sacra revelat,
Adproperet DEUS *ipse diem, quo dedecus orbis*
Magna parens scelerum, stuprûm, sentina, cloaca,
Imponens mundo Babylon, impostáque septem
Montibus, ipsa suis celebretur Roma ruinis.
Tu tamen intereà frater charissime, salve;
Vive DEO *& patriæ, melioribus utere fatis:*
Sic tibi tu vives, monumentum erit iste libellus
Pyramidúmque situ solidóque perennius ære:
Et postquam impostor mitratus, splendidus ostro
Rex Capitolinus, Tarpeias desinet arces
Scandere cum tacitâ moniali virgine Vestæ,
Fundetur patrium crescens tua fama per orbem.

G. Cuminius.

Dabam Sterlini pridie
Idus Decembreis.

Votum RoMa DIV tIt Vbans Papæ opto Corr Vat
Anno aVLa.

Resp. ex Apoc. 18. SangVIne sanCtorVM fœDa, sVperba, LVIt.

In

In elimatum hoc Romanarum Antiquitatum Breviarium Ἐγκωμιαστικόν.

Si Romam quis nôsse velit, gentémque togatam,
Hic breviter codex perspicuéque docet.
Perdius hunc, studiosa cohors, pernóxque revolve,
Quæque tenet memori condita mente tene.
Cùm jucunda leges, quêis delectabere, multa;
Commoda tum studijs comperiêre tuis.
Incrustat geminum sic una fidelia murum,
Utilibus mistum quando suave vides.
Quêis sine doctiloquûm capies haud carmina vatum,
Veriloqui nequeunt historicique capi.
Sunt quibus illorum passim monumenta referta,
Quæ rudis haud capiet dum monumenta capit.
His sin posthabitis sectéris inania rerum,
Haud dubiè studijs damna dolenda dabis.
Hîc etiam sacri retegens mysteria verbi
Inveniet studijs non aliena suis.
Insuper armisoni soboles generosa Gradivi
Hinc licitis discet ludere castra dolis.
Denique quî minitans sacris patriæque ruinam
In rapidis fuerit mersus Iberus aquis.
Macte animi, virtutis iter quò carpere bellè
Belle queas, Pylij sint tibi secla senis.

J. A.

INDEX CAPITUM IN HOC TRACTATU COMPREHENSORUM.

LIB. I.

Cap. I. *Proœmium.*
2. *De Calendario Rom. & de annis.*
3. *De Æris seu varijs annorum computis.*
4. *De literis numeralibus Rom.*
5. *De mensibus.*
6. *De diebus.*
7. *De Calendis, Nonis, Idibus, & earum computatione.*
8. *De urbe Româ.*
9. *De populo Rom.*

LIB. II.

Cap. I. *De rebus Rom. & earum diviſione.*
2. *De rebus ſacris Rom.*
3. *De Dijs Rom.*
4. *De locis ſacris Rom.*
5. *De præcipuis Sacerdotibus Rom.*
6. *De triginta Curionibus, & Curione maximo.*
7. *De Lupercis.*
8. *De Potitijs & Pinarijs.*
9. *De fratribus arvalibus.*
10. *De Auguribus & Haruſpicibus.*
11. *De Veſtalibus virginibus.*
12. *De Flaminibus.*
13. *De Salijs Palatinis.*
14. *De Fœcialibus & Patre patrato.*
15. *De Pontificibus.*
16. *De Rege Sacrificulo.*
17. *De Sacerdotibus Cybeles, ſeu Gallis matris Deûm.*
18. *De Duumviris, Decemviris, & Quindecemviris ſacrorum.*
19. *De Sibyllis.*
20. *De Epulonibus.*
21. *De Titijs Sodalibus.*

22. *De Romanorum Sacrificijs & sacrificandi ritu.*
23. *De Christiano usu sacrorum Romanorum.*

LIB. III.

Cap. I. *De rebus Civilibus Rom.*
2. *De Politiâ Romanâ.*
3. *De Comitijs Rom.*
4. *De Comitijs Curiatis.*
5. *De Comitijs Centuriatis.*
6. *De Campo Martio.*
7. *De Comitijs Tributis.*
8. *De Magistratibus Rom.*
9. *De Regibus Rom.*
10. *De Præfecto, sive Tribuno Celerum.*
11. *De Senatoribus.*
12. *De Interrege.*
13. *De Præfecto Urbis.*
14. *De Consulibus.*
15. *De Dictatore & Magistro equitum.*
16. *De Prætoribus.*
17. *De Censoribus.*
18. *De Quæstoribus.*
19. *De Tribunis Plebis.*
20. *De Tribunis Milit. Consulari potestate.*

21. De *Triumviris.*
22. De Decemviris *legib. ſcribendis* conſu
lari poteſtate.
23. De *Ædilibus.*
24. De *Proconſulibus.*
25. De *Imperatoribus, Auguſtis Cæſaribu*
donatis Tribunitiâ poteſtate.
26. De *principibus Juventutis, Cæſaribus,* o
nobiliſſimis Cæſaribus.
27. De *Præfecto Prætorio.*
28. De *Veſtibus Rom.*
29. De *Togâ Rom.*
30. De *Tunicâ Rom.*
31. De *Calceis Rom.*
32. De *Menſis & Convivijs Rom. ubi de bi*
bendi legibus apud Rom.
33. De *Nuptijs Rom.*
34. De *Exequijs Rom.*

LIB. IV.

Cap. I. De *rebus Militaribus Rom.*
2. De *Bello indicendo.*
3. De *Fœdere feriendo.*
4. De *delectu Militum.*
5. De *Sacramento Militari.*
6. De *Legionibus & Auxilijs.*

7. d

7. De *Legionis partibus, Cohortibus, Manipulis, Centurijs, Turmis, & Decurijs.*
8. De *Duce & Imperatore.*
9. De *Legatis, Tribunis Mil. Centurionibus, Decurionibus, & alijs militaribus muneribus.*
10. De *Militum ordinibus, generibus, & differentijs.*
11. De *Militum Rom. armis.*
12. De *Rom. signis militaribus.*
13. De *expeditione.*
14. De *Castrametatione & Castris.*
15. De *disciplinâ Castrensi.*
16. De *Exercitijs Militaribus.*
17. De *Legibus Militaribus.*
18. De *Coronis Militaribus.*
19. De *acie Roman.*
20. De *devotione.*
21. De *oppugnatione urbium, & ijs quæ ad oppugnationem referuntur.*
22. *Vocabula instrumentorum, & operum pertinentium ad munitiones castrorum, & urbium expugnationes.*
23. De *evocatione Deorum tutelarium, & devotione urbium & exercituum hostilium.*
24. De *animadversione in hostes devictos.*
25. De *Colonijs, Municipijs, Præfecturis, Foris,*

Foris, & eorum differentijs.
26. De *præmijs Imperatorum, ſupplicatione, Triumpho, & Ovatione.*
27. De *Arcubus triumphalibus, & Trophæis,*
28. De *miſſione exercitûs.*
29. *Appendix de Strategematis.*
30. *Coronis de Strategematis Scotorum: cui ſubnectitur Palinodia Carmelitæ Angli in prælio ad Bannocum capti.*

LIB. V.

Cap. I. De *rebus theatricis, ſive ludis Rom.*
2. *Ludi privati: Latrunculi.*
3. *Tali, Teſſeræ, & Frutillus.*
4. *Alea.*
5. *Pila.*
6. *Pentathlum, ſive Quinquertium.*
7. *Diſcus.*
8. *Cæſtus.*
9. *Harpaſtum.*
10. *Halteres.*
11. *Petaurus, vel Petaurum.*
12. *Follis pugillatorius,*
13. *Nuces.*
14. *Trochus, ſive Turbo.*
15. *Micare digitis.*

16. De *Ludis publicis Rom.*
17. De *Circo & Ludis Circensibus.*
18. De *Theatro & Amphitheatro.*
19. De *Ludis Theatricis, sive Scenicis.*
20. De *Satyra.*
21. De *Mimo & Pantomimo.*
22. De *Comœdiâ, atque ejus speciebus & partibus.*
23. De *Tragœdiâ, & ejus atque Comœdiæ differentiâ.*
24. De *cæteris Ludis Rom. viz. Megalensibus, Cerealibus, Martialibus, Apollinaribus, Capitolinis, Romanis, Plebeijs, Consualibus, Taurijs, Computalitijs, Palatinis, Augustalibus, Secularibus, Votivis, Victoriæ Ludis, Quinquennalibus, Decennalibus, Vicennalibus, Triumphalibus, Natalitijs, Juvenalibus, Miscellis, Funebribus, & exercitationis causâ factis.*

Nobile Eucharisticon M. Joan. Bells Presbyteri Glasguensis, de profligatâ Hispanorum Classe in Britannias missâ anno 1588.

FINIS.

ROMA RESTITUTA,

SIVE

ANTIQUITATUM ROMANARUM Compendium absolutum.

LIBER PRIMUS.

CAP. I.

NON *Nili* illius Ægyptiaci, quàm Mundi hujus universi ortus, omnibus divinitùs non edoctis hominibus, hominum sectis & gentibus, obscuriores semper extiterunt. Etenim mundi exordium ipsos Gentilium Coryphæos, mirum! quemadmodum latuit, lusit & miserrime excruciavit. De hoc enim Philosophi, Poëtæ, Mythologi, Sacrorum Mystæ, Antistites, alijque primâ ab origine mundi multa quæsiverunt, disseruerunt, disceptârunt, conjectârunt, divinârunt, delirârunt,

errârunt; hariolati hallucinati, nugati, fabulati, & inaniter commenti ſunt. Verùm nos ex hac ignorantiæ caligine, ex hoc erroris & trepidationis metu, ex his ambiguitatis anguſtijs, ex his incertitudinis & conflictantium opinionum cruciatibus eripuit illa ab alto veniens, in tenebris ſplendens lux ſacris eloquij divini oraculis prodita, & Scripturis ſacris olim conſignata: hâc enim de mundo edocti ſumus *quòd*, *quando*, & *quampridem* à Deo, ex nihilo productus ſeu creatus ſit: quomodo, ob graſſantia Incolarum ſcelera, hic orbis terrarum inferior, immiſſo aquarum diluvio, perijt, & Deo peccatorum vindici pœnas dedit graviſſimas: ex quibus tamen aquis emerſit, enatavit, atque eluctatus, caput denuo exeruit, & miſericordiâ Dei benigniſſimi quaſi renatus, ortus ſecundos ſortitus eſt. In mundo hoc redivivo & revireſcente floruerunt, & ſibi invicem ſucceſſerunt quatuor Imperia, ſive Monarchiæ latè per totum mundum celebratæ: ſcilicet Babylonica, Perſica, Græca, & Romana. Hæ quatuor Monarchię, ſuo quæque tempore, ſuam cum imperio linguam, ſuas leges, ſuos ritus, atque inſtituta ſua mundo à ſe devicto intulerunt; & ſub poſteriore remanſit ſemper aliquid à priore acceptum. Ex his quatuor Monarchijs poſtrema Romana hodieque obtinet, & quamquam non floreat aut vigeat, vivit tamen utcunque animam agens anguſtam, & in familiâ Auſtriacâ apud Germanos reſidet præcipuè. Hujus Monarchiæ lingua Latina, hujus mores, leges, & inſtituta ſuas jam obtinent vices, & in uſu poſita ſunt præcipuo. Quocirca convenit ut Antiquitates præcipuè Roma-

Romanas exquiramus & ſummo recolamus ſtudio.

Priuſquam res Romanas in ſpecie pertractandas aggrediamur, pauca in genere dicenda ſunt de Calendario, Urbe, & Populo Romano.

CAP. II.

De Calendario Romano.

Tempus res omnes ſurgentes, ſtantes, cadentes ſic regit & circumſtat, ut in ijs rectè recenſendis meritò primum locum vendicet atque occupet. Quapropter pauca de Tempore, & Calendario temporis cuſtode & indice principio dicenda.

Calendarium conficiunt Anni, Menſes, Dies.

CAP. III.

De Annis.

DE Annis dicendum, ut componuntur, & ut computantur. Annus quoad compoſitionem eſt triplex: Annus Romuli, Annus Numæ Pompilij, Annus C. J. Cæſaris, qui vocatur Annus Julianus.

Annus Romulianus à Romulo ordinatus habuit menſes decem, dies tercentum quatuor.

Annus N. Pompilij duodecim menſes habuit, dies 354.

Annus Julianus ex diebus 365. & quadrante conſtitutus eſt.

Annus & Romuli & Numæ rejectus eſt, quoniam Solis curſui & Lunæ rationibus non ſatis conveniebat, neque ratas anni tempeſtates ſatis fideliter deſignabat. Horum annorum errores cum deprehenderet C. J. Cæſar, ipſe annum ſic reſtituit. Menſes ſervavit duodecim, quibus ſuum dierum numerum adaptavit, prout res maximè poſtularet. Sed ex quatuor, quos diximus, quadrantum collectione, evenit, ut elapſo quarto quoque anno, fiat intercalatio, ſive interjectio unius diei ex iſtis quatuor quadrantibus compoſiti. Iſta diei intercalatio fiebat poſt 6. Cal. Mart. & quoniam noluerunt menſis Februarij numerum hujus diei augmento mutare aut dies 29 accenſere (prout nobis uſu jam venit anno Biſſextili) fortè religione prohibiti, aut quia Faſtorum ratio ſine inſigni perturbatione id non ferebat, ideo diem intercalarem bis recenſere maluerunt, bis ſcilicet recenſendo 6. Cal. Mart. Inde & annus, & menſis, & dies Biſſextilis dicitur, ſive Intercalaris.

Annorum computationem exhibent variæ Gentium & populorum Æræ,

CAP.

CAP. IV.

De Æris, ſeu varijs Annorum computis.

ÆRa plur. neut. ſignificant calculos æneos: ea vox ſing. fœm. ſignificat ipſam computationem, ſeu computationis rationem aut ſummam.

Æræ inſigniores apud Hiſtoricos & Chronologos ſeptem occurrunt.

Æra 1. univerſalis, & omnium gentium communis, vocatur Æra mundi: & in rebus recenſendis ſic notari ſolet A. M.

Æra 2. Judæorum propria, vocatur Jubilæorum. Initium habuit A. M. 2609. anno circiter decimo Othoniëlis Judicis Iſraëlitici. Singuli Jubilæi continent annos 50 ut conſtat ex inſtitutione ſacrâ.

Æra 3. Græcis propria, eſt Æra Olympiadum, initium faciens A. M. 3228. quo tempore Olympia ſive Ludi Olympiaci (ab Hercule primùm in honorem Jovis inſtituti) ab Iphito demum reſtituti fuerunt. Olympias Græcis, ut Latinis Luſtrum continet & ſignificat quadriennium, ſive quatuor annorum ſpatium exactum: nam Græci ſua Olympia, ut Latini ſua Luſtra, quaternis ſingulis elapſis annis peragebant. Quid autem Olympia, quid Luſtrum proprie & re ipſa ſignificet, dicendum reſtat, cùm ad res Theatricas, ſive Ludicras deventum fuerit.

Æra 4. Romanis propria, appellatur Æra Romana: & pro diversis Epochis, sive periodis diversimodè notari solet; 1. Ab anno U. C. qui fuit A. M. 3256. 2. Ab annis Regum. 3. Post Regifugium, sive post Reges exactos, ab annis Consulum: & sic notari solet e. g. Cn. Pompeio, M. T. Cicerone Coss. i. e Consulibus. 4. Post exactos Consules & mutatum Reip. statum rursus in Monarchicum, ab Imperatorum annis tempora designari cœperunt. Hæc æra etiamnum obtinet apud Gentes & populos Imperio Rom. subjectos, & Cæsaribus subditos. Hujus æræ sive Computi exemplum illustre habemus apud D. Lucam Evangelistam, *cap. 3. ver. 1. Anno autem decimoquinto Imperii Tiberii Cæs.* &c. Æram huic similem & ad finem retinent aliorum etiam populorum Reges alij in rescriptis, edictis, & mandatis suis consignandis: e. g. est hic annus Regis nostri augustissimi vigesimus quartus.

Æra 5. Assyriorum, sive Chaldæorum propria, vocatur Æra Nabonassaris, initium faciens cum regno Nabonassaris (aliàs Salmanassaris) Regis A. M. 3276.

Æra 6. verè aurea, nobis & omnibus ubique gentibus felicissima est, *Æra Christiana*, ortum habens à natalibus D. N. J. C. A. M. 4004.

Æra 7. Historicis satis, fortè nimis celebrata, est Ægyptiaca, & vocatur Æra Dynastiarum. Has nos Dynastias, si non ut meras fabulas, tamen ut nimiùm fabulosas, quippe ab Authoribus suis ad plurima ante mundum secula deductas (si vera est fama) missas facimus, & suis antemundanis tenebris remittimus.

Hacte-

Hactenus de Annis dictum & ut componuntur, & ut computantur: dicendum reſtat, quomodo ſcribantur, ſeu quibus modis notis committantur iſtæ annorum computationes; & ſic Literarum numeralium uſus docendus eſt.

CAP. V.

De Literis Numeralibus Romanorum.

OMnis Numerus apud Latinos ſeptem literis abſolvitur; quæ ob id Numerales appellari ſolent. Hæ ſeptem literæ ſunt M. D. C. L. X. V, I. Quæ, quo ſcribuntur ordine, illum Aſtrologis decantatiſſimum & mirabilem dictum annum 1666. quo hæc doceri cœpta ſunt, neſcio quî exhibeant: det Deus augurium. Harum literarum tres priores majores numeros indicantes rationem uſûs ſui certam habent: non item quatuor poſteriores. M. enim mille denotat: D. dimidium mille, ſeu quingenta: C. centum; primâ ſcilicet literâ capitali pro totâ voce poſitâ: L. quinquaginta: X. decem: V. quinque: I. unum; ſed ob rationem nimis incertam. Variat harum literarum uſus pro vario quem obtinent loco in numeris deſcribendis e. g. M C. mille & centum; C M. nongenta tantum indicant: D C. ſexcentum; C D. quadringenta tantum ſignificant: L X. ſexaginta; X L. quadraginta tantum: X I. undecim; I X. novem; V I. ſex; I V. quatuor tantum denotant. Quos nonnulli nimis ſcioli, literarum numeralium ſenſus

neſcio quos Cabaliſticos effingunt, & figmenta omnia inde excuſa nos prorſus ridemus, rejicimus, & nihili putamus. Fruſtra igitur ſunt illi qui literas numerales adeo ſuperſtitioſè obſervârunt, ac ſi perſonæ aut res quævis numeralibus nominis ſui literis deſcripta haberent ſua fata. Sic de annis componendis, computandis, denotandis. Sequuntur Menſes.

CAP. VI.

De Menſibus.

Menſes à metiendo dicti, quòd metiantur annum, ex inſtituto Romuli decem tantùm fuêre: quorum hic ordo erat. Primus erat Martius; deinde Aprilis, Maius, Junius, Quintilis, Sextilis, September, October, November, December. His Numa Pompilius duos alios adjecit, ut duodecim Menſes eſſent, Januarium videlicet & Februarium.

Januarius à Jano Deo dictus: Quòd ſicut Janus eſt bifrons, & præterita & futura videt, ita hic menſis reſpiciat ad finem tranſacti anni, & principium futuri. Ut Romulus vir bellicoſus & Martis filius Martium cæteris menſibus præpoſuit, ſic Numa Pomp. pacis ſtudioſus, & Cives à re bellicâ ad agriculturam & vitam manſuetam tranſdere cupiens, Januario principem locum aſſignavit, in honorem Jani, ut qui civilis vitæ ac terræ colendæ quàm belli fuerit ſtudioſior. Vel annum ab hoc menſe

se incepit Numa ad naturæ potiùs ordinem respiciens: cùm post Brumam Sol progrediendi fine facto convertatur, & ad nos cursum reflectat. ac quasi de novo cursum suum incipiat: optimum judicavit, idem anni quod Solis esse principium: cui sententiæ accedit Ovid. sic canens.

Bruma novi prima est veterisque novissima Solis:
Principium capiunt Phœbus & annus idem.

Unde liquet, cum ratione & naturâ rerum optimè convenire initium anni factum à Januario, ut nobis in usu est; quod alij ad extremum usque Martium rejiciunt, ut Angli vicini, quâ ratione viderint ipli. Hic mensis in Junonis tutelâ erat.

Februarius, à Romulo præteritus, & à Numâ additus, nomen habet a Februo lustrationum Deo, cui à Numa erat dicatus. Necesse erat eo mense Civitatem lustrari: quo statuit ut Justa Dijs Manibus solverentur. Tradunt nonnulli hunc mensem primitùs fuisse totius anni ultimum, sed non satis id probant. Solus hic mensis habet dies pares à constitutione Numæ: vel, ut universa putatio totius anni impar fieret, quod alioqui factum non fuisset, si hic etiam mensis imparem dierum numerum obtinuisset: putabant veteres, pro suâ superstitione, numerum imparem gratiorem dijs: unde dictum illud,

——— *numero Deus impare gaudet.*

Hunc numerum tam in anno, quam in singulis mensibus voluerunt: quod in Februario, propter rationem antè dictam, fieri non potuit. Erat hic mensis intercalationi destinatus, & ideo Intercalaris dictus: qua de re priùs. Fuit autem in tutela Neptuni.

Martius

Martius quondam primus, nunc tertius mensis ordine, sic dictus a Marte, quòd is erat Romuli pater, & quod multa erat illius gentis in re militari alacritas. Fuit hic in tutela Minervæ.

Aprilis, quasi Aperilis, quòd ver omnia aperit, fuit in tutela Veneris.

Maius, ut quidam volunt, a Majoribus populi, ut & Junius a Junioribus, post factam populi divisionem a Romulo. Vel à magnitudine & majestate Jovis, qui a Tusculanis vocabatur Deus Maius. Vel à Maia Vulcani uxore cui Sacra fieri solebant Calendis Maijs. Vel a Maia Mercurij matre, quod hoc mense Mercatorçs omnes Maiæ pariter Mercurioque sacrificabant: sed contendunt alij hanc Maiam, cui mense Maio res divina celebratur, Terram esse, hoc nomen adeptam a magnitudine, sicut & Mater Magna in sacris vocatur. Testatur Festus hunc mensem in compluribus Civitatibus fuisse ante urbem conditam. Est qui appellationem deducit à veteri Cimbrica voce *Mai*, sive *Maij*, quâ omnis viror plantarum significatur, quòd hoc mense omnia vireant & floreant. Fuit hic mensis in tutela Apollinis.

Junius, dictus aut ex parte populi, ut suprà; aut quasi Junonius, nam ædes Junoni Monetæ Cal. Junijs dedicata est: vel a Junio Bruto primo Consule, quòd hoc mense i. e. cal. Junijs pulso Tarquinio sacrum Carnæ Deæ in Cœlio monte voti reus fecerit. Fuit hic mensis in tutela Mercurij.

Quintilis, quòd a Martio quintus esset, hoc nomen retinuit etiam tum, cum Numa Pomp. reliquis decem mensibus a Romulo institutis duos alios Janua-

Januarium viz. & Februarium addidisset, & Januarius primus anni mensis esset. Postremis temporibus idem mensis Julius appellatus est à C. Julio Cæs. qui eo mense natus ferebatur. Fuit in tutela Jovis.

Sextilis, a Martio sextus, postea Augusto imperante in ipsius honorem, Augustus est appellatus. Hoc nomen cùm alij Septembri, quo mense Augustus erat natus, indere vellent, ipse Sextilem prætulit, quòd eo mense primùm Consul factus, ac eo multis magnis prælijs victoriâ potitus esset. Hic in Cereris tutela erat.

September dictus quòd septimus esset a Martio: quemadmodum testatur Varro menses reliquos a Junio ad Decembrem usque a numero dictos. September autem dicitur non tantum quòd a Martio septimus numeretur, verumetiam ob imbrium frequentiam, & aëris turbationem, quæ sub initium Autumni accidere plerunque solet; haud aliter ac reliqui menses ad finem usque anni suas appellationes antiquitùs nacti sunt. Hic mensis in Vulcani tutela fuit.

October appellationem habens, ut supra, in Martis.

November in Dianæ.

December in Vestæ tutela fuit.

CAP.

CAP. VII.

De Diebus.

NIhil nobis cum die Aſtronomorum Naturali, & Artificiali: ſed agendum eſt de Civili, qui eſt ſpatium 24. horarum apud Romanos pertingens a media nocte ad proximam mediam.

De Diei Romani partibus primò dicendum eſt: deinde de dierum differentijs.

Diei partes primùm duæ apud Romanos erant, Antemeridiem & poſtmeridiem. Alij poſtea eundem in quatuor partes, ſicut & noctem ſimiliter, diviſerunt: id quod teſtatur ſimilitudo illa militaris, cùm dicitur vigilia 1. 2. 3. 4. Tandem verò plura Diei tempora & notata, & proprijs diſcreta nominibus, quæ apud veteres Poëtas paſſim ſcripta inveniuntur. Sunt numero ſedecim. 1. Dicebatur media nox. 2. Mediæ noctis inclinatio, vel de media nocte. 3. Gallicinium, ſive Galli cantus. 4. Conticinium, quod tum & galli conticeſcerent & homines etiam quieſcerent: ſecundum illud Virgilij:

——— *ſuadentque cadentia ſidera ſomnos.*

5. Diluculum, cum incipit dignoſci dies. 6. Mane, cum eſt dies clarus: dictum autem eſt Mane, aut quòd ab inferioribus locis i. e. à manibus exordium lucis emergeret; aut ab omine boni nominis, quòd Lanuvini mane pro bono dixerint: aut, quòd malu-

malumus, à manando, quod tum manet dies ab Oriente. 7. Tempus antemeridianum. 8. Meridies, quæ ipsa est media diei pars, & tum etiam merus est dies. 9. Tempus pomeridianum. 10. Solis occasus, sive suprema tempestas, hoc est, novissimum diei tempus. 11. Vespera, à stella Veneris quæ Græcis Ἕσπερος dicitur appellata. quod tum appareat illa. 12. Crepusculum, sic forte appellatum, quod res incertæ creperæ dicantur: noctis an diei tempus sit incertum est. 13. Prima fax, quod lumina tum accendebantur. Livius appellat primas tenebras: Horat. prima lumina: Juven. Lucernas. 14. Concubia nox. cum itum est cubitum. 15. Intempesta nox, i. e. multa nox, quia tum intempestivum est quicquam agere: alij Silentium noctis appellârunt, ab eo quod siletur. 16. Inclinatio ad mediam noctem. Sic de diei partibus.

Dierum Genera & *Differentiæ* plurimæ fuerunt.

Dies alij Festi, alij Profesti, alij Intercisi. Festi dicebantur, qui Dijs dicati erant: Profesti, qui Hominibus ad rem privatam & publicam administrandam concessi: profesti dicti, ut Festo placet, quod procul sint a Religione Numinis divini. Intercisi erant Deorum Hominumque communes: quibusdam enim illorum horis fas erat, quibusdam non fas erat jus dicere.

Festi dies dividuntur in Sacrificia, Epúlas, Ludos, Ferias. Sic & profesti, in Fastos, Comitiales, Comperendinos, Statos, & Præliares.

Sacrificia sunt, cum sacrificia Dijs offeruntur. Epulæ, cum Dij divinis epulationibus celebrantur. Ludi, cum ludi in Deorum honorem aguntur. Feriæ, cum

cum feriæ aguntur. Feriæ sunt vel publicæ vel privatæ. Feriæ publicæ sunt quadruplices, Stativæ scilicet, Conceptivæ, Imperativæ, & Nundinæ.

Feriæ Stativæ sunt universi populi communes, certis constitutis diebus & mensibus, & in Fastis, statis observationibus annotatæ.

Conceptivæ sunt quæ quotannis a Magistratibus vel Sacerdotibus concipiuntur in dies vel certos vel etiam incertos.

Imperativæ sunt quas Consules vel Prætores pro arbitrio potestatis indicant.

Nundinæ sunt Paganorum, i. e. rusticorum, quibus conveniunt, negotijs proprijs vel mercibus provisuri.

Feriæ privatæ sunt vel propriæ familiarum, ut familiæ Claudiæ, Juliæ, &c. vel singulorum hominum: ut natalium, fulgurum susceptiones, funerum, atque expiationum.

Fasti sunt quibus licet Prætori fari tria verba solennia juris, *Do*, *Dico*, & *Addico:* quibus contrarij sunt Nefasti, cum hæc solennia verba Prætori non liceret fari. Comitiales, quibus liceat populo suffragijs agere. Comperendini, quibus vadimonium licet dicere. Stati, qui judicij causâ cum peregrino instituuntur. Præliares erant, quibus fas erat res repetere vel hostem lacessere. Ut diebus Fastis Nefasti, sic præliaribus non præliares erant oppositi.

CAP.

CAP. VIII.

De Calendis, Nonis, Idibus, & earum computatione.

Romani ex ordinatione Romuli ſingulos menſes diſtribuerunt in partes, ſcilicet Calendas, Nonas, & Idus.

Calendæ ſunt primus cujuſque menſis dies, dictæ à verbo Græco καλῶ, i. e. *voco*, quo etiam priſci Latini frequenter uſi ſunt; & ideo dictæ, quòd his diebus ejus menſis Nonę à Pontificibus calentur quintanæne an ſeptimanæ ſint futuræ.

Nonæ appellatæ ſunt, quod ab eo die ad Idus novem putentur dies, incluſive ſcilicet; ſive, quod Nonæ ſemper ſint nonus ab Idibus dies.

Idus habent variam & incertam nimis appellationis rationem. Vel enim vocabulo Tuſco ſic appellantur, apud quos idem dies Itis appellabatur: vel à verbo Græco εἰδῶ, i. e. video, ut Idus ſit quas Vidus, quod eo die plenam ſpeciem Luna demonſtrat; vel ab Etruſca voce Iduare i. e. dividere; quia Idus menſem dividunt, & plerunque in medium incidunt.

Ad computationem Calendarum rectè inſtituendam Tria tantum notanda ſunt. *Not.* 1. Hanc computationem eſſe retrogradam; nam ad Calendas menſis ſequentis referuntur omnes menſis antecedentis dies poſt Idus; ab Idibus retrò imus ad Nonas; à Nonis ad Calendas, 2. *not.* Quot quiſque menſis

mensis diebus constet: nempe, Aprilis, Junius, September, November 30: cæteri 31. præter unicum Februarium qui 28; præterquam quòd anno bissextili unum intercalet diem, qui conficit 29. 3 *mn*
Quot quisque mensis Idus habeat & Nonas: quod hi docent versiculi.

Maius sex Nonas, October, Julius & Mars:
Quatuor at reliqui. Dabit Idus quilibet octo.

Sit hujus computationis exemplum hoc. Calendæ Maiæ sunt primus Maij dies: tricesimus primus sive ultimus Maij dies est 2. Cal. Junij, sive pridie Cal. Junij. Ultimus Cal Junij, est postridie Idus Maias i. e. dies 16. Idus Maij sunt ejus dies 15. Decimus quartus est secundus sive pridie Iduum: octavus sive ultimus Iduum Maij est postridie Nonas, sive dies octavus. Nonæ Maij sunt ejus dies 7. Secundus sive pridie Nonarum est 6. ejus dies: Sextus sive ultimus Nonarum Maij est postridie Cal. Maij, sive dies 2. Est igitur dies 28. Januarij (quo hæc scripta) ex computatione Calendarij 5. Cal. Febr. Et Sic de Calendario Romano.

CAP. IX.

De Urbe Româ.

URbis fundamenta jecit Romulus 11 Cal. Mart. inter secundam & tertiam horam ejus diei; anno qui supra. Dies ille patriæ natalis habebatur; idcirco eo die sine

sine sanguine sacrificabant, & pastores in agris Palilia celebrabant, unde Poëta,

Urbi festus erat, dixêre Palilia patres:
Hic primus cœpit mœnibus esse dies.

Cœpit primùm Roma in monte Palatino extrui: cui deinceps adjecti sunt alij sex montes, in quibus montibus sita Roma Septicollis dicitur. Unde Ovid. Trist lib. 1. Eleg. 4.

Sed quæ de septem totum circumspicit Orbem
Montibus, imperij Roma Deúmque locus.

Hi septem montes sunt Palatinus, Capitolinus, Quirinalis, Cœlius, Esquilinus, Aventinus, Viminalis. In monte Palatino posita semper erat imperij Romani sedes, quæ ab hoc monte Palatium appellata est: hinc ædificia quævis magnifica Palatia dicuntur. Erat in hoc monte Asylum sive locus perfugij: cujusmodi in multis alijs gentibus fuisse etiam legimus: unde ortæ sententiæ, *Ad te tanquam ad Asylum*: *Ad te tanquam ad aram confugimus.* Huic Asylo simile est apud nos perfugium in Palatio regio concessum, non quibusvis facinorosis deterius peccantibus, sed tantum decoctoribus ære alieno obrutis, ad tempus.

Mons Capitolinus, à Capitolio sic dictus, vocabatur etiam Tarpeius, & Saturni mons. Erat in hoc monte Tarpëio rupes Tarpeia, præruptus & projectus sc locus unde facinorosi præcipitari solebant: cui similis erat locus Romæ dictus Gemoniæ Scalæ: unde *ad scalas Gemonias mittere* est capitis damnare ut præcipitetur. Innitebatur huic monti Capitolium Romanum, quod, perinde ac ipse mons, nomen habet à capite Toli ex hoc monte effosso dum

fundamenta Arci jaciebantur.

De cæteris montibus nihil insigne notandum est. Unde nomina ducant, prolixum magis quam utile, & vix operæpretium erit dicere.

Septem prædictis montibus, à quibus utpote insignioribus, Roma Septicollis dicitur, adjecti sunt alij tres montes minoris notæ, viz. collis Hortulorum, mons Aureus, & mons Vaticanus: quorum ultimus celeberrima totius Europæ Bibliotheca Vaticana Pontificis Romani clarus est. Sic de urbe.

CAP. X.

De Populo Romano.

Populum Romanum quod attinet, is ex multis gentibus congregatus sub Romulo in unum coaluit. Hujus populi variæ institutæ divisiones à Romulo & deinceps: quarum nos præcipuas attingemus.

1. Populi Romani divisio fuit in Senatores & Plebeios. Plebeij tunc temporis censebantur præter Senatores, alij omnes. Senatores dicebantur etiam Patres, Patroni, & Patricij. Senatores & Patres dicebantur, ob ætatem, gravitatem, & curam populi paternam: eandem etiam ob causam dicebantur Patroni. Patricij propriè sunt Senatorum filij, seu viri Senatoribus oriundi & Parentibus Senatorijs prognati. Senatores à Romulo primum electi erant tantum centum: & propterea calceum gerebant dimidiatis lunulis ornatum; est enim lunula

ſimula dimidiata C centenarij nota. Centum hi à Romulo delecti Senatores dicebantur *Majorum Gentium*. His à Tarquinio Priſco Romanorum Rege adjecti ſunt alij centum dicti *Minorum Gentium*. Hanc Majorum & Minorum gentium appellationem Dijs primum datam, & inde huic rei commodatam cenſemus non aliud quam majorem aut minorem honoris gradum ſignificare. His etiam liberata Rep. alios centum addidit Brutus, qui *Patres Conſcripti* appellati ſunt; quod in album Senatorum referebantur: hanc tamen appellationem univerſo Senatui & Senatoribus omnibus conceſſam plerunq; legimus.

2. Pop. Rom. diviſio eſt in Senatores, Equites, & Plebem. Equites, quanquam ab initio ſemper in Rep. Romana fuerunt (Romulus enim jactis urbis fundamentis, ut Reip. curam centum Senatoribus tradidit, ſic Juniores mille numero armatos pro ſalute novi Regni excubare præcepit: unde miles à mille dictus) eorum tamen Romæ multis annis nullus fuit ordo, nulla autoritas, nullus cenſus. Nam duo tantum erant ordines, Senatorius & Plebeius, uſque ad Gracchorum tempora: quo toto tempore Equites Plebeijs accenſebantur. Equitum Romanorum ſignum erat annulus aureus ijs ſolis conceſſus, quo diſtinguerentur à plebe. Hinc Eques auratus, Miles auratus dicitur. Anguſticlavio induebantur, i.e. toga purpurata ad ſimilitudinem clavorum minorum. Laticlavium enim erat ſolis Senatoribus proprium. Cum Equites creabantur equum publicum acceperunt ſtipendio publico alendum. Et Equites & Plebeij à Senatoribus quamvis primùm

distincti, posteà tamen fluctibus Reip. Senatui illati sunt.

3 Pop. Rom. divisio est in Nobiles, Novos, & Ignobiles. Hæc Civium Rom. divisio à Jure Imaginum est sumpta. Fuerunt enim Nobiles dicti qui Majorum suorum imagines habuerunt: qui suos tantum non etiam Majorum imagines habuerunt, Novi: qui vero nec Majorum, nec suas habuerunt, Ignobiles: ita ut jus imaginum nihil aliud sit quam jus nobilitatis. Est autem Imago insignis alicujus viri simulacrum oris similitudinem artificiosè effictam, coloribus pigmentisque adumbratum referens, quod in insigniori aut celebriori domûs parte ligneo armario includebant. Non autem omnibus imaginem suam ponere licebat, sed ijs tantum qui Magistratus Curules gessissent: quales primùm fuerunt Ædiles Curules, Prætores, Censores, & Consules. Cumque hi Magistratus primum solis Patricijs patuerunt, sequitur etiam solos Patricios jus imaginis habuisse. Postquam autem hi honores Plebi erant communicati, eos jus imaginis simul accepisse dubium non est. Magistratus Curules erant illi qui Rhedâ, inde Sella Curulis dicta, ad Curiam vehebantur. Cæteri autem Judices Pedanei.

4. Pop. Rom. divisio est in Optimates & Populares. Est autem hæc divisio non ordinum, sed factionum. Qui autem sint Optimates, qui Populares docet disserte *Cicero in Orat. pro Sextio:* ubi sic ait. Duo genera in hac civitate semper fuerunt eorum qui versari in Rep. atque se excellentius gerere studuerunt: quibus ex generibus alteri se Optimates, alteri Populares & haberi & esse voluerunt.

Qui

Qui ea quæ faciebant, quæque dicebant, multitudini jucunda esse volebant Populares; qui autem ita se gerebant, ut sua consilia optimo cuique probarentur, Optimates habebantur. Unde manifestum est, Populares censeri quosvis cives cujusvis ordini multitudini servientes, sive Patricij, sive Plebeij, sive Senatores, sive Equites, sive de Populo.

5. Pop. Rom. divisio est in Servos, Libertos, Libertinos, & Ingenuos. Servus est qui servitutem etiamnum servit: qui servitutem aliquando servierat, nunc autem à Domino suo manumissus est, is Libertus est; seu, ut Plaut. *Festucâ factus*: qui parentibus libertis prognatus est, is Libertinus est: verum cujus, vel mater sola, vel uterque parens libertinus est, is Ingenuus est, sive Liber. Post autem Appij cœci censuram, cœperunt Libertus & Libertinus pro eodem censeri. Tribus autem modis civitatis Romanæ libertatem homines adepti sunt. 1. Natu, qui Cives Originarij appellati sunt. 2. Donatione & cooptatione, cum aut homini, aut genti cuivis exteræ civitatis jus concessum est; qui Civitate Donati & Municipes appellati sunt: sic *Cæsar* totas gentes Civitate donavit, quas appellavit Municipia. 3 Manumissione, & hi propriè Liberi dicti sunt.

6. Pop. Rom. divisio est in Tribus, Curias, Centurias, & Classes. Harum unaquæque est priore minor & posteriore major. Populum Rom. in Tribus & Curias primùm divisit Romulus, qui tres tantùm constituit; unde Tribum dictam volunt nonnulli. Curiæ erant 30, nam unaquæque Tribus decem continebat Curias: ex Tribubus & Curijs

constabant Comitia Tributa & Curiata. Centuriarum & Classium author & institutor fuit *Servius Tullius*: ex Centurijs constabant Comitia Centuriata. Classis erat Centuriæ tantùm subdivisio secundum facultates suas, aut censum, & locum quem in acie tenere solebant. Sic de Populo Romano.

LIBER II.

CAP. I.

De Rebus Romanis.

HIS de Urbe & Populo Romano in antecessum dictis, transeundum è vestigio est ad Res Rom. tractandas & enarrandas.

Quatuor sunt Rerum Romanarum summa capita, sive genera. Vel enim, 1. Sacræ sunt, vel 2. Civiles, vel 3. Militares, vel 4. Theatricæ, Ludiales sc. sive Ludicræ, i. e. ad Ludos spectantes.

In tractandis Rebus Sacris Rom. dicendum est, 1. De Dijs. 2. De Locis Sacris. 3. De Sacerdotibus præcipuis. 4. De Sacrificijs, Ritibus, & Cæremonijs apud Romanos maximè usitatis.

CAP.

CAP. II.

De Dijs Romanorum.

Deum dictum volunt nonnulli à dando, quòd Deus det omnia. Alij, quod ei nihil desit. Alij, à Græco Δέος, quod timorem, sive metum significat: Sic Statius: *Primus in orbe Deos fecit timor.* —— Plerique à Græco Θεὸς deducunt, quod derivant, vel a θεῖν, quod currere significat. quia homines Cœlum, Lunam, Solem, & alia Astra, propter motûs & cursûs velocitatem, Deos esse putârunt, & coluerunt. Plures tamen a θεάομαι, quod est video, intueor; quod Deus omnia videat: quæ nominis ratio nobis placet imprimis. Ut de falsis Ethnicorum Dijs testatur Juven. in clausula Satyr. 14.

—— tandemque fatebere lætus,
Nec surdum, ne Tiresiam quenquam esse Deorum.

Et multò verius Buchananus cum Psalte divino, de Deo Vero canit *Psal.* 94. *ver.* 9.

—— Deus
Qui fecit aurem, surdus est? qui luminum
Formavit orbes, ipse nil videt?

Et optimè Poëta Græcus, —— ἔχει Θεὸς ἔνδικον ὄμμα.

Romani plures, plurimos (non pari in honore omnes, aut religione) habuerunt Deos. Nos omnes Rom. Deos in has Classes referemus.

In primâ Classe sunt, *Dij Majorum Gentium* dicti,

propter majores in mundo administrationes, vel quod populis magnis innotuissent, majorque illis cultus adhiberetur: Dicti etiam sunt, Dij Consentes, & Selecti, quibus velut consiliarijs Jupiter in maximis rebus agendis utebatur: sunt autem hi: *Janus*, *Jupiter*, *Saturnus*, *Genius*, *Mercurius*, *Apollo*, *Mars*, *Vulcanus*, *Neptunus*, *Sol*, *Orcus*, *Liber Pater*, *Tellus*, *Ceres*, *Juno*, *Luna*, *Diana*, *Minerva*, *Venus*, *Vesta*, numero viginti, in quibus duodecim mares, octo fœminæ. Optimi Authores Marti adjiciunt *Bellonam*, *Victoriam*, & *Nemesin*: Veneri adjiciunt *Cupidinem*, *Adonim*, & *Gratias*, quas Græci Charites appellant: hæ pingebantur nudæ, quia gratiæ sine fuco esse debent: connexæ, quia indissolubiles gratias esse decet: quòd vero una aversa pingitur, duæ nobis obversæ, hæc ratio est; quia profecta à nobis gratia duplex solet reverti. Gratiarum nomina sunt Pasithea, Aglaia, & Euphrosyne, Jovis & Hermiones filiæ, Veneris famulæ. Nam teste Servio, veteres singulis Dijs ministros inferioris potestatis addiderunt: ut Veneri Adonim, Dianæ Virbium: Gratiæ & Nympharum & Musarum, & Veneris, & Venustatis erant comites; & etiam una cum *Suadâ* & *Mercurio* collocari solebant: Genio vicina numina censentur *Penates*, *Lares*, Dij sc. domestici, Dij præsides, & familiæ, & rei familiaris custodes, ut Genius singulorum hominum. Veteres unicuique homini duos attribuebant Genios, alterum bonum, alterum malum: hi Genij & Manes appellati sunt: unde illud Virgilij.

Quousque tandem abutere, Catilina, patientiâ nostrâ? ——

Orco

Orco, ſive Plutoni adduntur reliqua Inferorum numina, *Parcæ* & *Furiæ*. *Parcæ* per antiphraſin dictæ, quod nemini parcant, tres ſunt, *Clotho Lacheſis*, & *Atropus*: quarum Clotho colum tenet, Lacheſis fuſum, Atropus filum rumpit, vitæ ſtatum cuiuſque deſignantes: unde verſus ille,

Clotho colum retinet, Lacheſis net, & Atropus occat.

Furiæ Erinnyes dictæ Plutoni itidem deſerviebant, quibus veteres commotæ mentis affectus adumbrabant, proptereáque furoris Deas exiſtimabant; ſemper verò virgines in proverbio dictæ: quòd, cùm malefactorum ultrices ſint, facilè corrumpi nequeant quin etiam pœnas de delinquẽtibus ſumant. Erant autem tres Furiæ ſorores, *Alecto*, *Triſiphone*, *Megæra*; quidam etiam quartam addunt *Liſſam* i. e. Rabiem. De Furijs ſic ſcribit Iſidorus: aiunt & tres furias antiqui, fœminas crinitas ſerpentibus, propter tres affectus qui in animis hominum multas perturbationes gignunt, & interdum cogunt ita delinquere, ut nec ad famam, nec ad periculum ſui reſpectum habere permittant. Ira quæ vindictam cupit, Cupiditas quæ deſiderat opes, Libido quæ appetit voluptates, ideò furiæ appellantur, quod ſtimulis ſuis mentem feriant, & quietam eſſe non ſinant. De ijs ſic Cicero: agitant & inſectantur impios Furiæ non ardentibus tædis ſicut in fabulis, ſed angore conſcientiæ. *Dea Fortuna*, licet inſelectos Deos à veteribus non ſit numerata, tamen ab ijſdem vel potentiſſima fuit habita, & pluribus nominibus celebrata: id quod Juven. graviter ſic reprehendit,

Nullum

Nullum Numen abest, si sit prudentia; sed te
Nos facimus, Fortuna, Deam cœloque locamus.

Secundæ Classis sunt Dij dicti *Indigetes* vel quod nullius rei egerent, vel potius, quia ex hominibus in divinitatem pervenissent, & postea in Dijs agerent: nempe, ex hominibus Dij facti sunt, quos sua in Cœlum merita, vocârunt, ut Author est Cicero: cujusmodi apud Romanos fuerunt *Hercules*, *Faunus*, *Carmenta*, *Euander*, *Castor*, *Pollux*, *Æsculapius*, *Acca Laurentia*, *Quirinus*.

Tertiæ Classis sunt Numina, propter quæ datur as, census in Cœlum. Hujus Classis Deos sive potiùs Deas in tertio honoris & religionis loco Romani habuerunt, Priorum classium Deos colebant & sanctè adorabant; his templa, solummodo & delubra statuebant. In hac classe recensentur *Mens*, *Virtus*, *Honor*, *Pietas*, *Fides*, *Spes*, *Pudicitia*, *Concordia*, *Pax*, *Quies*, *Felicitas*, *Libertas*.

Quartæ Classis sunt *Semones* sive *minores* Dij in quorum tutelâ homo esset, & ea quæ sunt hominis. Semones dicti erant quasi semi-homines & sic semi-dij tantum reputati sunt. Hi vel *nascentibus* infantibus præerant: cujusmodi recensentur *Opis*, *Nascio* sive *Natio*, *Vaticanus* sive potius *Vagitanus*, *Levana*, *Cunia*, *Rumina*, *Diva Potina*, *Diva Educa*, sive *Edusa*, *Ossilago*, *Nundina*, *Statilinus*, & *Statanus*, *Fabulinus*, *Paventia*, *Carna* vel *Carnea*, *Juventus* vel *Juventas*, *Orbona*, *Volupia*, *Lubentina* sive *Lubentia*, *Anculi*, *Anculæ* dij deæque. Vel *Nuptijs* præerant, & Dij nuptiales appellantur: cujusmodi recensentur *Jugatinus*, *Domiducus*, *Domitius*, *Manturna*, *Virginensis*, *Cinxia*, *Mutinus* qui & *Priapus*, *Subigus*, *Prema*,

Prema, *Viriplaca*. Vel *Parturientibus* præerant: cujusmodi recensentur *Mena*, *Juno Fluonia* & *Lucina*, *Pertunda*, *Latona*, *Egeria*, *Nixij Dij*, *Prosa*, vel *Prorsa* & *Postverta*, *Intercidona*, *Pilumnus*, *Deverra*, *Matuta*, *Bona Dea*, *Mana Geneta*. Vel Actionibus præerant: hujusmodi sunt *Murcia*, *Strenua*, *Stimula*, *Agenoria*, *Agonius*, *Horta*, *Catius*, *Volumnus Deus*, & *Volumna Dea*, *Adeona*, & *Abeona*, *Vacuna*, *Vitula*, *Pellonia*, *Numeria*, *Fessonia*, *Vibilia*, *Averruncus*, *Angerona*, *Hæres Martia*, *Stata*, *Laverna*, *Nænia*, *cui accensetur Libitina*. Non hîc silentio prætereundum est, veteres singulis partibus humani corporis singulos præfeciſſe Deos. Caput Jovi deferebant, Neptuno pectus, cinctum Marti, frontem Genio, supercilia Junoni, quæ inde Lucina dicta; oculos Cupidini tribuunt quidam, quidam Minervæ; aurem Memoriæ: dextra Fidei erat sacra, nam in fidem porrigitur: dorsum & partes posticæ Plutoni erant propriæ, Renes & Inguina Veneri, pedes Mercurio, genua Misericordiæ: tali & plantæ in Thetidis potestate erant: digiti erant Minervæ consecrati.

Quinta Classis sunt Dij Rustici: cujusmodi Pales, Flora, Pomona, Vertumnus, Seia & Segetia, sive Segesta, Tutilina Dea, & Tutanus Deus, Robigus, Bonus Eventus, Populonia, Fulgor, Pilumnus, & Picumnus Dij fratres, Sterculius, Bubona, Hippona, Mellona, Jugatinus, Collinus, Vallonia, Rusina, Terminus, Pan, Sylvanus, Priapus.

Sexta Classis continet Deos Miscellaneos: cujusmodi sunt Pallor & Pavor, Cloacina, Aius Locutius, Ridiculus vel Rediculus, Tempestas, Febris (ubi notan-

notandum obiter, veteres quosdam Deos ut prodessent, quosdam ne obessent, placavisse, ut Orbonam, Robigum, Febrim, &c) Fugia, Fornax Caria, Vicepota, Minucius, Volturnus, Forculus, Cardea, Limentinus.

Septima Classis continet Deos peregrinos: cujusmodi sunt Sanctus, Deus fidius, Ilis, Osiris, & Serapis. Tiberius ad Senatum retulit ut Jesus Christus in Deorum numero Romæ coleretur: Patribus non placebat: quippe noluit ille verus & unicus Deus tam profano & ridiculo Idolorum agmini adscribi; quibus in perpetuum pulsis, & extinctis, ipse sibi regnum sine fine firmavit.

CAP. III.

De Locis Sacris Romanorum.

Romani suos Divos religiosè colebant; constituebant enim ijs maximis sumptibus loca sacra: cujusmodi erant imprimis Templum, Fanum, Delubrum, Ædicula, Ara, Lucus: de quibus quomodo inter se differant, paucis dicendum.

Templum à templando vel tuendo dictum est, & veteribus erat locus in aëre vel in terrâ quem Augures, captandorum auguriorum causâ definire solebant; qui Templum dicebatur, quod ex omni parte conspici posset. Ædes autem sacræ Templa dicta erant, quòd essent, uti Cœlum, Deorum domicilium. Solebant autem Templa ab hominibus

prop-

propter certas cauſas Dijs voveri, cujus rei multa exempla in hiſtorijs reperiuntur. Quando vota erant, & id propter quod vovebantur proſperè ſucceſſerat, tum definiebantur, vel certi illius Templi fines conſtituebantur: & dicebatur id *Templa effari*, vel *Fana ſiſtere*: Templa ſic definita condebantur, condita dedicabantur ab ijs qui ea voviſſent: tandem ab Auguribus inaugurabantur i. e. ſuis augurijs ſanctiora reddebantur: hoc enim niſi fieret, Templa eſſe non poterant, ſed Ædes tantum dicebantur: unde diſcrimen inter Templa & Ædes ſacras facilè intelligitur.

Fanum à fando dicitur, quod, dum Pontifex Templum dedicat, certa verba fatur: re ipſâ autem idem eſt quod Templum.

Delubrum dictum à loco in quo Dei ſimulacrum dedicatum eſt, ita ut à dedicato Dei ſimulacro Delubrum dici cœperit: Sicut enim locum, in quo candelam figerent, Candelabrum; ita in quo Deum ponerent, Delubrum appellârunt veteres.

Ædicula diminutivum eſt, quaſi parva ædes ſacra: Sicut & Sacellum.

Ara ab ardendo dicta eſt ſecundum aliquos, quòd in eo victimæ incenſæ ardeant: ſecundum alios, à ſimilitudine areæ: ſunt etiam qui aras primùm Anſas dictas aiunt, quòd eſſet neceſſarium eas a Sacrificantibus teneri.

Lucus nonnullis per antiphraſin dictus eſt, quod minimè luceat, locus ſc. opacus arboribus denſis obumbratus: verùm alij, ut videtur, rectiùs Lucum ſic dictum putant à lucentibus inibi Sacrificiorum ignibus. Cæterùm, hoc obiter monendum, non omni-

omnibus Dijs promiſcuè Templa omni in loco ædificari fuiſſe ſolita. Alijs intra urbem, alijs extra eam, alijs in montibus, alijs in foro, alijs alibi templa conſtruebantur. Nec etiam forma omnium fuit eadem. Cœlitibus & alijs Superis à terrâ exſtare templa volebant: Inferis Dijs, ſub terrâ: Terreſtribus media ponebant ſæpiùs, i. e. partim ſub, partim ſupra terram. Sic de Locis Sacris Rom.

CAP. IV.

De præcipuis Sacerdotibus Romanorum.

Homines priſcos agreſtes, aſperos, & more ferarum viventes ad mitiorem cultum vitamque Saturnum & Janum, qui in Latio regnârunt, redegiſſe fama eſt; eos agrorum cultum & politiorem quandam vivendi rationem docuiſſe. Ipſis verò, qui hactenùs ſine ullâ religione fuerant, primus Deorum cultum metúmque injecit Faunus Saturni filius, qui Lucos ſacravit, Templa conſtituit, & ſacrificiorum jus ordinavit: unde volunt nonnulli Templa à Fauno Fana appellari, quod Pontifices ſacrando illic fantur. Poſt Faunum, *Picus*, *Latinus*, *Euander*, & alij qui in Latio regnarunt novas ſemper Cæremonias commenti ſunt. Noviſſimè Dæmonum cultum maximè in Latio auxit Æneas, Sacris Phrygijs in Italiam tranſportatis: cujus poſteà exemplum ſecuti cæteri reges, Albani primùm, deinde Romani, multa & ipſi ſacra addidere, uſque ad N. Pomp. qui cùm omnia

omnia in certum ordinem sacra direxisset; divini apud Romanos Juris conditor creditus est. Qui verò sacris illis præfecti, & qui Sacerdotum ordines fuerint, nunc dicendum.

CAP. V.

De Triginta Curionibus & Curione Maximo.

NOs ex Sacerdotibus Romanis primum locum assignamus 30. his Curionibus, quòd illi universis populi Romani sacris præessent, nec singulari cuiquam Deo specialiter servirent. Curiones à Curijs dicti sunt: cum enim Romulus populum Romanum in tres Tribus & 30. Curias distribuisset, singulis Curijs præposuit unum aliquem virum, quem Curionem dixit, qui sacra pro suâ Curiâ curaret. Hoc sacerdotium Numa confirmavit. Quia igitur 30. Curiæ seu partes populi erant, Curiones etiam tot fuisse necesse est. Hi singuli à singulis Curijs eligebantur. Unus autem qui reliquis ómnibus præsidebat, & Curio Maximus dicebatur, cujusque authoritate cæteri Curiones regebantur, omnium Curiarum suffragijs Comitijs Curiatis creabatur. Sacra quæ in Curijs fiebant Curionia dicebantur & *Curionium æs* quod dabatur Curioni ob sacerdotium Curiatûs.

CAP.

CAP. VI.

De Lupercis.

Romulum cum fratre Remo nutriverat Lupa unde in imo monte Palatino locus ubi Romulum lupa nutriverat Lupercale dictus; unde Lupercalia sacrificia itidem appellantur, quoniam Luperci Lupercalia celebrantes à Lupercali cursûs sui initium faciebant. Lupercalia sacrificia ad expiandos Manes fiebant. Mensis quo hæc sacra fiunt Februarius à februando. i. e. purgando dicitur, & Dies lupercaliorum februata. Euander ex Arcadiâ hoc solenne in Latium tulit, & instituit, ut nudi Juvenes Pana Lyceum venerantes per lusum atque lasciviam currerent: unde hæc sacra Lycea dicuntur à pane Lyceo numine Arcadico, quem Romani Junum vocant, & idem putatur esse cum Fauno. Romani in Lupercalibus canem immolant, quoniam naturaliter lupis canis adversatur: ob quod Romulus Lupæ nutrici gratias habere videtur. Luperci tergora Capris eripiunt, & succincti discurrunt circum antiquum oppidum i. e. Palatium: occurrentes corijs verberant: fœminæ ultrò obviam occurrunt conceptum & partum faciliorem sperantes.

CAP.

CAP. VII.

De Potitijs & Pinarijs.

Hercules, cæso Geryone, victor in Erythiâ, quæ est Insula oceani Hispani, abacto nitidarum boum armento, in Latium venit, & prope Tyberim loco herbido procubuit, ut læto pabulo reficeret boves. Cacus latronum princeps eximias boves duas caudis in speluncam traxit. Hercules somno excitus, lustrato grege, cum partem abesse numero sensisset, omnia circuit, aversa vestigia comperit: confusus novitate rei ex loco infesto agere armentum cœpit: cum autem boves desiderio relictarum mugijssent, reddita fuit è spelunca vox quæ Herculem convertit: inventâ fraude Cacum plantâ ex antro ductum neci dedit. Concursus trepidantium pastorum advenam reum cædis faciunt apud Euandrum, qui miraculo literarum inter rudes artium homines eo loco tum regebat. Is intuens habitum formamque viri, rogat qui vir esset? ubi nomen, patrem, patriamque accepe-rat, qdia sic Carmenta mater ejus vaticinata fuerat, extemporalem aram Herculi erexit & juvencum indomitum mactavit. Inde servatum est, ut quotannis Romani juvencum indomitum Herculi immolent. Et Hercules epulum populo dedit: Sacrum fieri voluit a *Potitijs* & *Pinarijs*, quæ tum familiæ maximè inclytæ ea loca incolebant. Fortè evenit, ut Potitij præsto essent, hisque exta apponerentur: Pinarij, quia tardi fuêre, extis adelis ad

cæteram venerunt dapem. Potitij ab Euandro edocti Antiſtites Sacri ejus diu fuerunt: poſtea cum interijſſent, empti de publico ſervi officium exercuerunt. Ara ab Euandro erecta, cui Hercules decimas ſolvit, Maxima vocatur, & proxima eſt foro boario, ubi ex voto decimæ fiunt. Tradunt, *Qui velit dives fieri Herculi decimas ſolvat.* Hinc opes Marci Luculli factæ memorantur, & ipſe Hercules theſaurorum Deus putatur.

CAP. VIII.

De Fratribus Arvalibus.

ACca Laurentia Nutrix Romuli duodecim ſuſcepit Liberos, ex quibus cum unum extuliſſet, Romulus in demortui locum ſe dedit, & ita nutricem pientiſſimè conſolatus eſt. Ab hoc numero duodenario duodecim arvorum Sacerdotes eſſe voluit, & ſe inter liberos Accæ Laurentiæ fratrem duodecimum appellavit. Fratres hi *Arvales* nominati ſunt, quia ſacra publica faciebant propterea ut fruges ferant arva: à ferendo igitur & arvis Fratres Arvales dicti ſunt. Conſueverat Acca Laur. pro agris ſemel in anno ſacrificare, duodecim filijs ſuis ſacrificio præſidentibus: quorum unus cùm eſſet mortuus, Romulus defuncti vicem ſubijt, quem ideo nutrix ſpiceâ coronâ vittâ albâ colligatâ pro religioſiſſimo inſigni donavit: exinde duodecim fratrum Arvalium inſtitutum obtinuit.

CAP.

CAP. IX.

De Auguribus & Haruſpicibus.

Augurandi ars antiquiſſima à Chaldæis ad Græcos, à Græcis ad Etruſcos, ab Etruſcis ad Latinos venit: & ipſe Romanorum pater Romulus Augur fuit, & ideo inſtituit, ut Magiſtratus augurijs confirmarentur; & poſteri non niſi augurio jubente res inchoabant. Augures nomen habent ab *Avibus & gerendo*; quia per eos avium geſtus educuntur: ſive ab avium garritu, unde eſt augurium. Poſt inſtitutum Augurum Collegium, primùm à tribus tribubus tres fuerunt Augures; inde quatuor creati; tandem, plebe per Tribunos id petente, quinque ex plebe Augures quatuor patricijs adjuncti fuêre, & ſic numerus novem Augurum manſit. Augurum dignitatem non parum demonſtrat, quòd, cum cæteris fere omnibus Sacerdotibus, ſimul ac in judicium ducti ac damnati eſſent, alium ſubſtitui moris fuiſſet, Augures hac lege immunes eſſent. Dum enim viverent, licet maximorum criminum convicti fuiſſent, Sacerdotio tamen potiebantur, neque unquam privari poterant.

Auguriorum genera erant Quinque, ex quibus, auſpicandis rebus, continuandiſve, aut abrumpendis accommodata præſenſio prænotioque futurorum eventuum peti putabatur. Eorum primum à Cœlo, alterum ab avibus, tertium à pullis, quartum à quadrupedibus, quintum à Diris erat deſumptum.

1. Ex Cœlo tonitrua & fulmina auguria dabant.

2. Avium augurantium aliæ erant Oscines, aliæ Præpetes. Oscines aves dicebantur quæ ore canentes faciebant auspicium: ut Corvus, Cornix, Noctua, &c. Præpetes quæ volatu auspicium faciebant: & hæ quidem aut superiora tenebant & Præpetes vocabantur; aut inferiora & Inferæ dicebantur. Præpetes autem ideò dicuntur, quia omnes aves priora petunt volantes. Erant etiam aliæ avium differentiæ: quædam enim vocabantur Sinistræ, quæ sinebant aliquid fieri; quædam funebres, quæ averso omine impediebant aliquid fieri: & hæ aut Arculæ dicebantur ab arcendo, quòd arcerent vel vetarent; & Cliviæ, quod difficilia vocabant clivia: aut Remores, à remorando; aut Inebræ, aut Tenebræ, ab inhibendo & tenendo, quo nomine omne obstaculum intelligebatur: aut Alteræ, cum supervenerunt quæ felici auspicio vitium facerent: aut Volsgræ, quæ se vellendo malum auspicium faciebant: aliæ Supervacaneæ erant, quæ ex summo cacumine vocem mittebant.

3. A Pullis auspicia captabant Sacerdotes: auspicia autem captabant à vario pullorum pastu.

4. Ex Quadrupedibus Lupos, Vulpes, Capras, Asinos, Arietes, Lepores, Mustelas, Mures omina moviſſe & auspicia, quæ Pedestria dicebantur, compertum est.

5. Dirarum nomine complector tum ea quæ in nostris fiunt corporibus, aut ijsdem alioquin accidunt insolitò; tum quæ in domibus, agris, itineribus quocunque modo præter rationem & morem eveniunt atque objiciuntur.

Harum

Haruspices dicti a victimis in aræ aspiciendis; quia postquam victima immolata est, inspectis extis futura prædicunt: unde etiam Extispices appellati sunt.

CAP. X.

De Vestalibus Virginibus.

Vestales dicebantur hæ, quod Vestæ sacra curarent, & ignem ejus custodirent. Vestalis cultûs originem, quemadmodum pleraque omnia, Numa Pomp. intulit: etsi initia ejus usque adeò vetera sunt, ut ex Trojanis ad Albanos Ænea duce, longè commigraverint: unde Virg. Æneid. 11.

Sic ait. & manibus vittas Vestámque potentem,
Æternúmque adytis effert penetralibus ignem.

Deæ huic Vestæ, quam terram esse eandem Deorum matrem volebant, perpetuò vigil ignis consecrari solebat: ejus observationi ac cultui pleræque virgines è primoribus patrum electæ solebant præfici; quarum negligentiâ si forte sanctus ignis restinctus esset, flagris à Pont. Max. cædi jubebantur. Incesti vero crimine damnatam vestalem vivam suffodi institutum est: primæ virgines à Numa delectæ quatuor fuêre, nempe, Gegania, Berenia, Camilla, Tarpeia: duæ aliæ à S. Tullo additæ. Prima quæ capta fuit Amata traditur; ideo cum capitur virgo hoc nomen ei imponitur. Capitur à Pontifice non minor annis sex, & non major decem, & quæ non sit patrima nec matrima, néve linguâ aut sensu

aurium diminuta, aliáve corporis lave, neque filia servi, neque ejus qui domicilium in Italiâ non haberet. Castitas Vestalibus terminata est in triginta annos: decem primis discit virgo mysteria sacra, totidem ministrat, in reliquis docet: post 30. annos nubendi fit potestas.

CAP. XI.

De Flaminibus.

Flamines à filo dicti, quasi Filamines: sic enim Varro, Flamines, quòd Licio in capite velati semper erant, ac caput filo cinctum habebant, dicti sunt. Horum singuli cognomina habebant ab illo Deo cui Sacra faciunt: sed partim aperta, partim obscura sunt. Dialem & Martialem flaminem Romulus instituit, Numa Quirinalem addidit. Varro asserit Numam Pompilium Flamines singulis Dijs feciſſe, & ab ijs nomina dediſſe. Hinc resp. hominibus in cœlum relatis Flamines decrevit. Deorum ministri Flaminei dicti, Ministræ Flaminulæ. Flamines non poterant nisi singulis Dijs attribui: sed rerum omnium sacrarum administri Camilli dicebantur. Tres prius dicti Flamines Dialis sc. Martialis, & Quirinalis ex Patricijs creabantur, ideoque *Flamines Majores* dicti erant, quibus, processu temporis, alij duodecim ex plebe additi sunt, *Minores* appellati. Flamini sine pileo domo egredi erat nefas.

CAP.

CAP. XII.

De Salijs Palatinis.

Salij à ſaliendo & ſaltando dicti: Salios duodecim Marti Gradivo legit Numa: hi in Comitijs quotannis verſicoloribus tunicis ornati per urbem tripudiant ſuccincti æneis balteis; togas fibulis nectunt quas Trabeas vocant; geſtant in capite pileos quos vocant apices; gladio accinguntur, dextrâ lanceam aut virgam geſtant, lævâ Thraciam peltam. Cœleſtia ſunt arma, *Ancile* vocant i. e. circumexciſum: id fertur cœlo delapſum in regiâm Numæ anno octavo regni ejus. Dictis duodecim Salijs, alios duodecim addidit Servius Tullus. Hac autem occaſione primum inſtituti erant Salij: regnante Numa peſtis aut alia lues publica in Romanos graſſabatur, quæ nullis ſacrificijs aut ſacris oblationibus averti poterat: tunc temporis cœlo delapſum eſt Ancile cum hac voce, *Omnia Romæ ſalubria futura, quamdiu hoc Ancile tutum ſervari poterat:* Unde Mamurius artifex peritiſſimus, ex mandato Numæ, alia undecim Ancilia fecit adeò primo ſimilia, ut ab alio aliud dignoſci non poſſet. Illud hoc ille animo conatus eſt, ut ſi quis cœleſte illud Ancile ſuffurari voluerit, incaſſum moliretur, dum ex errore pro illo arriperet. Duodecim dictis Salijs Ancilia illa duodecim ſervanda tradebantur. Salij inter ſaltandum recenſebant & cantabant *Carmina ſaliaria* quæ in Deorum & hominum laudem compoſuiſſent: in his carminibus tum Deos

appellabant, tum viros multos præclaros: appellato Mamurio Anciliorum artifice carmina ſua claudebant.

CAP. XIII.

De Fœcialibus & Patre patrato.

FOeciales dicti, quod fidei publicæ inter populos præerant: nam per hos fiebat ut juſtum conciperetur bellum & ut fœdere fides pacis conſtitueretur. Eos inſtituiſſe creditur Numa cum indicendum eſſet bellum cum Fidenatibus. Hi mittebantur priuſquam concipere tur bellum ad res repetendas: & ſi non impetrabant, bellum indicebant. Fœcialium unus, qui *Patrem patratum* faciebat, ex ipſis Fœcialibus electus ſacris veſtibus ornatus ad authores injuriarum procedebat: priuſquam in urbem intraret, Janitorem vel alium qui obviam fuiſſet, alloquebatur quibuſdam imprecationibus: inde in forum pergit, illic diſſerit quâ cauſâ venerit, tempus ad conſultandum dat triginta dierum: ſi per hos dies res infecta maneret, Dijs cœleſtibus Manibuſque invocatis, abit & ad Senatum refert, & ubi in Senatu quod juſtum piumque eſſet actum erat, Fœcialis bellum indicebat: Fœcialium ſacra violare nefas erat: nam Fabius cum ea violaſſet, Urbs Roma à Gallis Senonibus everſa fuit. Dicuntur Fœciales à fœdere faciendo aut feriendo. *Pater patratus* erat, cui & pater & filij erant: & maximus habebatur. Patratus quaſi perfectus & abſolutus habitus eſt; & perfectior

ille

ille qui vivo patre pater esset factus: quare volebant Jurisjurandi & Pacis præsidem oportere simul prorsum & retrorsum videre, id vero maximè præstare posse eum, qui & filium habeat de quo consultet, & Patrem quicum deliberet. Patratum Pomp. Lætus vult dictum à patrando, i. e. sanciendo fœdere. Patratus à Fœcialibus creabatur. & in fœdere sanciendo, ut cæteri aderant, sic ille solus præerat.

CAP. XIV.

De Pontificibus.

Pontifices ex Patribus legit Numa, & ex his Pontificem Max. cujus scitis omnia publica probataque sacra subjecit, ut esset quò consultum plebes veniret, & idem nec cœlestes modo cæremonias, sed & justa funebria & prodigia quæ susciperentur & curarentur, doceret. Defuncto Pont. Max. alius eligebatur non à populo, sed ab ipsis Pontificibus. Pontifices à ponte & faciendo appellati sunt: pontem enim Sublicium primùm fecerunt, & deinceps sæpe restituerunt. Quare videntur à Numâ non Pontifices, sed Sacerdotum principes nominati, & quando sublicius pons factus fuit à ponte Pontifices appellati: & ideo sacra ab ijs trans Tyberim ad pontem fiunt. Pontifices ab eo dictos scribunt quidam, quòd potentiâ sacra perficiant. Pontifex nobis nunc est Præsul. A luxu quo in sacris utebantur Pontifices dicta est *Cœna Pontificia*, i. e. lauta, affluens & opipara.

CAP.

CAP. XV.

De Rege Sacrificulo.

POstquam Romani jam liberi, extincto Regio nomine, Consules creârunt, necubi desiderium Regis esset propter quædam sacra publica quæ Reges faciebant, Regem sacrificulum constituerunt, & è Patribus elegerunt: id Sacerdotium Pontifici subjecêre, ne novæ libertati additus nomini honos officeret.

CAP. XVI.

De Sacerdotibus Cybeles, seu Gallis Matris Deûm.

GAlli Sacerdotes Cybeles matris Deûm sunt, & semimares, i. e. castrati: ab eo quòd Dea puerum Phrygem amavit Atyn, cui præcepisse dicitur ne concumberet: ille Sagaritidi Nymphæ coivit sub arbore. Cybele excisâ arbore ulta est: puer metu fere exanimatus aufugit ad Dindyma montem vicinum, & dolore amens, pudoreque admissi facinoris, virilitatem sibi amputavit. Hac ratione facti Dea memor, per ejusmodi homines castratos sibi ministrari perpetuò voluit. Galli dicti sunt à Gallo flumine Phrygiæ. Rhea nominatur Cybele à Cybelo, qui est pars montis Dindymi: appellatur etiam Pessinuntia, à monte Pessino, ut & Berecynthia à monte Berecyntho, quia

quia utrobique colebatur. Princeps Sacerdotum ejus Archigallus dictus est.

CAP. XVII.

De Duumviris, Decemviris & Quindecemviris Sacrorum.

Duumviri à Tarq. Superbo instituti fuerunt, qui soli inspicerent libros Sibyllinos. Deinde cùm plebs creari ex suis instaret, ex plebeijs & patricijs creati erant decem, & inde quindecim qui libros inspicerent: his aliquando corrigendorum Fastorum cura data fuit; hi Februarium, qui ultimus erat, proximè post Januarium posuerunt.

CAP. XVIII.

De Sibyllis.

Sibyllarum vaticinia versusque tam antiquos esse constat, ut ex Sibyllæ Delphicæ operibus Homerus multa operi suo inseruisse dicatur. De Sibyllarum numero variant authorum opiniones. Harum tamen decem vaticinijs claruerunt. Prima appellabatur Persica, 2. Libyca, 3. Delphica, 4. Cumæa, 5. Erythræa, 6. Samia, 7. Cumana, 8. Hellespontica, 9. Phrygia, 10. Tyburtina. JESUM CHRISTUM incarnandum omnes præcinuerunt. Locus ubi asservabantur eorum libri erat in Capitolio infra terram in arcâ lapi-

lapideâ, ubi ad incendium usque Capitolij superstites manserunt: quo demum tempore & ipsi incendio periêrunt. Nullam rem, ne sacra quidem, Romani tam diligenter ac Sibyllina oracula custodiebant. Post Capitolij tamen incendium pleræque prophetiæ istæ innotuerunt, partim traditione, partim exemplaribus alijs ex alijs gentibus allatis. Tantæ certitudinis erant omnia illarum vaticinia, ut rem maximè certam proverbialiter *Sibyllæ folium* appellemus: unde Poëta,

——— *folium recitare Sibyllæ.*

Solebat Sibylla Cumæa teste *Virg.* 3 *Æneid.* oracula sua folijs descripta temerè in limine antri congerere, quæ sic spargebant venti, ut in ordinem redigi non possent: unde *Sibyllæ folia colligere* est rem arduam & impossibilem tentare. *Sibylla* nomen proprium non est, sed appellativum ab officio inditum, quo nomine omnes fœminæ vates à veteribus nuncupatæ sunt. Sibylla dicta est quasi Σιοβόλα à Σιὸς æolicè Θεὸς & βολὴ, i. e. Deus & consilium; quia consilium Dei hominibus annunciârunt.

CAP. XIX.

De Epulonibus.

VEteres Pontifices (ut ait Cicero) propter multitudinem sacrificiorum tres Epulones voluerunt, ut ludorum epulare sacrificium facerent. Id Sacerdotium antiquum fuisse constat, sed de ejus ætate non sic constat. Numerus auctus fuit, duo additi, & quinque fuêre

fuère Epulones: & postea theatralium ludorum ac Circensium ambitione, septem fuisse leguntur.

CAP. XX.

De Titijs Sodalibus.

Sodales Titij Sacerdotes extra urbem habitabant, & in tugurijs certa auguria servabant, quoniam deputati à Pontificibus erant. Titij appellati erant ab avibus Titijs quas in augurijs observabant. Sic de Sacerdotibus.

CAP. XXI.

De Rom. Sacrificijs & sacrificandi ritu.

Sacrificium dicebatur quicquid super altare Dijs adolebatur aut offerebatur. Sacrificium nunc *Victima* dictum, aut ab hostibus victis, ut placet Ovidio; aut, quia victa ad aras stabat: nunc *Hostia* ab hostiendo, i. e. feriendo: adstabant enim ministri *Popæ* dicti qui Hostiam hostiebant, i. e. securi feriebant.

Hostiæ erant vel Præcidaneæ, vel Succidaneæ, quasi Præcedaneæ & Succedaneæ. Victimæ ante solenne aliquod sacrificium oblatæ Præcidaneæ dicebantur: quæ si quibus augurijs minùs auspicatæ compertæ erant, tum secundam offerebant Succidaneam appellatam. Unde Plaut. *Meum tergum tuæ stultitiæ subdes Succidaneum*: i. e. faxis ego tuo loco luam stultitiam tuam.

Sacri-

Sacrificandi Ritus hujuſmodi fuit. Sacerdos, aliquot ante factum aliquod Sacrificium dies, totum lavare corpus, præcipue cum pedibus manus ſolebat, quæ ſi minùs laviſſet Sacrificium pollutum cenſebatur: unde proverbialiter, *Illotis pedibus & manibus ad rem aliquam accedere*, eſt ſine debitâ reverentiâ eam tentare. Præterea à toro & cibis quibuſdam Sacerdoti ante ſacrificium abſtinendum erat. Inter ſacrificandum aut ipſe, aut miniſter illi præiens, & virgulam Commentaculum dictam gerens, populum his appellavit verbis, *Hoc age*. Quibus ſic peractis, Sacerdos, poſitis ſuper altare manibus, quædam Jano & Veſtæ vota faciebat; quippe ſine quibus ad alium quemvis Deum Romani nullum fore aditum putabant. Votis ſic peractis, pecudis mactandæ capiti frugis aliquantulum, cum libo ex farina & ſale facto, Latinè *Mola* dicto, imponebant. Erat autem Mola far toſtum ſale aſperſum: unde Molare, & Immolare, i. e. ſacrificare. Poſt hæc Augur ex calice ligneo qui Simpolum ſive Simpulum dictus eſt vinum bibebat. Calix iſte poſtea ad totum populum circumferebatur, ut exinde libarent ſinguli i. e. leviter guſtarent: unde ſacrificare *Libare* dicitur. Hoc poſtquam ſinguli libâſſent, quod vini & thuris reliquum erat pecudis capiti, media inter cornua, infundebatur, quodam altâ voce clamante *Macta eſt Hoſtia*; i. e. magis aucta & magis grata Dijs: quomodo Virg.

Macte puer virtute nova, ſic itur ad aſtra.

Unde etiam *mactare* eſt ſacrificare. Hoſtiam adhunc modum mactabant: Sacerdos primùm pilos aliquot pecudis media inter cornua expilabat, & eos

eos in ignem mittebat *prima libamina* appellans: facie in Orientem versâ, ministros, quos Popas nominatos diximus, pecudem ferire jubebat, postquam ipse longum & curvum cultrum per dorsum ejus duxisset. Adstantium alij vasis idoneis sanguinem excipiebant, corium alij excoriabant, alij lavabant. Exinde Augur aut Sacerdos aliquis exta inspiciebat, & ea cultro Secespitâ à secando dictâ vertebat & volvebat; erat enim nefas ea manu attrectare, ne, si pollutum forte fuisset sacrificium, manus ei perisset. His sic peractis, Popæ singulas ex singulis extis portiones excidentes, easque farre involventes qualis ad Sacerdotem mittebant: Sacerdos patinâ sive disco qui Lanx dicta est, impositas altari inferebat & adurebat: & hoc propriè erat litare sive adolere, i. e. satisfacere, & sacrificium Dijs debitum peragere. Postquam oblata Dijs portio adurebatur, populus omnis ad commune convivium se conferebat. Ubi in Deorum laudes inter edendum carmina canebant, & psallentes cymbalis circum altaria saltabant; significantes exinde nullam corporis partem non debere in Deorum cultu esse exercitam. Ante peractas has universas Cæremonias nemini convivium hoc vel gustare fas erat: unde proverbialiter, *Sacra haud immolata devorare*, est cibum haud benedictum rapidè deglutire. Romanis Juge Sacrum fuit ignis Vestalis: Sacrificium verò Juge sive quotidianum non reperimus. Sic de Rebus Sacris Rom. dictum esto.

CAP.

CAP. XXII.

Appendix ad Lib. II. de Christiano Sacrorum Rom. usu.

NE quis miretur forte, quorsum Christianus quisquam in enarrandis Romanorum Sacris, dicam? An horrendis idolomanijs? tantopere laboraret: haud ab re futurum putem, hujus enarrationis usum in Christianâ religione illustrandâ, exornandâ, & confirmandâ satis luculentum, sequentibus his Consectarijs demonstrare.

Consectarium primum. Hinc patet clarissimè, & constat liquidissimè maximum Religionis omnis firmamentum & fundamentum solidum *Deum esse*. Nulla enim gens tam barbara, nulla natio tam effera rata, nullus tam incultus & agrestis populus, qui suos non agnoscat Deos, sua quæ colat Numina non habeat. Imò ipsa hominum monstra perditissima, quoties cœcis animi stimulis & fœdis Conscientiæ suæ vulneribus agitantur, vapulant, & conficiuntur, *Quod nescire cupiunt subinde sentiscunt.*

Consect. 2. Non potest à quovis Ethnico pro absurdo nobis objici personarum unius veri Dei nostri Trinitas. Nos enim distinctionem solùm, eamque personalem tantùm, trium in unitissima Deitate personarum docemus: verùm illi divisionem, eamque essentialem naturarum, multos Deos, & multa Deorum agmina effingunt. Optimè cum unitate constat *multitudo distincta* quam *divisa* tollit,

&

& dat pessum. Ethnici multos ponentes, omnem tollunt Deum. Nos unum verum Deum credentes, tres tuemur Personas distinctas, non divisas, *alias*, non *aliud* à se invicem.

Consect. 3. Ex eo quod illi suos singulis fere rebus præfecerint Deos, manifesta est divina omnibus rebus præsidens Providentia, & ea vis cœlestis, quam tantopere prædicavit Cicero pro Milone, ijs & eo circiter verbis *ea ea vis est, Judices*, &c.

Consect. 4. Exinde continuò elucent perfectiones Dei absolutæ cum immensâ virtute & omnipotentiâ quæ sola omnibus sufficiat, quam illi, ineptè partitis Deorum operis, vel inscij nobis indigitârunt.

Consect. 5. Hinc etiam manifestum est, huic rerum omnium Præsidi Deo summum cum debita pietate cultum esse ab omnibus præstandum & solvendum. Id nos disertè docent Romanorum Aræ, Luci, Templa, Fana, Ædiculæ, Orationes, Sacrificia, Supplicationes, Ritus Cæremoniæ sacræ, & id genus cætera pietatis officia, instrumenta, & indicia, tantâ Quiritium cura, tanta Civium frequentia celebrata.

Consect. 6. Vera & rectè instituta religio: 1. Authorem solum vendicat Deum: 2. Vindices & custodes Reges, rerumque potitos principes, populorum præsides: 3. Ministros autem & Curiones vult Sacerdotes, i. e. certos ad id institutos viros idoneos, qui Sacris jugiter incumbant, eaque ex officio tractent & faciant. Primum docemur exemplo Numæ Regis inter suos religiosissimi, qui monitu Deæ Ægeriæ totam religionem constituit, Secundum

docemur Regum omnium, Consulum, & Imperatorum exemplo, qui aliquam virtutis speciem præ se tulerunt. Tertium nos docent tot suprà enumerati Sacerdotum ordines.

Conſect. 7 Rectè institutum Dei cultum quovis modo, seu miscendo temerare & polluere, seu minuendo labefactare & convellere, seu oppugnando eversum & abrogatum ire, nobis religio esse debet. Nam Pompilius Rom. Rex religiosissimus, in Pontificibus creandis, id curavit inprimis, *Ne jus Divinum, negligendo patrios ritus peregrinósque adsciscendo, turbaretur.* Et Deum acerrimum violatæ religionis vindicem disertè testatur Cicero pro Milone: *Ille aliquando oculos ad sacrilegos puniendos aperiet: ille quamvis seras, justas tamen & debitas pœnas ab iis expetet.*

Conſect. 8. Quoties de Dijs per sacrificia placandis quidquam audimus, exinde monemur: 1. De labe & reatu nostro. 2. De ira Dei sceleris & peccati omnis vindice. 3. De necessaria satisfactione, redemptione, & expiatione irato Numini pro nobis facienda: est autem ea unicè *Redemptio parta per sanguinem Jesu Christi, qui factus est propitiatio pro peccatis nostris.* 4. De rara miserantis Dei clementia, qua pronus est ad peccatores profugos propter factam propitiationem in gratiam recipiendos.

Conſect. 9. Ex tota Religionis Romanæ mole & machina videre est, quàm, in sacris præsertim, humanum sit labi, errare, impingere, & à Religione ad superstitionem & horrendam Idolomaniam declinare.

Conſect. 10. Hinc denique videre est, plerosque veteris

veteris Romæ errores à recentioribus Romanis, Pontificijs puta, usurpatos, repetitos, & novis artibus fucatos atque interpolatos esse. Horum nos deliriorum pauca paucis perstringemus.

1. Quod nos Polytheïsmi arcessere haud veremur, est impia Sanctorum Apotheosis, quos illi non penè, sed penitus ad religionem & memoriam consecrare audent, quibus Templa, dies Festos, Missas, supplicationes & similia Religionis & cultûs officia, instrumenta, & indicia permittunt.

2. Primo adfine & antecedaneum est, quod superbis meritorum, proh pudor! honoribus, mortales ad cœlum evehant, & Dijs misceant atque inserant.

3. Prioribus non absimile, est, quòd, pro varijs Numinum suorum differentijs, varias cultuum *Latriæ, Duliæ, Hyperduliæ*, differentias procudant.

4. Legendas & Traditiones Pontificias Romanis fabulis ne hilo quidem meliores quis puer non videat? Non aqua aquæ, non lacte lacti similius est.

5. Tremenda Missæ mysteria, ineptas cæremonias, & ritus ludicros quis non Saturni, Vestæ, Cereris, aut Cybeles Deûm matris sacra putaret? Imò apertè demonstravit Doctissimus Casaubonus pene universa Missæ mysteria esse ex Ethnicis Numæ Pomp. institutis mutuata & translata. Et quis gesticulantes Missidicos non vel Romuli Lupercos putet, vel Martis Salios, vel Deorum Flamines infulatos, vel bibulos & voraces Herculis potitios qui plebi Pinariæ totum præripiunt sacrificium? Quis Eremitas & alios id genus Monachos seorsum degentes

non Titios Sodales diceret Auguria extra urbem captantes? Quis Sacerdotes cœlibes non matris Deûm Gallos dixerit, & Capones semimares? Sed Gallos rectius appellandos monent ex ijs sæpe prognati pulli haud pauci.

6. Execrandæ Satisfactiones, Missæ animarum, & si quæ sunt ejus farinæ alia, re tenus sunt ipsissimæ Romanorum Lustrationes & Inferiæ. Exorcismos autem, configurationes, reliquias, amuleta, lustrationes & ejusmodi, non sacras Religiones dixeris, sed execranda veneficia, quæ Plutonem, non Pompilium authorem referant.

7. Tam operosam Cæremoniarum molem, tot diversos Clericorum ordines, tam prolixas Sacerdotum tabulas, ipsissima Numæ Pomp. instituta putaveris.

8. Quid quòd perditus ille Sacrificulus Papa, Sanctissimus (si Dijs placet) Pontificiorum pater, ipsissimus re tenus & nomine, Romanorum Pontifex Maximus est? Cujus scitis omnia subjecta sunt, cujus dicta omnes sic audiunt, ut nemo contrà vel mutire audeat; cujus imperio cedunt Reges Augustissimi, Principes celeberrimi, rerum publicarum Præsides clarissimi, quibus, præter inanem titulum nihil reliquit integrum, *Ne novæ ejus libertati additus nomini honos officeret*: quibus verbis Pomponius Lætus Regem Sacrificulum Rom. Pontifici Maximo subjectum narrat.

Nos verò ista legentes deploremus ingentem humanæ naturæ cœcitatem, qualis ea sit, nisi à Spiritu sancto & Dei verbo illuminetur: atque Deo gratias agamus, quod tantis ac plusquam Cimmerijs tenebris

tenebris clementer nos eripuerit, nobiſque in S. S. verbo ſui veram cognitionem revelarit.

LIBER III.

De Rebus Civilibus Rom.

CAP. I.

Romanorum Res Civiles vel Publicæ ſunt, vel Privatæ. Res Civiles publicæ ſunt, 1. Politia: 2. Comitia: 3. Magiſtratus: Nam Leges Rom. ad Patronorum noſtrorum I. C. Provinciam pertinentes nos ijs miſſas facimus. De ijs conſulat Philologus Ulrici Zaſij Catalogum Legum Antiquarum: Ludovici Charondæ Annot. in Leges XII. Tabular. & ejuſdem notas in Ulpiani Titulos. Res Civiles magis privatæ ſunt, 1. Rom. Veſtes: 2. Menſæ & Convivia: 3. Nuptiæ: 4. Exequiæ.

CAP. II.

De Politia Rom.

TRes Politiæ ſpecies à pleriſque recenſentur: Regnum ſive Monarchia. Ariſtocratia, & Democratia: quarum ſingulis contrariæ ſunt oppoſitæ. Monarchiæ

Tyrannis, Ariſtocratiæ Oligarchia, Democratiæ Ochlocratia & Anarchia.

Regnum eſt imperium unius ad communem utilitatem ſpectans. Polybius diſtinguit inter Regnum & Monarchiam ita, ut Monarchia dicatur, ſi quis robore corporis & animi viribus præſtans ſibi ipſi imperium, & principatum alicujus populi ſumat & attineat ſine voluntario populi conſenſu; Regnum verò cum voluntario ſubditorum conſenſu imperium & principatus uni alicui conceditur: Regnum ex Monarchia oritur, & hæc illo eſt prior; ſic Polybius.

Tyrannis, Monarchiæ oppoſita ejuſq; aberratio, eſt imperium unius ad ſuam ipſius utilitatem ſpectans. Qui hujuſmodi imperium tenet Tyrannus dicitur, ducto nomine, ut quibuſdam placet, à Tyrrhenis, quod ij latrocinijs quondam inſignes fuerunt: vel à Græcis, quibus quicunque in civitate, quæ libera eſſe ſoleret, dominabatur, Tyrannus appellabatur, non Rex. Tyranni nomen olim & bonis Regibus ob fortitudinem conceſſum: poſteà verti cœpit, eumque notavit qui nullam legibus & juri reverentiam haberet, ſed pro ſuo libito omnia ageret, & in immeritos contra jus faſque ſæviret.

Ariſtocratia eſt imperium paucorum ad communem utilitatem ſpectans. Ac dicitur Ariſtocratia, vel quia optimè imperant (Latinis Optimatum imperium) vel quia ad optimum publicum ſpectantes imperant.

Oligarchia eſt imperium ad utilitatem paucorum, ſcilicet divitum, ſpectans.

Demo-

Democratia est imperium populi ad communem utilitatem spectans.

Ochlocratia est, cum vulgus authoritatem suam confert ad augendam potentiam tenuiorum civium contra optimates.

Anarchia, omni in genere politiæ contraria, est, in quâ nemo præest alijs, nec quisquam alteri tanquam legitimo Magistratui obtemperat, sed quilibet facit quod sibi rectum videtur aut lubet.

Hæc Politiæ genera omnia Resp. Rom. experta est. Monarchia fuit sub Regibus, Dictatoribus, Imperatoribus. Hæc in Tyrannidem versa est sub Tarquinio Superbo Rege, Dictatore Syllâ, Imperatoribus Tiberio, Nerone, Caligulâ, & alijs. Aristocratia fuit sub Consulibus, Tribunis Militaribus consulari potestate, & Decemviris legibus scribendis creatis. Oligarchia fuit aliquot annis ante secessionem plebis in montem sacrum tertio Decemvirorum anno, & sub Imperio Triumvirorum Reip. constituendæ. Democratia, Tribunis pleb. in Remp. inductis, quamdiu illi intra metas sese continuerunt: quando verò contra Patricios & Majores Magistratus tumultuati sunt & seditiones excitarunt, Ochlocratia effecta fuit. Ab Anno U. C 376. impeditis per totum quinquennium; ut Liv. vel quadriennium, ut malunt alij. Magistratuum Curulium comitijs, & à Tribunis pleb. Rep. administratâ, Anarchia fuit.

CAP. III.

De Comitijs Rom.

Comitia, à comeundo dicta, fuerunt conventus populi ad ferendum de re aliqua suffragium. Inter Concilia & Comitia illud est discriminis, quod Comitia dicta sunt, quando universus populus conveniret; Concilia autem, quando pars tantùm ejus aliqua congregata esset: promiscuè tamen aliquando ab Authoribus pro eodem usurpantur. Non omnes populi conventus Comitia dicta fuerunt, sed ij tantum qui ferendorum de re aliquâ suffragiorum causâ haberentur. Quando verò Religionis, vel ludorum, vel censûs gratia universus populus, uti sæpè fiebat, conveniret, Comitia non fuerunt. Erant primùm omnia Comitia *Calata* dicta, à Græco verbo καλῶ, i. e. voco: unde Latinum *calo* rude, vetustum & obsoletum verbum. Comitiorum sic propriè dictorum genera fuerunt tria, *Curiata*, *Centuriata*, & *Tributa*.

CAP. IV.

De Comitijs Curiatis.

FUerunt Comitia Curiata, in quibus populus curiatim suffragium dicebat, i. e. in quibus populi per Curias divisi sententia rogabatur, ut, quod plures Curiæ statuissent, id jussum

jussum populi esse diceretur. Comitia Curiata sunt Curijs, de quibus suprà.

In Comitijs Curiatis, quando nondum Centuriata, nec Tributa fuerunt, omnia quæ ad Remp. pertinuerunt peracta sunt. Reges & alij Magistratus in ijs creati: leges omnes quæ ad illud usque tempus latæ sunt, & judicia peracta: ita ut omnia quæ populi suffragijs fiunt non nisi in Comitijs Curiatis fierent.

Potestatem convocandi & habendi Comitia Curiata habuerant primùm Reges, penes quos summa omnium rerum potestas fuit. Post exactos Reges, Magistratibus quibusdam Patricijs, Consulibus, Prætoribus, Dictatoribus, Interregibus, & Pontificibus etiam id jus fuit.

Qui in his Comitijs suffragium tulerunt erant Cives Romani, & quidem ij tantum qui in Curias descripti erant: nec omnes qui in Curias descripti erant cives, sed ij tantùm qui in urbe habitarent; qui verò extra urbem domicilia habuerunt, in Curias descripti non sunt: inter quos quid fuerit discriminis, sic habemus. Omnes cives qui in urbe domicilia haberent, in Curias & Tribus describebantur. Postquam crescente Rep. multis vicinis populis devictis jus civitatis communicaretur, describebantur illi in Tribus, & Cives Romani erant. Quamdiu autem extra urbem viverent in Curias non referebantur, sed sua sacra patria retinebant: qui autem ex Colonijs, aut Municipijs, vel etiam Provincijs Romam migrabant, ij cum in Curias describebantur, patria sua sacra relinquere cogebantur, & ea recipere quæ ejus Curiæ in quâ describeban-

bebantur propria essent. Illi ergo, quibus in urbe erat domicilium, jus suffragij in Comitijs Curiatis habebant, reliqui non item.

Comitia Curiata non fere poterant auspicatò fieri nisi intra Pomœrium, idque in foro, adeoque in Comitio. Fuit Comitium, locus quò populus Comitijs Curiatis conveniret: erat foro conjunctum, imò pars fori: multis annis tecto caruit, & propterea sæpe Comitia indicta, ob tempestatem ingruentem, peragi non potuerant, sed dissoluta fuerunt. Longo autem tempore post, ubi Hannibal in Italiam venit, tectum illi impositum fuit, quod postea à Cæsare restauratum. Plurimæ statuæ in hac fori parte fuerant; item Rostra quæ L. Furio Camillo, & Cn. Mænio Cos. ex rostris navium Antiatium condita fuerant: unde Templum illud *Rostra* appellabatur, à suggesto ex ijs rostris in foro exstructo.

Comitia Curiata non diebus quibusvis, sed Comitialibus sunt habita, nec recto aliquo tempore, sed quando postulabat Reip. necessitas.

Modus habendi Comitia Curiata fuit hujusmodi. Primùm edicebantur ab aliquo eorum Magistratuum quibus id jus fuisse paulò antè diximus. Convocabatur deinde populus per triginta Lictores. Habebantur etiam auspicatò, ita ut obnunciationi parendum esset, si de cœlo observatum esset auspicium. Obnunciabant autem Augures, quoties signa adversa nunciabant. Post facta auspicia, rogatio de quâ Curiæ suffragium laturæ erant, publicè recitabatur: quæ ubi recitata erat, Præses Comitiorum Curias in suffragium mittebat, his verbis: *Si ita vobis videtur, Quirites, discedite in Curias & suffragium inite.*

Si

si vero Rogatio non videbatur è re populi, Tribuni pleb. intercedebant, utentes solenni verbo *veto*, vel *vetamus*: quod cum fieret, non licebat Curijs suffragium ferre, sed Comitia vel dissolvebantur, vel in alium diem differebantur. Nemine autem Tribunorum intercedente, discedebat populus in Curias, & de Rogatione consultabat. Post, singulę Curiæ una post alteram sorte vocatæ exibant & suffragium ferebant: & ea quidem quæ prima exiêrat *Principium* dicebatur. Quod autem plures ex 30. Curijs jusserant, id ratum habebatur. Atque si primùm vocatæ consentirent, statim atque sexdecim ex illis suffragium dixerant, finis fiebat Comitijs: quia tum certum esset à pluribus id jussum esse quod sexdecim jussissent: sin dissentirent, eousque vocabantur dum sexdecim consensissent. Observabatur & hoc, ut Curia primò ad suffragium ferendum sorte vocata esset boni ominis: si contrarium accideret, Comitia in alium diem proferebantur. Tandem quod pluribus Curijs visum esset, id ad Patres referebatur, ut ab ijs confirmaretur: qui tamen mos non semper fuit retentus, sed posterioribus temporibus mutatus, ita ut Patrum sententiam Curiæ confirmaverint.

Suffragia, & in his Comitijs, & in alijs, ab initio semper usitata, fuerunt vocalia usque ad legem illam Tabellariam à Gabinio Tribuno pleb latam, quâ cautum erat, ut in Comitijs quibus Magistratus crearentur, populus non voce, sed tabellâ suffragium ferret. Ita ab omni parte liberum judicium suum in Magistratibus creandis populus habebat. Secuti hanc legem sunt & alij, quibus cautum, ut non

non solùm in Magistratibus creandis, sed in judicijs populi, in legibus jubendis & vetandis, item in judicio perduellionis tabulæ usurparentur. Leges in Comitijs ferendas oportebat Trinundino ante proponi quàm Comitia haberentur.

CAP. V.

De Comitijs Centuriatis.

Sicut Curiata Comitia à Curijs, ita Centuriata à Centurijs dicta sunt. De Centurijs suprà satis diximus in sextâ Pop. Rom. divisione. Erant igitur Centuriata Comitia, in quibus populus per classium Centurias divisus suffragium ferebat, ita ut suffragia colligerentur centuriatim, & quod plures Centuriæ jussissent, id ratum haberetur.

Solebant his Comitijs Magistratus creari, leges ferri, bellum indici, judicium peragi.

Jus horum Comitiorum habendorum fuit penes Magistratus majores tantùm, ut Consules, Censores, Dictatores, Interreges, Tribunos Mil. consulari potestate, & Decemviros legibus scribendis. In ijs suffragium tulerunt Cives Romani, qui in Centurias descripti erant, quique jus suffragij habebant, non tantùm qui in urbe Româ, sed etiam qui extra urbem in Italiâ habitabant, civitate tamen cum jure suffragij donati erant. Non enim omnes Itali pari jure civitatem adepti sunt: Sed alij cum jure suffragij, alij sine jure suffragij: qui igitur civitate cum jure suffragij donati erant, etiamsi in urbe non habitabant, jus suffragij habebant. Neque omnes etiam

Cives

Cives qui in urbe habitabant jus suffragij in Comitijs Centuriatis habebant: ut illi qui à Censoribus ignominiæ causâ notati in Ceritum tabulas relati sunt, & Ærarij facti.

In Comitijs Magistratuum adfuerunt Candidati, i. e. illi qui nova officia, novos magistratus ambiebant, sic dicti, quia candidis togis indui solebant. In genere autem omnibus interfuêre Comitijs Diribitores, Rogatores, Custodes & Præcones.

Centuriata Comitia haberi oportebat in loco inà augurato extra Pomœrium. Locus autem Cent. Comitijs destinatus erat Campus Martius: de quo mox.

Nulla Comitia, adeoque nec Centuriata, nisi diebus Comitialibus, haberi poterant.

Comitia hæc Centuriata ex authoritate Senatûs fieri oportebat: hoc enim discrimen inter Centuriata, Curiata, & Tributa Comitia, præter alia, fuit: quòd Tributis non opus esset authoritate Senatûs, in reliquis vel maximè necesse eam accedere: ac primis quidem temporibus, post habita Comitia, Patres auctores fiebant, h. e. ea quæ populus suis suffragijs jussisset, confirmabant: Posteà verò id jus Senatui ademptum est, & institutum, ut antequam Comitia haberentur, in incertum Comitiorum eventum patres authores fierent. Postquam authores facti essent, hoc est, postquam Comitia probâssent habenda, tum edictum præmitti necesse erat, ut ad quem diem convenire populus deberet, multò antè intelligeret: unde fit ut in omnibus historijs tam sæpe reperiantur Consules Comitia edixisse. Id verò edictum in tabellâ scriptum publicè proponi solebat.

Quo-

Quoniam autem Comitijs etiam adesse ex agris homines oportebat, qui in urbem fere, nisi nundinis, hoc est nono quoque die, non veniebant, propterea edictum illud per tot saltem dies publicè extare necesse erat, ut populo universo notum esset. In Comitijs legum, leges ferendæ solebant à Legislatore populo propalari, ut quid de ijs sentiret, perspectum ille haberet: solebant etiam his in Comitijs vel legislator ipse, vel alius quispiam ejus nomine leges has populo suadere, eumque ad has amplectendas hortari, & id proprie est *legem rogare*.

Nulla Comitia Centuriata jure fieri poterant nisi captatis anteà auspicijs. Deinde etiam eum qui Comitia habiturus erat, & Candidatos, ante Comitia auspicatos fuisse necesse erat. Captatis sic auspicijs, & sacris peractis, primis quidem temporibus magistratus Comitia habiturus urbem egrediebatur, atque tabernaculum capiebat; eum sequebantur omnes cives armati sub signis, in suis quique Centurijs. Posterioribus verò temporibus non omnes cives armati in campum conveniebant, sed tantum prædidij causâ paucorum hominum exercitus imperabatur, atque in Janiculum introducebatur, & erigebatur vexillum, donec peracta essent Comitia: Hoc etiam semper observatum fuit, ut Consul Comitiorum die, quasi ad usurpationem vetustatis, extra pomœrium tabernaculum haberet velut dux exercitûs.

Si cœptis Comitijs tonitru superveniisset, tum ea dirimebantur: si ipsis Comitijs morbo Herculeo correptus quispiam repente concidisset, dissolvenda erant Comitia, nec justa eo die haberi poterant: unde ille morbus *Comitialis* dictus est.

Popu-

Populus Romanus, cui quidem jus erat ſuffragij, ad diem edictum conveniebat in Campo Martio: atque ibi priuſquam in Centurias diſtribueretur, habebat Magiſtratus concionem ad populum, quâ rogabatur, ut id de quo ageretur jubere aut vetare vellet. Hujuſmodi autem conciones non ſolum antequam populus in ſuffragium mitteretur, ſed interruptis etiam interdum Comitijs habitæ fuerunt. Erat omnium actionum cum populo commune principium *velitis, jubeatis, Quirites*: qua dicendi formula ortum eſt nomen *Rogationis* omnibus actionibus cum populo commune. His peractis, jubebat magiſtratus populum in ſuas Centurias diſcedere ad ſuffragium ferendum: idque populus faciebat, niſi hic obnunciatum eſſet, aut ab aliquo magiſtratu interceſſum.

In ſuffragijs ferendis, primis temporibus primæ ad ſuffragia vocabantur maximi cenſûs Centuriæ: ſequentibus autem temporibus, omnes Centuriæ in ſortem adjiciebantur, & quæ prima educebatur, primum ſuffragium dicebat, & *Prærogativa* dicebatur: Deinde reliquæ vocabantur, quæ dicebantur *Jure vocatæ*. Ante leges tabellarias latas, cum populus voce ſuffragium ferebat, erant in ſingulis Centurijs Rogatores qui ſingulorum rogabant ſententias, quas palàm ſinguli proferebant: in quam autem partem plures ejuſdem Centuriæ inclinaſſent, ea totius Centuriæ ſententia cenſebatur: quam deinde Rogator per præconem nunciari jubebat. Si Magiſtratuum Comitia eſſent, rogabantur ſinguli quem vellent Magiſtratum eſſe: & tum nominatim ſinguli appellabant quem vellent Magiſtatum creari.

Idem

Idem in Comitijs Regis Sacrorum fiebat. Sin Legum Comitia essent, cùm populus legem accipere vellet, solebat uti his verbis solennibus ac velut conceptis, *uti rogas*, quibus significabat se velle hoc ita fieri quemadmodum Legislator fieri vellet. Cum verò legem accipere nollet, utebatur solenni verbo *antiquo*, quo significabat se quod rogaretur antiquare, i. e. ne omnino fieret, vetare. Ijsdem vocibus etiam utebantur in Comitijs judiciorum. In Comitijs legum Magistratus, post denumerata suffragia, legem aut acceptam, aut antiquatam pronunciabat, populumque dimittebat. In Magistratuum verò Comitijs, solebat is qui Comitia habebat, priusquam populum dimitteret, eos renunciare, quos jam sæpe à Præconibus pronunciatos populus creâsset, adjecta solenni precatione: ut ait Cic. pro Muræna, *Quæ precatus sum à Dijs immortalibus, Judices, &c.* Denique qui Consules designati essent, domum de campo duci solebant à magnâ multitudine populi, ac præsertim propinquorum & necessariorum.

CAP. VI.

De Campo Martio.

Campus Martius, qui alibi Tyberinus dicitur, fuit locus extra urbem prope portam Flumentanam; Martius dictus, eò quòd Marti sacer vel dicatus esset: eum fortasse Romulus sacravit, non enim traditur. Author est Dionysius moris fuisse, in campo Martio Reges

Reges & Magistratus creari. In hoc campo præter nativam loci pratorumque amœnitatem, ornamenta etiam & statuæ illustrium virorum erectæ erant: & ex Capitolio, cum ille locus nimis angustus esse cœpisset, propter ornamentorum quæ quotidie inferrentur, multitudinem; plurima in Campum Martium translata sunt. Campi hujus admirabilis magnitudo, & Curules pariter cursus, & alia equestria certamina expedita suppeditabat: nec minùs, tam multis pilam, trochum, palæstram exercitationè tractantibus, aliaque incumbentia simul opera. Perennes solo herbæ, coronatiq, usque ad fluminis alveum colles, Scenicarum ostentatio picturarum ejus generis spectacula præstabant, ut difficilè & invitus abscedas. In hoc igitur Campo varia ludicra exercebantur: tumultu exorto delectus in eo habebantur: clari viri mortui cremabantur: & hic campus fere schola Militiæ Romanæ ubi juventus Romana ad palum omni genere armorum, & quidem veris duplo graviorum exerceretur, caput petendo, latenibus insidiando, poplites succidendo, insiliendo, resiliendo, punctim potiùs quàm cæsim feriendo, & interim tamen assiduè sese protegendo, item jaculando. Pars ibi Tironum pilis, lapidibus, sagittis, manu, fundâ, arcu jaculandis exercebatur: tum verò saltu fossæ latitudinem. aut valli altitudinem superare, præcipuè autem cursu locum occupare, fugientem assequi consuescebat. Erant etiam equi lignei in campo, ut insilire, desilire, dextrâ, lævâ, inermis, armatus, districto etiam gladio futurus Eques addisceret, veros etiam equos domaret, & futuris prælijs assuefaceret. Erat etiam in hoc campo horolo-

gium quod habuit septem gradus circùm, & lineas distinctas metallo inaurato. Solum etiam campi, eo loco ubi horologium istud fuit, lapide amplo quadrato stratum fuit, & habuit lineas quasdam, & in angulis quatuor ventos cum inscriptione, *Ut Boreas spirat*, ex opere musivo.

CAP. VII.

De Comitijs Tributis.

COmitia Tributa, à Tribubus dicta, quæ primùm tres tantùm numero extiterunt, sed postea crescente urbe & populo Romano auctæ sunt in triginta quinque.

Tributa Comitia haberi solebant ad creandos Magistratus minores, ad Sacerdotes collegiorum cooptandos, ad leges ferendas, & ad judicium exercendum.

Comitia Tributa habere solebant Consules, Prætores, & Tribuni pro varijs rebus in ijs tractandis & agendis. Omnibus civibus Romanis, quibus data erat civitas cum jure suffragij, licebat in Comitijs suam dicere sententiam, sive in urbe, sive extra urbem habitarent. *Notandum* hìc obiter, civitatem vel solam, & sine suffragij jure, vel cum eo jure personis singularibus, colonijs, præfecturis, civitatibus, socijs, aut fœderatis dari solitam. In Comitijs Tributis Magistratuum candidatos adesse oportebat, sicut in Comitijs Sacerdotum. In Comitijs autem Judiciorum adesse etiam oportebat Reos & Accusatores cum Advocatis, Patronis, & Sordidatis.

Ade-

Aderant etiam in his Comitijs, ut in alijs Diribitores, Custodes, Rogatores, & Præcones.

Tributis Comitijs vocandis non erat unus destinatus locus, quemadmodum Curiatis & Centuriatis; quia religio non erat, extráne, an intra Pomœrium haberentur. Hinc, interdum in Campo Martio, interdum in Comitio, nonnunquam in Capitolio, aliquando in pratis Flamineis, seu Circo Flamineo habita fuerunt.

Comitia hæc, ut alia, non poterant nisi diebus Comitialibus haberi ordinariè. Quo autem anni tempore, id de omnibus sciri nullo modo potest; propterea quod pro re natâ, & Magistratûs ea habentis voluntate vocari solebant omnia præter Comitia Magistratuum, quæ exeunte Quintili, aut Sextili demum ineunte haberi solebant: eo enim tempore solebant fere creari Magistratus ordinarij. Indicebantur hæc Comitia ab aliquo Magistratu qui ea habiturus erat, idque ut plurimùm Trinundino antequàm haberentur. Leges in his Comitijs ferendæ Trinundino etiam ante promulgandæ, suadendæ, & dissuadendæ atque explicandæ erant.

Comitia hæc à Centuriatis & Curiatis differebant, quod non auspicio haberentur, neque Patres horum Comitiorum authores extiterunt, prout in Comitijs Centuriatis.

Cum populus in Comitijs convenerat, tum Concio habebatur à Magistratu eo qui Comitia illa habebat; qua concione de Magistratibus aut Sacerdotibus creandis, vel de legibus ferendis verba ad populum faciebat. Hac peractâ, populus in suas quisque Tribus discedebat: tum sortitiones fiebant à

Magistratu quæ diversi erant generis. Una erat ac prima omnium ad sortiendum in quâ Tribu Latini suffragium ferrent: altera fiebat inter Tribus, quo sc. ordine quæque earum suffragium ferret. Quæ Tribus prima sorte exibat Prærogativa dicebatur. Hoc tamen diversum erat à Comitijs Centuriatis, quod in his sortitione prærogativa Centuria facta; reliqua Comitia absq; sorte pro censu, ordine; atque ætate peragebantur: at Comitijs Tributis sorte utendum erat ad finem usque Comitiorum. Sortiente Magistratu, prout quæque prima exierat, à Præcone ad suffragium ferendum vocabatur. Suffragia viritim colligebantur, ita ut omnes qui ex eâdem Tribu essent rogarentur. Postquam autem tota Tribus suffragia dixerat, sententiæ numerabantur atque describebantur, hoc est, tot puncta in tabellâ notabantur quot tabellæ similes reperirentur. Unde punctum apud bonos authores per Metonym. signi pro suffragio, & Poëta *Omne tulit punctum*, pro *omne suffragium* dixit. Atque in quam plures consensisse videbantur, ea Tribûs sententia renunciabatur. Post dicta suffragia, qui in Magistratuum Comitijs creati erant Magistratus à populo, & à Magistratu & Præcone renunciati, domum à frequenti amicorum comitatu deducebantur. Post legum Comitia id modò restabat ut leges publicarentur; id quod æneis tabulis per fora & templa fixis fieri solebat. In judiciorum Comitijs, si damnatus erat Reus, ilicò prædes dare, aut mulctas solvere cogebatur, alioqui in vincula duci à Magistratu jubebatur.

CAP.

CAP. VIII.

De Magistratibus Rom.

Magistratuum Rom. alij in ipsâ urbe fuerunt, sive Urbani; alij extra Urbem, sive Provinciales. Urbanorum alij majores, alij minores: utrorumque alij ordinarij, alij extraordinarij fuerunt. Magistratus ordinarij majores fuerunt Rex Præfectus, vel Tribunus Celerum, Consules, Censores, Prætores, Imperatores, Cæsares augusti, donati tribunitia potestate. Nobilissimi Cæsares, vel principes Juventutis, Præfectus urbis.

Magistratus majores extra ordinem fuerunt, Præfectus urbis absente ordinario Magistratu, Interrex, Dictator, Equitum Magister, Decemviri legibus scribendis consulari potestate, Tribuni Militum consulari potestate, Triumviri Reip. constituendæ.

Magistratus minores ordinarij, Quæstores Urbani vel Ærarij, Tribuni Pleb. Ædiles plebis, Ædiles Curules, Ædiles Cereales, Curatores omnium Tribuum, Triumviri capitales. Triumviri nocturni, Triumviri valetudinis, Triumviri Monetales, Quatuorviri viarum curandarum, Quinqueviri Cis & Uls Tyberim, Decemviri litibus judicandis, Centumviri litibus judicandis, Præfecti Ærarij, Curatores operum publicorum, Curatores alvei Tyberis & Cloacarum, Curatores viarum singularum extra urbem, Præfectus Prætorio, Præfectus

frumenti populo dividendi, Præfectus vigilum, Præfecti regionum, Denunciatores regionum, Magistri vicorum quatuordecim regionum urbis, Advocatus Fisci.

Magistratus minores extra ordinem Duumviri perduellionis, Quæstores parricidij, vel rerum capitalium, Præfectus Annonæ, Quinqueviri mensarij, Triumviri mensarij, Duumviri navales, Triumviri qui conquirerent juvenes idoneos ad arma ferenda, militesque facerent; Quinqueviri turribus murisque reficiendis, Triumviri Senatus legendi, Triumviri recognoscendi Equitum Romanorum.

Magistratus pop. Romani extra urbem vel provinciales, fuerunt Proconsules, Proprætores, Legati Proconsulum, Legati Proprætorum, Quæstores Provinciales, Proquæstores, Præfectus Ægypti, Præfecti Præfecturarum, Consulares quatuor qui per Italiam jus dicerent, Juridici Italiæ, Triumviri, vel Quinqueviri, vel Septemviri, vel Decemviri coloniæ deducendæ; Quinqueviri vel Quindecemviri agrorum metiendorum dividendorumque, Triumviri vel Quinqueviri ad inspiciendos fines, litesque dirimendas.

Ministri Magistratuum pop. Rom. fuerunt Scribæ, Accensi vel Adcensi, Præcones, Lictores, Viatores, Carnifices. De his singulis dicere nec otium est, nec animus, neque opus: verum præcipuos & authoribus Latinis maximè usitatos compendio perstringemus.

CAP.

CAP. IX.

De Regibus Roman.

EX Floro ſatis conſtat qui, quot, & quales fuerint.

CAP. X.

De Præfecto, ſive Tribuno Celerum.

CEleres, i. e. Equites expediti trecenti juvenes robuſtiſſimi ex nobiliſſimis familijs delecti per ſingulas Curias, Curiarum ſuffragijs commendati, qui circa Regem eſſent, ipſum haſtati per urbem aſſectarentur, & juſſa miniſteria exequerentur, in militiâ Anteſignani & Protectores, qui primi pugnam inirent & poſtremi ſe reciperent: Equites quidem ubi campus eſſet ad equeſtre certamen accommodus; Pedites verò, in aſpero loco & equis invio. Celeres appellati ſunt à miniſterio expedito. In tres Centurias diſtincti, quarum ſuus cuique Præfectus, qui Centurio dicebatur: qui verò his omnibus & Centurijs & Centurionibus præerat, Præfectus ſive Tribunus Celerum nuncupabatur.

CAP. XI.

De Senatoribus.

SEnatores primùm à Romulo electi erant centum: posteà rerum temporumque decursu, affluebat eorum numerus & crescebat supra mille, quos Augustus in ordinem demum redegit: aut à nobilitate generis, aut ab ætate, aut à sapientiâ nomen cepêre: ijdem Patres & eorum familia Patricia dicebatur: ijdem multitudinis Patroni, i. e. defensores erant: ijdem peregrinis appellati Principes in Civitate. Hi centum primùm instituti Senatores in summo erant honore, & Senatores *Majorum Gentium* dicebantur, qui post hos centum creati ex Patricijs adscripti fuêre *Patres Conscripti* appellati sunt: qui postea ex plebe in Senatorum numerum relati sunt, Senatores *Allecti* dicebantur. Totum illud Senatorum Collegium, sive Concilium *Senatus* dictus est. Quod illi in Concilio constituerant, ratum erat & *Senatusconsultum* appellabatur, si sc. plebs consentiret: nam cùm à Patribus per discordiam secessit, jura sibi constituit quæ *Plebis Scita* vocabantur. Rex ad Senatum referebat: Senatus de omni re cognoscebat & suffragium ferebat, & quod visum pluribus, id fiebat: populus Magistratus creabat, leges sanciebat & de bello decernebat.

CAP.

CAP. XII.

De Interrege.

SPatium temporis à defuncto Rege usque ad creationem sequentis Interregnum dicebatur: & qui præerat cum regiâ potestate & insignibus, Interrex erat.

CAP. XIII.

De Præfecto Urbis.

ROmulus unum elegit, qui urbanis negotijs præesset: hunc Præfectum Urbis fuisse satis constat. Longo pòst tempore, tantum sibi urbis Præfectus vendicavit, Cæsarum temporibus, ut crimina omnium in urbe cognosceret, & demum cum Cæsares ab urbe abessent, Præfectus velut alter Cæsar imperabat, & de rebus omnibus quæ ad urbem pertinebant, censebat.

CAP. XIV.

De Consulibus.

PUlsis Regibus, authore L. Junio Bruto Tribuno Celerum, consulare imperium factum est cum omni regiâ potestate & insignibus. & ne per omnia Regiam potestatem sibi vendicarent, lege cautum fuit, ut ab ijs provocatio esset, néve

néve possent in caput civis Romani animadvertere in jussu populi: solum relictum est illis ut coercere possent, & in vincula publica duci juberent. Consules, à consulendo dicti, i. e. providendo & populo prospiciendo, duo quotannis creati sunt in Comitijs Centuriatis à Præfecto urbis. Apud eos summa totius imperij erat. Hi Senatum populumque per Accensos & Præcones cogebant: hi exercitus ducta-bant: hi primi jurârunt neminem Romæ se passuros regnare; & idem fecit populus. Insignia Consulum fuêre Sella Curulis, regia & eburnea, in quâ jus dicebatur; Trabea, seu purpurea prætexta; Lictores præferentes ipsis fasces. Fuit & hoc maximæ dignitatis, quòd ab eorum Magistratu annorum numerus signabatur, non aliter quam apud alias gentes à Regibus, aut apud nos Christianos à nativitate Servatoris nostri.

CAP. XV.

De Dictatore & Magistro Equitum.

QUotiescunque se Romani bello aut alio quovis periculo imminente impeditos sensérunt, Dictatorem statim creârunt cui Reip. summam tradiderunt. Hic à Rege differebat tantum nomine & imperij duratione. Dictatoris nomen sortitus est, quia dictis ejus parebat populus. Dictator sex mensibus durabat: &, si id demum necesse esset, in alios sex menses denuò eligebatur. A Dictatore ad populum provocatio non erat, & ei capitis animadversio data est: quibus rebus

rebus à Consulibus differebat. Dictator creatus designabat sibi Magistrum Equitum, qui Dictatori idem fuit quod Regi Præfectus Celerum; absente enim Dictatore summam omnium rerum gerendarum potestatem habuit.

CAP. XVI.

De Prætoribus.

PRætor, quòd præerat, quasi Præitor dictus appellabatur primum omnis fere Magistratus, ipse etiam Consul. Prætor dictus ille qui præiret jure & exercitu: nam cum Consules avocarentur a bellis finitimis, neque esset qui in civitate jus dare posset, factum est ut Prætor quoque crearetur, qui jus populo diceret. Prætor primùm unicus tantum in urbe designatus erat; posteà autem non sufficiente eo Prætore, quod multa turba peregrinorum ad jus petendum in urbem veniret, creatus est alius Prætor. Ita Prætores duo facti, unus qui civibus, alter qui perigrinis jus diceret: unde ille *urbanus* & *major*, hic *peregrinus* & *minor* vocabatur. Hi Comitijs Centuriatis creati à populo, jurisdictionem, sed incertum, accipiebant. Ubi verò designati erant, ex Senatusconsulto duas jurisdictiones urbanam & peregrinam sortiebantur, quamque sorte adepti erant eam exercebant. Causarum duo sunt genera, aliæ Criminosæ, aliæ Civiles: hæ primùm Prætoribus propriæ, deinde etiam illæ: unde Prætores Quæsitores dicti sunt. Munus juris à Prætoribus dicundi tribus hisce continetur verbis *Do*,

dico,

dico, addico: Prætor enim actionem dabat, jus dicebat; tam res quàm homines addicebat. Insignia Prætorum fuerunt prætexta, Sella Curulis, hasta, gladius: ministri erant Scribæ, Accensi, & Lictores. Prætexta ijs cum Consulibus communis fuit. Sella Curulis fuit Sella eburnea quâ in publico & privato loco sedendi causa utebatur. Propria autem Prætorum insignia duo fuêre, hasta & gladius; illa ad jurisdictionem, hic ad quæstionem significandam. Prætores rebus privatis & civilibus præpositi erant duo illi jam dicti: rebus autem publicis & criminosis præpositi etiam plures fuere.

CAP. XVII.

De Censoribus.

Censores constituti sunt, quod Consules negotiorum mole impediti vacare civibus censendis non poterant; ideoque totos annos septemdecim nullus fuit habitus census. Partim igitur hanc consularis muneris, & alia quædam officia judicarunt patres transferenda esse in peculiarem Magistratum, cui hujus Censuræ nomen est impositum, quòd ad eorum censionem, i. e. arbitrium censeretur populus: vel quod suam quisque rem tanti æstimare solitus sit quanti illi censuissent. Censores duo creati, censuique habendo præfecti, ab eaque re Censores appellati sunt. Fuit hic unus de Magistratibus majoribus, & Reip Romanæ, propter disciplinæ custodiam, cujus severa cura Censoribus inter cætera sine provocatione com-

commissa fuit, admodum salutaris. Censorum officium erat describere facultates cujusque civis, observare singulorum hominum, etiam eorum qui Senatorij, aut equestris erant ordinis, mores & vitam; notare ignominia civem quemcunque, Senatorem loco movere, Equiti adimere equum & annulum, si quid in vita ejus deprehenderet honestati contrarium; tollere quoque omnia quæ probitati morum pestem & perniciem illatura videbantur: *Magistri morum* solebant nominari. Fuit autem observatum, ut ad hoc munus non eligerentur nisi duo vera virtute & authoritate insignes, & ut plurimum consulares. Quum Censor moreretur, id pro infaustissimo habebatur omine. Creabantur quinto quoque anno, quod tempus Lustrum appellabatur: & completo quinquennio (quadrienno potius) lustrabant, & taurilia sacrificia de sue, ove, tauro faciebant: alij Suovetaurilia appellant. Censuram Mamertinus Dictator posteà annuam & semestrem fecit. Hic Magistratus primum solis patricijs concessus, postea etiam plebi.

CAP. XVIII.

De Quæstoribus.

Quæstores à quærendo dicti sunt, qui conquirerent publicas pecunias & maleficia. Tria fuerunt eorum distincta genera: alij enim Quæstores Urbani vel Ærarij: alij Quæstores parricidij vel rerum capitalium: alij Quæstores provinciales fuerunt, qui provincias gererent & earum vectigalia conquirerent.

CAP.

CAP. XIX.

De Tribunis Plebis.

TRibunis plebis creandis initium fuit secessio plebis a Patribus in montem sacrum facta ob crudelem Patriciorum fœnerationem: quæ cum ingentem trepidationem incussisset Patribus, Menenium Agrippam summæ ea tempestate authoritatis virum plebi pariter ac patribus charum, Legatum ad componendam popularem seditionem decernunt; qui gravi usus oratione, in qua Apologum de conspiratione membrorum contra ventrem induxit, quemadmodum corpori ea conspiratio cladem intulerit, usque eò delenivit plebis animos, ut illius opera pacem cum Patribus iniverit: in cujus fœderis pactione convenit, ut plebeios in urbe magistratus obtinerent. Primùm Tribuni Plebis concessi duo, deinde tres additi, mox quinque, item alij: hoc pacto decem Tribunis in plebem Romanam fuit jurisdictio. Tribunorum creandorum potestatem plebeij adepti sunt, ut ipsi sibi è suo corpore, contra Patriciorum potentiam ac vim, creare magistratum peculiarem possent, a quo auxilij latio adversus Consules esset; utque hic magistratus sacrosanctus esset, h.e. talis quem vel vi vel verbo violare capitale esset, & scelus inexpiabile: ita ut magis ad impediendum quam agendum initio Tribuni essent creati: hoc fine, ut, si quid vel de publico vel privato negotio animadverterent a patribus agi quod fraudi posset esse plebi, in-

interponerent suam authoritatem, & illud averterent, non autem ipsi nova & alia molirentur, sicuti sæpe fecerunt. Poterant igitur Tribuni quemvis tueri contra vim intentatam à superiore, & licebat illis quibusvis decretis quæ improbabant intercedere: licebat etiam ipsis quemcunque vellent arreptum in concionem producere & cogere quibus de rebus esset interrogatus de ijs respondere. Hac tantâ potentiâ & immunitate tanquam telo quodam acerrimo armati, si qui naturâ inquieti, aut alias patribus iniqui essent, valdè abusi sunt suâ potestate, & paulatim latiùs progrediendo, & multò plus sibi juris vendicando quàm initio fuerat concessum, multùm labefactârunt authoritatem Senatûs & Consulum, & authores crebri fuerunt maximorum tumultuum & malorum, & non rarò pestes & pernicies nominantur Reip. & *Furores Tribunitij* sunt furores insanissimi. Quanquam ipsa Tribunorum constitutio, si intra limites suos mansisset, & justè fuisset administrata, fuisset saluti Reip. & frænum Patrum ne discederent ab officio. Est hoc de Tribunis memorabile, quod, si unus cæterorum rogationibus refragaretur, impedire poterat omnia. Domus Tribunitia nunquam fuit clausa, sed noctu & interdiu semper ijs quibus opitulandum esset, patuit. Nec licuit Tribuno integrum diem ab urbe abesse, nisi in Latinis ferijs. Potestas Tribunorum etiam terminata fuit mœnibus, nec extra urbem quicquam valuit. Tribuni plebis primùm è Tribunis militum eligebantur. Tribunitiam potestatem Sylla Dictator totam abolevit, eam Pompeius restituit: sub Constantino autem Imperatore in universum Tribunatus cessavit.

CAP.

CAP. XX.

De Tribunis Militum Consulari potestate.

UT plurimorum aliorum Magistratuum, ita etiam hujus authores fuerunt Tribuni plebis. Dicuntur Tribuni Militum vel Militares consulari potestate, ad differentiam eorum qui Castrenses Magistratus erant. Causam autem ijs creandis dederunt Tribuni plebis, qui rogârunt, & gravissimè urserunt, post multa alia privilegia quæ patribus & patricijs antè extorsissent, tandem etiam hoc, ut alter Consulum ex plebe fieri liceret. Opponunt se patricij gravissimè: de furore suo tribunitio nihil remittunt: tandem ne Consulatus cum plebe communicaretur, Senatusconsultum factum est, ut in locum Consulum alij magistratus, vel præfecti, pars ex plebe, pars ex patribus crearentur. Hoc senatusconsultum plebs laudibus extulit & accepit. & sic Tribuni Militum tres consulari potestate, & quidem omnes patricij eligebantur. Fuerunt hi Tribuni nonnunquam omnes patricij, nonnunquam ex patribus & plebe simul creati: potestate & insignibus ijsdem quibus Consules usi fuerunt, ut patet ex titulo.

CAP.

CAP. XXI.

De Triumviris.

PLurimi Magiſtratus Romæ fuêre Triumviri dicti. Primi ſunt Triumviri Reip. conſtituendæ, inſtituti ad ſedandos tumultus, ad componendas turbas & delenda partium ſtudia exorta in Rep. poſt J. Cæſarem in ſenatu 23. vulneribus confoſſum. Hi pio Magiſtratus prætextu tyrannidem palliantes ſeſe Triumviros Reip. conſtituendæ appellavêre, quorum nutu & auſpicijs omnis Reſp. niteretur. Cæterum quorſum eorum animus inclinaret, mox ipſe rerum eventus oſtendit omnes divinas humanaſque res commiſcens: omnibus inter ſe opibus conſumptis ad extremum unus Cæſar potitus eſt, qui & ipſe omnibus cæteris ſuperſtes ipſum de quo loquimur triumviratum obtinuit. Duravit Romæ hic Triumviratus annos circiter decem.

Alij erant Triumviri Capitales dicti, qui & Treſviri ſeu Treviri nonnullis appellati carceris cuſtodiam haberent, & in facinoroſos animadverterent, ante conſtitutas quæſtiones publicas. Ijs octo Lictores miniſtrabant.

Erant & Triumviri Minarij, quibus commiſſum erat ex ærario publico perſolvere pauperum Civium debita Huic muneri præerant aliquando quinque Quinqueviri Menſarij dicti, à menſa in quâ pecunia numerari ſolet.

Erant etiam Triumviri coloniæ deducendę, qui

populi in colonias deducti duces eligebantur: Sed ad hoc aliquando septem, decem, aut viginti electi, qui ex eo Septemviri, Decemviri, Vigintiviri coloniæ deducendæ appellari solent.

Erant etiam Triumviri Monetales, qui cudendæ monetæ præfuere, inde dicti Triumviri A. A. Æ. F. F. i. e. auro, argento, ære, flando, feriendo.

Triumviri Valetudinis pestis causâ creari solebant, atque Domini sanitatis vocabantur: his, temporibus de morbo suspectis magna potestas concedi solebat.

Triumviri Nocturni ad incendia arcenda excubias agebant, unde Nocturni dicti sunt.

CAP. XXII.

De Decemviris legibus scribendis Consulari potestate.

DEcemviri loco Consulum tribus annis Reip. præfuerunt. Hi Athenis leges tulerunt in decem tabulis: datumque est ijs jus summum, à quibus provocatio non erat; & datum est ut leges corrigerent & interpretarentur. Sequente anno duas tabulas addiderunt: & inde appellatæ leges duodecim tabularum. Hæ leges aureis tabulis pro rostris ponebantur. Decemviri hi, assumptis civitatis gubernaculis, aggressi sunt Remp. constituere. Potestatem & insignia habebant eaden. quæ Consules, ut patet ex titulo. Penes unum fasces erant, & reliqua Consularis potestatis insignia; is senatum convocabat, decreta confirmabat, cæteraque agebat pro imperio. Reliqui servata vici-

vicibus succedebant, idque ad certos dies, donec elaberetur tempus annuum.

CAP. XXIII.

De Ædilibus.

Ædiles, alij Plebeij, alij Curules, alij Cereales erant: qui licet nomen unum, officia tamen multùm diversa habebant. Ædilis dictus est qui ædes sacras & privatas curaret.

Ædiles plebis eodem anno quo Tribuni plebis, ex plebe eligebantur duo, qui Tribunis pleb. administrarent quicquid opus esset, & lites nonnullas eorum permissu dijudicarent, ædiumque sacrarum, locorum publicorũ, & annonæ curam haberent. Ab uno officiorum suorum vocantur Ædiles: curarunt autem multas res magnas quas hîc recensere longum foret.

Ædiles Curules appellabantur à Sellâ Curuli quâ uti solebant. Creabantur ex Patricijs, non ex Plebeijs primùm: posteà alternis annis ex plebe fiebant. Erant numero duo. Horum munus fuit ludos sacros & solennes suis sumptibus instituere ac procurare, sacrarum ædium ac privatarum curam habere, curare ut Templa, Theatra, Stadia, Fora, Porticus, Curiæ, Basilicæ, atque Mœnia magnificis operibus reficerentur & ornarentur: etiam annonæ aliarumque rerum curationem & cognitionem sibi vendicarunt, & multa cum Ædilibus Plebeijs communia habuerunt: omnium maximè ad eos pertinebat fas & lites Redhibitionum, i. e. in quibus agebatur

de rei corruptæ vitio quam quis aut vendidisset aut commutâsset dirimere.

Ædiles Cereales dicti, qui Cereri i. e. frumento præerant, à C. J. Cæs. instituti, & ex Patricijs creati.

CAP. XXIV.

De Proconsulibus.

Proconsulem sex Lictores præcedebant: cætera omnia habebat ut Consules. Statutum erat, ut qui Consules uno anno fuissent, sequente Proconsules essent. Deinde Proconsules ad provincias mittebantur, & singuli singulos legatos habebant, qui administrationi præstarent auxilium. Proconsul potestatem exercet in eâ provinciâ tantùm quæ ei tradita est vel decreta, nisi vocaretur in jurisdictionem voluntariam. Sub Cæsaribus distinctę provincię: & Consulares sub Senatu populoque Romano erant Proconsules sub Imperatoribus.

CAP. XXV.

De Imperatoribus Augustis Cæsaribus donatis Tribunitiâ potestate.

POpularis Reip. Rom. status hac ratione iterum in Monarchiam conversus est. Cum C. J. Cæsar devictis Pompeij in Hispania filijs, & reliquijs civilis belli confectis Romam reversus esset, Senatus qui magna ex parte Pompeium secu-

ſecutus fuerat, metuēs ne ipſe victoria elatus crudele aliquid in ſe ſtatueret, novos quoſdam & ſingulares honores decrevit: inter quos fuerunt præcipuè, ut Pater patriæ diceretur, Conſul in decennium (quem tamen honorem poſt aſpernatus eſt) Dictator in perpetuum eſſet, ſacroſanctus haberetur, Quintilis menſis ab ejus nomine Julius appellaretur, in acta ipſius Magiſtratus ineuntes jurarent, & ut Imperator appellaretur. Quæ omnia poſt necem Julij in Octavio, poſtquam Triumviratum depoſuiſſet, ſunt confirmata, & alia inſuper addita. Nam præter hæc quæ commemoravimus, Imperatores tribunitiâ etiam poteſtate donabantur, Pontifices maximi creabantur: denique omnis poteſtas quæ Conſulum, Tribunorum plebis, Cenſorum, cæterorum denique omnium olim fuerat, in illos eſt tranſlata; atque illud etiam ijs datum, ut legibus ſoluti eſſent, nec ullo præſcripto tenerentur. Auguſti autem dicti ſunt hac ratione, prout ex Floro videre eſt in clauſula lib. 4. ubi Octavij Cæſ. facta ingentia, & ſummos honores inde partos repetens, hiſtoriam ſic claudit. Tractatum eſt etiam in Senatu: an, quia condidiſſet imperium, Romulus vocaretur: Sed ſanctius & reverentius viſum eſt nomen Auguſti, ut ſcilicet jam tum dum terras coleret, ipſo nomine & titulo conſecraretur.

CAP. XXVI.

De Principibus Juventutis, Cæsaribus, & nobilissimis Cæsaribus.

NOn erant hi propriè Magistratus, sed tamen ad capiendos Magistratus designabantur. Consueverant enim Imperatores ex filijs, vel nepotibus, vel alijs sanguine junctis unum atque alterum, quorum præclaram indolem conspexerant, creare, ad quos imperium transferre volebant; eosque primum Principes Juventutis, pòst, extincta fere Cæsarum familia, Cæsares, tandem nobilissimos Cæsares appellabant. Primus hujus instituti author fuit Octavius Augustus.

CAP. XXVII.

De Præfecto Prætorio.

Præfectus Prætorio sub Cæsaribus disciplinæ militari præerat: ejus posteà authoritas aucta est erga forenses causas, ubi imperium declinare cœpit, nomen mutavit, Magister Stabuli dictus (nobis est comes stabuli) cum anteà sub Regibus Tribunus Celerum fuit, & sub Dictatore Magister Equitum. Sic de Magistratibus Romanis adeoque de rebus civilibus publicis; sequuntur privatæ, cujusmodi primò sunt Vestes,

CAP

CAP. XXVIII.

De Vestibus Roman. & primum de Togâ.

Romanis Toga, uti Græcis pallium erat propria: unde hi gens *Palliata*, illi *Togata* appellari antiquitùs solebant. Quarè cum omnia quę ad vestitum Romanorum pertinent attingere nequeamus, pauca solummodò notabimus de Rom. Togâ, Tunicâ, & Calceis.

Toga à tegendo dicta amictus exterior fuit: ex lana fiebat. Cingebatur Toga cinctura triplici, laxiore, strictiore, & cinctu Gabino. Cinctura laxior erat qua Toga laciniâ traheretur, & terram verreret, quod molle ingenium indicabat. Cinctura strictior, quâ sinus Togæ in anteriore parte conficeretur, nec Toga ad pedes devenire permitteretur: unde *altè præcincti* pro expeditis dicti sunt. *Cinctus Gabinus* dicebatur Toga sic interdum rejecta, ut unâ lacinia à tergo revocata hominem cingat. Hoc vestimenti genere utebatur Consul bella indicturus, ideò quia cum Gabij Campaniæ civitas sacris operaretur, bellum subitò venit; tum cives accinctis togis suis ab agris ad bella profecti sunt & victoriam adepti: unde hic est ortus mos.

Togæ mensura pro opibus varia fuit: quibus enim domestica res angustior, ijs Togę parvæ: quibus ampla, majores. Honestiores fœminæ non Togâ utebantur, sed Stolâ: quæ tamen obscuri erant loci, item ancillæ & mulieres impudicę Togam

ferebant: unde apud Poëtas ſæpe togatæ mulieres Matronis opponuntur; quippe eo nomine Meretrices vocabantur. Exulibus Romanis, quibus aquâ & igni eſſet interdictum, uti togâ non licebat. Mutatâ Rep. & imperio labente, Toga, quæ olim Civibus neceſſaria erat, apud paucos & non niſi honeſtiores remanſit: Vulgus, ſpretâ eâ, abijt ad penulas, lacernas, aut tunicas ſolas, eaſque coloris pulli. Toga pacis, ut ſagum belli inſigne fuit. Togarum genera fuerunt Prætexta, Candida, Pura, Pulla, Sordida, Picta, Purpurea, Palmata, Trabea.

Toga Prætexta à prætexendo dicitur, quia ei purpura prætexta erat, i. e. quia purpuram in orâ habebat. Hac togâ utebantur pueri uſque ad annum decimum ſeptimum: qui annus Tyrocinij dicebatur. Hac primum utebantur Sacerdotes Romani & ſummi Magiſtratus. A prætextâ Prætextati dicti ſunt, ij ſc. qui in ætate eſſent prętextatâ, i. e. puerili, & qui in Magiſtratu.

Toga Candida dicebatur quâ induebantur ij qui honores petere volebant, inde *Candidati* appellati: erat autem candida cui intendendæ albedinis cauſâ cretam addiderant; eſt enim plus candidum quàm album: albus color nativus lanæ eſt; candidus propriè ſplendens ille, & qui eſt ab arte.

Toga Pura fuit communis *Toga* hominum privatorum: eadem *Virilis* appellata & *Recta*, & *Libera*, & nonunquam *Toga* ſimpliciter nullo epitheto addito. Pura dicebatur, quod albi coloris nullâ admiſtâ purpurâ eſſet. Virilis, quia pueris virilem ætatem ingredientibus dabatur, anno ſcilicet decimo ſexto, poſtquam ex ephebis exceſſiſſent, & pretextatam

ſeu

su puerilem togam exuissent. Libera, quia pueris initium quoddam libertatis erat, cum anteà custodirentur à Pædagogis. Recta, quòd ominis causâ à stantibus, & in altitudinem contexi solebat.

Toga Pulla atri coloris fuit, quam induebant luctûs causa: unde Atrati dicuntur mœsti & lugentes. Declinante enim Rep. cum exoleviſſet usus Togæ, exolevit etiam simul usus cóloris albi: & tum pullæ fuerunt plebeiæ vestes omnes: hinc *Pulla Paupertas* dicta est: hinc discrimen Civium priori seculo ignotum, ut alij Candidati dicerentur, alij Pullati. Candidati, non ij qui peterent (ut olim) sed honestioris ordinis Cives: Pullati, infima plebs sive vulgus.

Toga Sordida à pulla differebat & colore & usu: non enim erat atra, sed alba, veruntamen erat sordidior & longo usu detrita: Deinde, nullus ejus usus fuit in luctu, sed erat fere vestis vulgi, quod ob id sordidum interdum dicitur: qui verò ditiores & elegantiores erant, ij semper nivea toga vestiti erant.

Toga Picta vestis Hetrusca fuit, purpurei coloris, auro distincta, à Triumphantibus geri solita.

Toga Purpurea differebat à picta, quia pura erat; à Prætexta, quia hæc erat alba cum limbo tantùm purpureo circumducto, purpurea limbum non habebat.

Toga Palmata ab intextis palmis sic appellata.

Trabearum genera tria fuerunt: unum, è sola purpura Dijs consecratum: alterum è purpura non fine albo: tertium augurale ex purpurâ & cocco.

CAP.

CAP. XXIX.

De Tunicâ Roman.

Tunica propriè dicta, est vestis, quæ proximè togam attigit: primùm sine manicis, deinde manicata ac cinctura constricta erat. Omnes Cives Romani Tunica utebantur, ac Tunicæ ordines distinxerunt. Nam Senatores & Equites Tunicam clavatam induerunt, plebs rectam & sine clavis. Clavata tunica fuit, quæ clavos purpureos i. e. flores panno intextos vel insutos habuit. Latus clavus fuit Senatorum; Angustus clavus Equitum Romanorum.

CAP. XXX.

De Calceis Roman.

Calceamentorum duo genera fuerunt; Calceus & Solea. Calceus totum pedem tegebat; Solea plantam tantùm; pars enim superior habenis devincta fuit. Et Calceorum & Solearum multa genera fuerunt.

Lunulatus Calceus erat Senatorum, de quo supra cap. de Senatorib. alias appellabatur *Mulleus*, à verbo antiquo mullare, i. e. fuere.

Pero sive purus Calceus ex puro corio sine lunulis factus erat.

Calcei *Uncinati*, ijdem qui Caligæ, erant calcei illi quibus utebantur Milites, a quibus Caius Cæs. Cali-

Caligula Imperator nomen habuit, quia natus in exercitu erat.

Erant duo Calceamentorum genera Scenicis propria. *Soccus* Comœdorum erat calceus supra talos porrectus: hic pro Comœdiâ aliquando ponitur. *Cothurnus* Tragœdorum ad suram usque pertingebat; ambiguus & utrique pedi aptus erat: unde aliquando sermones ambiguos significat, aliquando turgidos, elatos, tragicos, & ipsam Tragœdiam: ut Horat.

Hunc Socci cepere pedem, grandésque Cothurni.

Id est, Comœdiæ & Tragœdiæ.

CAP. XXXI.

De Mensis & Convivijs Romanorum.

VEteres in more habuerunt quater in die cibum sumere: Jentaculum, quod prandiculum prisci appellaverunt, Prandium, Cœnam, Comessationem. Merendam posteri addiderunt, quæ à cibo meridiano nomen sumens idem cum prandio apud veteres fuit, inde quinquies cibum quotidie capere solitum constat: quod tamen non ita intelligendum est quasi omnes sine discrimine toties comederent; verùm de pueris qui famem non ferunt, & opificibus, servis, viatoribus, quorum labore fractas atq; imminutas vires refici & augeri cibo necesse erat, item de Senibus qui valetudinis causâ aliquid cibi ante Cœnam sumebant: reliqui homines liberaliter educati semel tantùm, aut plurimùm bis comederunt. Prandia erant, ut

ut plurimùm, breviſſima & parciſſima: ſumptuoſiora & liberaliora, vel feſtis diebus uſurpare ſolebant, vel nuptialia erant, vel ambitionis & largitionis, vel luxuriæ cauſâ inſtituebantur. His cauſis exceptis, & ſimilibus, parcè admodum prandebant, cœnabant largiùs. Cœnam veteres Veſpernam appellabant; quod autem Prandium vocamus, illi Cœnam appellabant. Certiſſimum eſt Comeſſationes antiquis probatas non fuiſſe. Ad cœnas maximè Convivas vocabant, quò liberiùs amicos tractarent, non interveniente negotiorum de die ſerie; inde tam frequens Cœnarum, prandiorum nulla, aut certè rara mentio in deſcriptione apparatûs alicujus magnifici.

Menſæ primùm ex ulvis paluſtribus aut ceſpite, ut & ipſi lecti ſeu tori: poſteà ex acere conficiebantur: lapſis deinde moribus, & invaleſcente luxuriâ, lecti, abaci, monopodia, menſæ, triclinia ex ebore facta, & primùm ęrata, deinde & argentea, mox & laminis aureis obduci cœperunt: quæ morum pernicies diſciplinæque publicæ peſtis ac jactura à Cn. Manlio, victâ Aſiâ in urbem commigravit. Sed & citreæ menſæ uſque adeò in pretio fuerunt, ut argenti aurique æſtimationem ea arbor æquaverit. Menſæ primùm formâ quadratæ, poſteà rotundæ factæ ſunt: quæ menſarum formæ Græcis pariter & Latinis communes: Romanæ verò menſæ referebant figuram Sigmatis Græci quod idem cum C Latino, ſeu dimidiatæ Lunæ effigie, ut in ejus intercapedine poſiti ſervi & pincernæ omnia liberiùs circum miniſtrarent. Ad extrema hujus cornua honoratiores convivæ collocabantur. Ornabantur autem

autem ſigmata hæc tapete, aut byſſino peristromate, luxuriante Rep. quanquam priſca frugalitas frondibus, culmis, aut ferarum pellibus contenta fuiſſet.

Romani ante, Cœnam, quæ hora diei nona fere committebatur, exercebantur lavando, fricando, ungendo.

Priſci Romani ſedentes epulabantur: quem morem habuerunt à Laconibus & Cretenſibus. Poſterioribus temporibus accumbendi mos manavit ad Romanos, ut veriſimile eſt poſt Aſiam devictam Græciamque cognitam ab ipſis Græcis: quod Horat. innuit,

Græcia victa ſuum victorem cepit. ——

Accumbendi modus hujuſmodi erat. In Cœnaculo menſa collocabatur rotunda, humilis, inferiorum quidem hominum, tripes, & ex ſimplice ligno; lautiorum citrea, aut acerna, aut lamina argentea intecta, quam pes eburneus fabrè factus, putà in modum Pardi aut Leonis, ſuſtinebat. Circum Menſam tres, ut plurimum, lecti erant, ex quo Triclinij nomen; vel duo etiam, quod Plaut. Biclinium: poſterior ætas à Veſpaſianorum Imperio Sigma vocare cœpit: quòd cum eſſet in formam hemicycli aut lunatæ teſtudinis extructum vocari placuit nomine literæ Græcæ; quia, ut ex marmoribus liquet, illa ætas ſigma literam ut mediam lunam ſcribebat C. Sigma autem duobus lectis tantum conſtitit: ij porrò lecti inſternebantur aulæis, purpura, aut alia veſte ſtragula, pro copia aut inopia convivatoris: id ſub horam Cœnæ fiebat. Priuſquam autem accumberent, lavabantur, atque togas mutabant veſtibus

vestibus quas à re Cœnatoria dixerunt. Tum etiam soleas pedibus demebant, ne lectum conspurcarent. Cæterum aut terni aut quaterni unum locum occupabant: si plures, sordidum id, & minimè lautum habebatur. Ita fiebat ut ex una communi mensa vix supra duodecim vescerentur. Accumbebant reclinata supera parte corporis in cubitum sinistrum, infera in longum porrecta, ac jacente, capite leviter erecto, dorso à pulvillis modicè suffulto. Quod si plures uno lecto decumberent, primus decumbebat ad caput lecti, cujus pedes porrigebantur ponè dorsum secundum; secundus verò occiput obvertebat ad umbilicum primi, pulvillo interjecto; pedes jacebant ad tergum tertij: & sic deinceps tertius, sic quartus. Qui primus & ad caput lecti decumbebat, summus dicebatur; qui ad pedes, imus; qui inter istos, medius. Atque si tres Convivæ in uno lecto, medius dignissimus; proximus honore summus: si quatuor, medium censeri arbitror proximum à summo: si duo tantum, dignissimus summus fuit. Atque hęc quidem in privatis convivijs. In publicis autem Epulis & Cœnis nuptialibus cum hominum magna multitudo conveniret, numerus discumbentium observari non poterat, sed plures ternis aut quaternis in uno lecto decumbebant.

Dicit autem Varro Convivarum numerum incipere debere a Gratiarum numero, & progredi ad Musarum i. e. proficisci à tribus, & consistere in novem: ut cum pauciſſimi Convivæ sunt, non pauciores sint quam tres; cum plurimi, non plures quam novem: Nam multos esse non convenit, quod turba

turba plerunque eſt turbulenta. Ipſum deinde Convivium conſtat (inquit) ex rebus quatuor, & tum denique omnibus ſuis numeris abſolutum eſt. Si belli homunculi collecti ſunt, ſi lectus lectus, ſi tempus lectum, ſi apparatus non neglectus. Nec loquaces, inquit, Convivas, nec multos legere oportet: quia eloquentia in foro, & apud ſubſellia: ſilentium verò non in convivio, ſed in cubiculo eſſe decet. Sermones igitur id temporis habendi, non ſuper rebus anxijs aut tortuoſis, ſed jucundi atque invitabiles, & cum quadam illecebra & voluptate utiles, ex quibus ingenium noſtrum venuſtius fiat & amœnius: quod profectò eveniet, ſi de ingenuis rebus ad communem vitę uſum pertinentibus confabulemur, de quibus in foro atque in negotijs agentib. loqui non eſt otium. Dominum autem convivij eſſe oportet non tam lautum, quam ſine ſordibus: & in convivio legi non omnia debent, ſed ea potiſſimum quæ ſimul ſint ad vitam utilia & delectent. Hæc Varro.

Cœnam Antiqui in tres partes ſive Miſſus tribuerunt. Primum Miſſum Antecœnam, ſive Guſtationem, ſive guſtum dixerunt, ſive etiam promulſidem, quod daretur ante mulſum. Secundum, in quo præcipui & lautiſſimi cibi, propriè Cœnam: cujus quod præcipuum ferculum erat, Caput Cœnæ dicebatur. Tertium, in quo bellaria, menſam Pomorum ſive Menſas ſecundas. Mos ridiculus apud Antiquos quo ſolebat Domino convivij, ſimul ac decubuiſſet ſcheda dari, quę deſcripta ordine obſonia omnia haberet, ut jam tum ſcire poſſit quid poſtremum coquus miſſurus eſſet. Cœnatio ab ovis incepit, in

pomis

pomis desijt: Horat. ——— *ab ovo*
Usque ad mala. ———

Id est à prima mensa ad postremam. In Coenis lautioribus Structore & Chironomonte utebantur. *Cœnam committere*, à ludis transumpta voce, erat incipere.

Prisci Convivio leges scripserunt quæ fuerunt fere illæ.

1. Vinum purum putum puer infundito.
2. Nymphis (i. e. Lymphis) in hoc regno aqua & igni interdictum esto.
3. A summo ad imum more majorum bibunto.
4. Patera vinum circumferunto.
5. Decem Cyathi summa potio sunto.
6. Musis nonum, decumum Apollini bibunto.
7. Dominam si quis habeßit, indicium facito.
8. Ejus & propitię Deę nomine supra numerum bibito.
9. Dicta, & jocos usurpanto.
10. Ast intra licentiam & convitia utraque sunto.
11. Rixę, clamor, contentio ad Thracas ablegantor.
12. Eorum vicem carmen aliúdve Musęum proferunto.
13. Deque eo modicè & modeste anquirunto.
14. Angeronæ (i. e. silentio) sacra Mensa habetor.
15. Dicta indicta, facta infecta in vino inscribuntor.
16. Qui hasce leges fraudus essit, sacer intestabilis vivito.

Videat cui est animus, has leges pulchrè expli-

explicatas à Justo Lipsio *Antiq. lect. lib.* 3. Qui has bibendi leges ferebat, *Magister* vulgò dicebatur: Varroni Modimperator; Horatio Arbiter; Plauto Dictator; Græcis Sympoſiarcha, Rex Strategus: & vel ſuffragijs, & ſola corollæ impoſitione, vel ſorte & talorum jactu eligi ſolebat. In ſecundis menſis pateras coronabant: Convivas autem coronare ebrietatis, non elegantiæ fuit. In memoriam & ſalutem Dominæ bibebant his verbis ſolennibus: *Benè mihi, benè tibi, benè nobis omnibus, & benè Amicæ meæ:* ut liquet ex Plauto: vel *Benè me, benè te, benè noſtram*, &c. nempe vivere opto & precor. Paraſiti & qui invocati ad cœnas venerunt *Muſcæ* appellabantur.

CAP. XXXII.

De Nuptijs Rom.

Nuptijs præibant ſponſalia à ſpondendo dicta, in quibus ſc. mutua ſibi ſpondebant officia Sponſus & Sponſa. In Sponſalibus pactum matrimoniale in tabulis ſcriptum habebant, quas præſentium teſtium ſigillis conſignabant, qui teſtes ob id Signatores dicebantur.

Ante Sponſalia Augurem unum ſponſus, alium ſponſa conſulebat. Auſpicium maximè felix habebatur cornix: ea namque cornicum ſocietas, ut ex duobus ſocijs altero extincto, altera perpetuò vidua maneat.

Solebat Sponſus in Sponſalibus annulum dare ſponſæ, quem illa in digito tertio gerebat, quoniam

à corde ad hunc digitum arteria ducitur.

Nuptiæ à nubendo dictæ, i. e. tegendo: soleba enim antiquitus sponsa ad sponsum deduci facie velatâ.

Tribus modis mulier alicui legitima uxor fiebat: usu, confarreatione, coëmptione. Usu i. e. possessionis præscriptione, si tutorum consensu nupta integrum annum nullo interrupto usu cum marito egisset. Confarreatione, i. e. certis ritibus coram Pontifice peractis, certis verbis habitis, dum marito mulier traderetur, præsentibus decem testibus, & solenni sacrificio oblato, in quo conjuges ex eodem libo farreo comederent, quod in sacrificio oblatum esset: quod sacrificium a farre Confarreatio dictum, & nuptiæ ipsæ Farreatio, & aliquando simpliciter *Sacra*. Coëmptione, cùm mulier emptionem simulans marito pecuniam dabat. Quarto etiam modo mulier alicui uxor fiebat, sortitione.

In Nuptijs Coëmptione factis non proprijs nominibus compellabantur Conjuges, sed vir Caius, mulier Caia appellabatur, in memoriam felicis matrimonij a Caia Cæcilia cum Tarq. Prisco initi: unde nova nupta in domum mariti deducta hoc utebatur Proverbio, *Ubi tu Caius, ego Caia*: quibus verbis significabat se nunc omnia mariti sui bona cum ipso simul possidere: quæ verba sic expositit Erasmus, *Ut tu Dominus, ego Domina*. Quæ sic per coëmptionem erat nupta propriè Materfamilias dicebatur. Si qua harum cæremoniarum deesset, tum Nuptiæ dicebantur *Innuptæ*, i. e. matrimonium minùs firmum.

Peractis Cæremonijs Sponsa ad mariti domum duce-

ducebatur quinque facibus. Ab hoc domum ducendi more orta est phrasis *Ducere uxorem*: hinc etiam Faces sive Tædæ per meton. sig. ponuntur pro ipsis nuptijs, Postridie nuptiarum fiebant Repotia, & Sponsa ab amicis accipiebat Nuptialia dona.

Nuptiarum separatio erat duplex: *Repudium*, Conjugum desponsatorum tantùm hac verborum formâ à petente fiebat *Conditione tua non utar*. *Divortium* Conjugum matrimonio junctorum, à petente hac verborum forma fiebat *Res tuas tibi habeto*, vel *Res tuas tibi agito*. Utrumque genus dicebatur *Matrimonij renunciatio*: ubi not. est, Authores quosdam probatos pro verbo *renunciare* hac phrasi usos fuisse *mittere*, vel *remittere nuncium*: quoniam in istiusmodi renunciationibus libellum Divortij causas continentem uxori per nuncium mittebant. In ejusmodi Repudijs sive divortijs ritus omnes erant nuptiarum ritibus prorsus contrarij. Justa divortij causa ad Censores delata nuptiarum tabulæ frangebantur, dos restituebatur, claves domûs à muliere auferebantur, & illa foras pellebatur.

CAP. XXXIII.

De Exequijs Romanorum.

SOlebant apud Romanos genere maxime propinqui expirantium amicorum spiritum extremum ex ore quasi per osculum legere & excipere, & defunctorum oculos claudere.

Corpus inhumatum septem dies asservabant, illud aqua calida quotidie lavantes, atque oleo interdum

ungentes, ea spe sc. ut, si corpus tantùm dormitaret, & non prorsus demortuum esset, hisce cautis revivisceret. Toto hoc septem dierum spatio conveniebant amici, atque clamores magnos subinde tollebant, sperantes corpus forte sopitum sic excitandum esse: hæc actio *Conclamatio* dicebatur: unde, cum pro virili in re aliquâ egimus incassum, de illa re proverbialiter *Conclamatum* esse dicimus. Corpus sic conclamatum efferebatur togâ indutum ordinis, sive muneris sui propriâ. Qui defunctum corpus curabant *Pollinctores* dicebantur. Corpus sic unctum, ut diximus, in lecto ponebatur juxta fores ædium defuncti, facie atque pedibus extrorsum versis erga vicum aut viam publicam: hic ritus dicebatur propriè *Corporis collocatio*. Juxta lectum ponebatur Ara Latinè Acerra dicta, in quâ Amici quotidie ad funus usque sacrificabant. Fores exterius cupresso ornatæ, siquidem defuncti opulentiores essent: unde Cupressus Horat. *feralis* & *invisa* dicitur: tenuiores autem aut pauperculi hoc cultu carebant, præ hujus arboris raritate: unde Lucan.

Et non plebeius luctus testata Cupressus.

Dictorum dierum spatio, qui ad id instituti, omnia funeri necessaria parabant, quæ fere vendebantur in templo Libitinæ: unde Curatores illi Libitinarij dicti erant.

Octavo post mortem die, præco urbem obibat populum his verbis ad funus vocans *Exequias L. Titio L. filio; quibus est commodum ire, jam tempus est, ollus effertur.* Postquam convenerat populus, prodibat lectus purpurâ, vel alio magnifico stragulo coopertus: præibat Tubicen: pauperculæ quædam

Præ-

Præficæ appellatæ sequebantur defunctum canentes. Senatoribus & Patricijs tuba, minoribus & plebeijs tibia canebant *Siticines:* Siticines autem vel Tubicines erant vel Tibicines situs, i. e. mortuos canentes. Senatores & alij insigniores cives lecto, alij autem inferioris notæ feretro ferebantur; lectum aut feretrum ferebant cognati aut genere propinqui.

Pauperes sumptibus faciendis impares crepusculo sepeliebant: unde qui corpora ferebant, à vespertino tempore *Vespæ*, sive *Vespillones* appellabantur. Senatorum exequijs præferebantur cereæ majorum imagines cum omnibus honorum insignibus quæ adhuc superstes meruerat.

Exequias sequebantur defunctorum liberi, propinqui, & alij amici cum servis quos defunctus manumiserat atrati, i. e. veste atrâ & lugubri induti. Ab hoc exequias sequendi more dictæ sunt *Exequiæ*. Ritus hi quoniam ut defuncto debiti peraguntur, *Justa* appellati fuerunt. Corpore pro rostris posito, qui genere proximus defunctum & defuncti majores omnes pro rostris laudabat, quorum præsentes erant imagines.

Sepeliendi mos non humando, ut prius, sed igni cremando: hujus ratio erat, ut sic inimicorum rabiem penitus effugerent, qui sæpè etiam in mortuos sæviebant atrociter. Feralis ille ignis ante incendium *Pyra* dicebatur, in incendio *Rogus*, quod tunc temporis rogari solebant Manes; post incendium *Bustum* quasi benè ustum. Corporis in Pyrâ positi oculi aperiebantur, ad cœlum intuendum: unaque semissis in ore positus ad Charontis nauclum persolvendum, Pyram genere proximus incendebat face:

post hæc gladiatores conducti certabant usque dum occumberet unus: hi à Busto *Bustuarij* dicti. Cæsorum sanguis Inferiæ, i. e. Dijs inferis oblatio fiebat.

Corporis cremati cineres legebant genere proximi, quos in urnâ ponebant: unde Urna, Poëtis præcipuè, pro sepulchro posita. Ritus uti funebres, vesperi fere peragebantur, adeo ut facibus uterentur, quas circumdatis cera funibus *Funalia* appellabant: unde funus.

His sic peractis Sacerdos totam turbam aquâ purâ cer spargebat. Præficarum ætate maxima magnâ clamabat voce *ilicet*, i. e. ire licet, sic missam faciens turbam. Sic turba discessit defuncto in hanc verborum formulam valedicens: *Vale, vale, vale: nos te, ordine quo natura permiserit, sequemur.*

Seniores post exequias vocabantur ad epulum ferale *Silicernium* dictum, quasi Silicœnium (ut nonnulli volunt) i. e. cœna supra silicem posita; illud enim in arâ ex silice factâ edebant: ut alij autem volunt, Silicernium inde dictum est, quod qui hanc cœnam dabat silentio cerneret, nec ipsi de illâ gustare fas esset.

Tenuiores pro epulo carnes crudas dono ferebant: donatio hæc *Viscceratio* dicebatur. Erat etiam post exequias potatio vini *Murrata*, vel *Murrina potio* appellata. Hanc posteà prohibebant leges duodecim tabularum, ad sumptus vitandos. Solebant etiam propinqui à funere redeuntes tristem hanc vocem ingeminare *Lessum, Lessum!* quam postea etiam partim prohibuerunt leges 12. Tab. partim ad modum revocabant.

Ætate

Ætate grandes tot dies lugere solebant, quot essent nati annis. Uxoribus maritos, Liberis parentes, totos decem menses lugere licebat: intra quod tempus vidua mulier alij viro nubere sine nota & ignominia non poterat. *Not.* hic, quid differant *lugere*, & *elugere*: Lugere est simpliciter defunctum plorare, elugere est destinatum luctui tempus explere. Sic de Rebus Civilibus Romanorum.

LIBER IV.

DE REBUS MILITARIBUS Romanorum.

CAP. I.

De Bello indicendo.

SATIS diximus supra Titulo de Fœcialibus & Patre Patrato.

CAP. II.

De Fœdere feriendo.

FOEdera alia alijs legibus, cæterum eodem modo omnia fiunt. Fœcialis Regem rogabat: Jubésne me Rex fœdus ferire? Jubente Rege: Sagmina, inquit, te Rex posco.

Rex ait, pura tollito: Fœcialis ex arce graminis herbam puram attollit: postea Regem ita rogavit: Rex facisne me tu regium nuncium P. R. Quiritium? Vasa comitesque meos? Rex respondit; quod sine fraude meâ P. Q. R. Quiritium fiat, facio. Quibus sic peractis, ad hostem pergebat, fœderis leges recitabat; hostem de recto legum sensu interrogabat. Denique fidei testem appellabat jovem sic. Si Pop. Rom. publico consilio, dolo malo ab istis legibus prior defecerit, tum ille Diespiter Pop. Rom. sic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam; tantoque magis ferito, quantò magis potes pollesque. Ubi dixit, porcum saxo silice percussit: inde nata phrasis *Fœdus ferire*. Solebant etiam Romani in fœderibus feriendis jurare Jovem lapidem; quòd Fœcialis lapidem manu tenens Jovem malæ fidei vindicem appellabat, ut qui fidem falleret sic demum periret, quemadmodum illi lapis iste è manu decidit.

CAP. III.

De Delectu Militum.

INdicto bello, proximum erat, ut Militum delectus haberetur a Consulibus.

Tria fuerunt Militiæ genera: Sacramentum, Conjuratio, & Evocatio. Sacramentum erat eorum qui singuli jurabant se omnia pro Rep. esse facturos, nec à signis discessuros nisi confectis stipendijs. Conjuratio erat causa tumultûs aut belli intestini: quo tempore, quia singulos interrogare non

non vacabat, qui fuerat ducturus exercitum ibat ad Capitolium & exinde proferens duo vexilla, unum roseum, quo pedites evocat; alterum cœruleum, quo equites: dicebat, qui vult salvam Remp. me sequatur: & qui convenerant, simul jurabant: unde dicebatur ista militia Conjuratio. Evocatio erat, cum ad diversa loca diversi propter cogendos exercitus mittebantur. Legitimum militiæ genus Sacramentum erat: qui hoc genere militabant, ab ipsis ducibus, delectu habito, conscribebantur.

Universa primaque copiarum omnium partitio erat in quatuor legiones. Per idem tempus Consulari prædita potestate edicunt Præfectis sociarum civitatum in Italiâ, è quibus auxilia putant accersenda, numerum indicantes, viamque & locum in quem convenire oporteat qui delecti fuerant. Ac civitates, delectu habito, simili antedicto mittunt Sacramento adactos, constituto præfecto, & mercedis exhibitore.

Miles, ante decimum septimum, & post quadragesimum sextum ætatis annum, non, nisi necessitate cogente, ad arma vocari solebat.

Milites sic lecti cingi solebant, & sic in Militum numerum referri: fluxit autem mos iste ex eo, quod qui militarent omnes cincti erant: unde natæ phrases *in procinctu esse, in procinctu stare: testamenta in procinctu fatere*; quale faciebant sc. milites, mox pugnaturi. In Castris discingi, seu discinctus versari, & ipsum erat crimen à severis militaris disciplinæ Censoribus morte aliquando piatum, & sæpe aliorum criminum pœna.

Tyrones autem erant, qui publicis quidem expensis

pensis iter faciebant, nondum tamen in numero erant, neque Milites habebantur.

CAP. IV.

De Sacramento Militari.

Sacramentum Militare quale fuerit nemo fere exponit, nisi quod eo juberi militantes sequi ducem quocunque ducat scribant. Milites primùm Sacramento tantum à Tribunis rogabantur, non jure-jurando ad militiam adigebantur: ipsi autem inter se conjurabant se fugæ atque formidinis causa non abituros, neque ex ordine recessuros. Jul. Frontin. lib. 4. cap. 1. unde constat inter Sacramentum & jusjurandum discrimen aliquod fuisse, quanquam nunc communiter idem putentur. Sacramentum hoc militare plurimam apud milites vim habebat, præsertim Romanos. De eo hæc tantum ex optimis Authoribus brevissimè accepimus. Finitâ Conscriptione, Sacramento Tribuni adigebant sic. Unus ex tota legione eligebatur, qui singula sacramenti verba concepit & præivit: alij secuti saltem dicebant jurare se idem. Hoc vocabant *præjurationes facere*; cum ille præiret & conceptis verbis ante alios juraret, alij secuti dicebant tantum *idem in me*. Jurabant se neque signa deserturos, neque aliquid adversus populum facturos; item se conventuros jussu Consulum, neque injussu abituros.

CAP.

CAP. V.

De Legionibus & Auxilijs.

UNiversus exercitus Rom. in duas partes divisus fuit, in Legiones & Auxilia. Legio à legendo dicta, quia leguntur milites in delectu; vel, à deligendo, quod ex omnibus pugnaces in illis delecti forent.

Legiones aliquando majori, aliquando minori militum numero constabant: sc. aliquando trium, aliquando quatuor, aliquando quinque, aliquando etiam sex millium.

Legiones à numeris Prima, Secunda, &c. dicebantur. Alia multa Legionum cognomina erant: Victrix, Fulminatrix, Felix, Ferrata ab armorum præstantiâ, quę tota è ferro, Fretensis freto affita, Pia, Fidelis, Valens, Minervia, Apollonia, Adjutrix, Germana, Gallica, &c.

De Legionibus not. 1. Non eundem semper fuisse Legionum numerum: 2. Legiones nomina sua sortitas à diversis rebus diversimodè. 3. Plures aliquando fuisse ejusdem nominis Legiones, ordine tantum inter se distinctas, ut v. g. Legio Victrix prima, secunda, tertia, &c.

CAP.

CAP. VI.

De Legionis Partibus, Cohortibus, Manipulis, Centurijs, Turmis & Decurijs.

COnstabat Legio ex Pedestribus & Equestribus copijs. Pedestres copiæ in Cohortes & Manipulos: Equestres in Turmas & Decurias dividebantur.

Cohors (quasi clausum in villa) ex pluribus Manipulis confecta constabat, ut villa ex pluribus tectis. In Cohorte tres erant Manipuli ex Hastatis, Principibus & Triarijs: solebant etiam Velites manipulos comitari. Justa Cohors legionaria habuit quadringentos & viginti: erant etiam Cohortes quingenariæ, & sexcenariæ, si pleniores manipuli & legiones. Prima Cohors dignissima erat, non numero sed splendore. Erat Cohors Prætoria decumana & grandis, velut extra ordinem, quæ à Prætore non decederet: in hanc cohortem adoptati & adscripti fere amici erant, ornati thoracibus squameis & scutis imbricatis, dictique Prætoriani.

Manipulus duos habebat Centuriones, & unicuique attributa erat pars, quę Centuria aut Ordo dicta: ea in veteri legione erat sexaginta militum. Manipulus diu in militia mansit: labente imperio Centurias pro Manipulis habere cœperunt, Manipulos pro Contubernijs aut Decurijs ipsis. Manipulorum vetustas ab urbe condita, imo ante ipsam fuit.

Centuria erat dimidia pars manipuli, uti dictum.

Turma

Turma nonnullis quasi terma, quia ter denos habuit Equitum: aliquando autem Turmę erant hominum quadraginta.

Decuria, milites decem, qui quoniam sub eodem tentorio commorarentur, Contubernium dicta: unde Contubernales etiamnum appellantur ejusdem hospitij & domûs socij. Hæ omnes & legiones & legionum partes pedestres constabant ex quatuor Militum generibus: sunt illa Velites, Hastati, Principes & Triarij.

Velites erant vilissimi, qui ætate & opibus exigui in isto minimo genere militabant: inermes fere pugnabant, & in fronte plurimum expositi hosti erant.

Hastati dicti, quod primi pugnabant hastis: id olim, sed postea, & jaculatoriæ hastæ apud Velites remanserant socios.

Principes, qui à principio gladijs pugnabant; unde & nomen: postea alij minus illustres sumpti in eum locum.

Triarij dicti, quod in acie tertio ordine extremis subsidio deponuntur: subsidebant hi presso altero genu: dicti Pilani quod pilis pugnabant: & totus ille ordo Pilus vocatus.

Hastati Juvenes erant: Principes viri & viris proximi Triarij grandes & maturi.

Erant in legione Cohortes decem, Manipuli triginta, Centurię sexaginta, Velitum nec Manipuli propriè nec signa fuere: itaque subsignanus miles ab ijs diversus: Velites erant sparsi per Manipulos.

CAP.

CAP. VII.

De Duce & Imperatore.

DUces Exercitus apud Romanos fuerunt primum Reges, deinde Consules, Dictatores, Tribuni Mil. consulari potestate, Decemviri legibus scribendis, Prætores, Proconsules, & Proprætores; hi enim suis auspicijs bellum gerere dicebantur: Tribuni vero Mil. Magistri Equitum, Legati, &c. non suis sed alienis auspicijs pugnabant. Institutum fuit ab initio, ut nihil neque domi neque militiæ nisi auspicatò gereretur; quippe quod nullius calumniæ subjicerentur quæ Dij comprobassent. Auspicia verò in exercitu unius tantum fuerunt Imperatoris cui ea provincia evenisset: cæteri auspicijs ejus pugnare, ipse bellum, ut ductu, sic auspicijs suis gerere dicebatur. Itaque nec Imperatoris nomen, nec supplicatio, nec triumphus dabatur aut legato, aut ulli alij exercitus præfecto, ne si eorum quidem operâ atque virtute Imperator absens aut ægrotus victoriam adeptus esset; quod non eorum auspicijs res esset gesta, sed ipsis Imperatoris.

Imperatoris nomen appellatio fuit militaris: quia Dux præsens, re bene gesta, primùm militum acclamatione in castris, deinde sententia Senatûs in urbe ornatus est. Imperator dicebatur vel quicunque exercitum ducebat, suis auspicijs rem gerebat, & imperium i. e. jus belli gerendi habebat: vel hostibus magno prælio fusis ac profligatis, eo nomine militum

militum acclamatione affectus esset. Neque vero solum si ipse, sed si Legati & Quæstores quibus imperium commisisset, rem bene, se absente, gessissent: idem hoc etiam honoris adipiscebatur, ut ex Legatorum Quæstorumque secundo prælio Imperator appellaretur.

CAP. VIII.

De Legatis, Tribunis Mil. Centurionibus, & Decurionibus, & alijs Militaribus muneribus.

Legatus apud Romanos priscos is fuit qui postea Comes dicebatur, & postremò Locumtenens, penes quem absente Imperatore vel Duce summa potestas erat. Legati instituti primùm, non tam ad imperandum, quam ad consulendum: dicti ideo quod Senatus quosdam è primoribus in castra & ad Ducem legabat militiæ gnaros, quorum opera & consilio uteretur. Erant delecti à Consulibus consensu Patrum: munus eorum fuit consulere, administrare, præesse, & uno verbo, vicariam operam Imperatori dare. Cicero eos appellat *Nuncios Pacis* ac *Belli*, Curatores, Interpretes, bellici consilij authores, ministros muneris provincialis. Larga eorum potestas, sed tamen Imperatori devincta eique obnoxia. Interdum etiam imperant & imperij insignia sumunt, cum habent fiduciariam operam Imperatoris: Lictores etiam habuerunt. Plures pauciores que fuerunt in Legionibus ut Senatui visum, & ut bellum & res poscebat: singuli

singuli fere singulis legionibus aut bini. Legati sunt duorum generum, Consulares & Prætorij: illi toti exercitui præerant, hi legionibus singulis. Legati Consulares etiam simpliciter Consulares dicti: Prætorij, Legati legionum: qui ipsi Legati etiam Duces Latini dicti.

Tribuni Militum dicti, quod ab initio terni essent, tum cum Legio ex tribus millibus conficiebatur. Hi peditibus tantum Legionis non etiam Equitibus præerant. Itaque ut numerus peditum in legione auctus est, sic etiam Tribunorum Mil. ita ut à tribus ad quatuor, ab his ad sex pervenerit. Tribuni toti Legioni præfuerunt, & ideo Chiliarchæ à similitudine, non veritate Tribuni vocantur. Tribunos primo creavit Romulus, dein ejus exemplo Reges & Consules, tandem parem numerum creabant Consules & populus. Tribuni alij dicti *Rutuli* vel *Rufuli* (à Rutilio Rufo Consule) à Consulibus Imperatoribus in exercitu lecti: alij *Comitiati* à populo in Comitijs creati. Vox Tribunatûs laxa significatione ponitur pro varia administratione aut præfectura: ut Tribunus stabuli, fabricæ, voluptatum. Munia Tribunorum erant, jus dicere, signum excubijs dare, vigilias, munitiones, exercitia curare. Tribuni laus erat, cum miles veste nitidus, armis bene munitus ac fulgens, exercitij usu & disciplinâ eruditus incederet. Tribunorum ornamenta fuere vestis splendidior, & annulus aureus, quo cæteros Milites non fas erat uti, sed ferreis tantum.

Centuriones Consulum jussu à Tribunis electi, ipsisque ordines assignati. Virtutis (tam animi quam cor-

corporis, sed maxime militaris) causâ ad id munus promoti: hinc *Promotus* & *Promotio* voces in hac re propriæ. A fortibus factis promotio milites reddebat fortes. Principes inter beneficia cœperunt ordines dare, & ab ijs petebantur. Quin & census ratio habita, & quidam ditiores statim ab initio Centuriones facti, sine alijs militiæ rudimentis. Primus Centurio more & jure ad concilium militare venit; cæteri plerique interdum advocati, sed pro tempore & arbitrio Ducis magis quam more. Centuriones electi eligunt sibi rursus Uragos vel agminis coactores, aut tergiductores, seu Accensos & Optiones, qui erant Centurionum subsidia & velut vicarij, dicti etiam Succenturiones. Eligebant etiam duos validos Signiferos. Erat in manipulo unum vexillum, Vexillarij aut Signiferi duo; ut alter alterius vicem obiret in defatigatione (gravia enim signa) aut etiam in morbo. Erant in unaquaque Legione decem Cohortes, in unaquaque Cohorte tres manipuli, in unoquoque manipulo duo Centuriones; ideoque sexaginta erant Centuriones, cum ab initio triginta tantum fuerunt. Transibant autem Centuriones virtutis gratiâ ab inferiore ordine ad altiorem, ut a decimo hastato ad nonum, à nono ad octavum, sic usque ad primum; à primo vero hastato non ad decimum principem, sed ad primum; nec deinde à primo principe ad decimum Triarium, sed ad primum, qui primis temporibus primus Centurio vocabatur; posterioribus, primipilus, i. e. Centurio primipili. Hæc de Primipilo dextro & summo accipienda sunt, qui omnium Centurionum caput & ductor etiam in collegam suum sinistrum Primipilum

jus aliquod habuit: imperabat suæ Centuriæ quidem, tamen sæpe Tribunorum & Imperatoris mandata per illum edebantur in vulgus. Etiam in acie & agmine illum aspectabant, & ad ejus nutum sistebant aut procedebant, ideo quia Aquilam regebat quod erat primum signum; hinc Aquila quia in Primipili tutela erat, pro ipso Primipilatu dicta. Præmia Primipilo trecenti aurei; qui functi erant Primipilatu erant Equitibus pares, & dicebantur Primipilares vel Primipilarij. Olim honos hic Primipili iteratus & sæpe petitus, quia eximius quem ipsi etiam Tribuni postquam defuncti capiebant. Ut Centuriones, ita Succenturiones sive Optiones sexaginta. Insigne Centurionum vitis erat.

Equitibus, qui singulis legionibus modo duceni, modo triceni, ut diximus, affuerunt, præpositi sunt ij qui Præfecti equitum ac Decuriones vocati sunt; quorum illi Tribunis Mil. hi Centurionibus respondebant, cum Præfecti alas equitum ducerent, Decuriones vero Turmarum decurias.

Præfectus Legionis judex erat habens communem primi ordinis dignitatem, qui absente Legato tanquam vicarius ipsius potestatem maximam retinebat. Tribuni vel Centuriones cæteriqúe milites ejus præcepta servabant. Vigiliarum sive profectionis tessera ab eodem petebatur. Militibus peccantibus pœnam addixit; omnium arma, vestes, equos, annonam curabat, disciplinam & jus in Legionarios, tum Equites, tum Pedites exercebat; Legionem in omnibus assidue informabat & instituebat.

Præfecti Sociorum dicebantur qui auxilijs, i. e. copijs

copijs Sociorum ab Imperatoribus Romanis præpositi erant.

Præfectus Castrorum ad quem Castrorum positio, valli & fossæ destinatio pertinebat: tabernacula vel casæ militum cum impedimentis omnibus mutu ipsius curabantur: præterea ægri contubernales, & Medici à quibus curabantur, expensæ etiam ad ejus industriam pertinebant: vehicula, Sagittarios, ferramenta, machinas & tormenta omnia procurabat.

Præfectus Fabrorum Fabros, Tignarios, Instructores, Carpentarios, Ferrarios, Pictores, reliquosq; Artifices ac artificia omnia curabat.

Ministri Imperatorum ac Tribunorum Militum erant Accensi, Commentarienses, Cornicularij. Accensi, i. e. postea additi quam fuisset legio completa; quos supernumerarios vocant. Commentarienses Scribæ Castrenses. Cornicularij qui vigilias Tribunorum loco circumirent, atque eorundem imperia corniculo ederent, præcones castrenses.

CAP. IX.

De Militum Ordinibus, Generibus & Differentijs.

Militum ordines quatuor: Hastati sive Pilani juniores: Principes, ætate ac robore præstantiores: Triarij, natu maximi: Velites, quasi volantes, extra ordinem pugnabant, & Equitibus se jungebant.

Adscriptitij sive *Accensi* qui supplēdis legionibus

descripti, & ad censum legionum additi.

Ferentarij qui fundis & lapidibus pugnaturi, ea modo ferrent quæ in hostes ejicerent.

Rorarij qui ante prælium justum rorantes dimicabant.

Funditores qui fundis magnis dimicabant.

Duplicarij quibus ob virtutem duplicia dabantur cibaria.

Volones qui voluntariè se ad militiam obtulerunt.

Primani, Secundani, Tertiani, &c. olim dicebantur à legionum numero in quibus militarunt.

Signiferi, Aquiliferi, Draconarij qui signa, Aquilam, Dracones in militia gestarunt.

Tesserarij qui tesseram per contubernia militum nunciabant.

Metatores qui præcedentes locum eligunt castris.

Mensores qui in castris ad podismum demetiuntur loca in quibus tentoria milites figant, vel quia hospitia in civitate præstant.

Militum Ministri erant Calones dicti à Græco κᾶλα, i. e. clavæ ligneæ, quas illi militibus gerebant Latinè *Lignatores*: & Lixæ, qui aquam, quam veteres Lixam vocabant, subministrabant.

CAP. X.

De Militum Rom. armis.

ARma sunt duplicia: Offensiva ad petendum: Defensiva ad tegendum: illa propriè Tela, & hæc Arma appellantur, Arma sunt

sunt secundum militum genera. 2. Velitum. Velites instituti A. U. D. XLII. Alij etiam populi Velitibus usi ante Romanos, Galli & Germani. Post Cæsaris ævum desierunt: vox tamen deinde obtinet pro levi milite.

Arma Velitum primò Gladius Hispaniensis, i. e. curvus, qui alijs quoque militibus. Hastæ vel hastulæ, dictæ à forma sua peculiari & alijs minores. Hastæ velitares tres pedes longæ, digitum crassæ, ferro molli duodecim digitorum, unde primo jactu inflectebantur, ut hostes retorquere non possent. Primum præcipuumque munus erat jaculari, sive eminùs pugnare. 3. Parma, dicta, quod à medio in omnes partes par erat, rotunda, tres pedes lata, è ligno superinducto corio, Galea aut Galerus è pelle aut lana tegmen erat veliti non ex ære aut ferro: & sic differunt Galea & Cassis, quod illa de corio est, hæc de lamina. Prisci tegmina fere capiebant à feris. Hæc talia tegmina galeri, galericuli, cudones dicuntur. Legitur etiam Galea venatoria. A velitibus haud longe absunt Græcorum peltastæ sive Cetrati. Velites multarum gentium cantu & saltatione congressi. Quòd pelta est Thracum armatura, Gladiatores Romæ *Thraces* dicti. Pelta erat sinuata in modum lunæ; unde à Virgilio vocatur Pelta lunata. Peltæ pendebant è collo loris, & cum se aptarent pugnæ detrahebant.

Hastatorum arma erant primo Scutum, dictum à Græco σπύτος, i. e. lorum, ex quo fiebat. Scutum à clypeo differt formâ: hic rotundus in orbem justum relatus; illud in longum exibat. Scutum duplex: unum inæquali latitudine ovatum: alterum

imbricatum undique æquali latitudine, & januæ velut formam habet, sed incurvæ, & sectum canalem aut imbricem refert. Scutum in superficie gibba, latum duos pedes cum semisse, longum pedes quatuor totum hominem tegebat leviter inclinantem se. Fiebat Scutum ex tabellis & asticulis sive axiculis ligneis, ijsque diversi generis: quædam etiam è vimine texta. Habebat Scutum duas ansas è ferro aut loro. Scuta glutino compacta vel linteo. Margo erat ferreus. Umbo è vario metallo, plerumque ferro, & est media pars Scuti quæ exeritur cum rotundo tumore. Umbone hostes avertebant. Origo Scutorum à Regibus: exemplum ab alijs gentibus. Inscribebantur Scutis variæ picturæ, sive ad notitiam, sive ad decorem: vel animalia, vel lapides pretiosi, sive rutuli illorum similes; sæpe fulmen & quasi pro more. In ijs etiam expressa Majorum facta & laudes, aut etiam sua; nomina item Imperatorum, Centurionum, aut sua: habebant etiam tegmina repositoria coriacea, quibus Scuta contra nimbos, pulverem, talesque injurias tegebant.

Secunda pars armaturæ Hastatorum erat Gladius Hispaniensis cum Hannibale in Italiam illatus; & si brevior latere dextro suspendebant, si longior lævo: illo punctim feriebant plurimum, quanquam ad cæsa etiam valebat.

Pilum erat proprium missile legionarij militis. Erant Militi duo pila, unum majus, alterum minus venatorijs hastis simile.

Sibyna vel Sybina pilo minori similis & venabulo. Pili majoris longitudo in ligno tres cubiti, in ferro

ferrò totidem. Pilum erat ponderosum, lentum, & violentum. Totum pili ferrum ex ligno non extitit, sed pars dimidia illi infixa: mucronem habebat uncatum ne impactum facile esset evulsu.

Galea ærea, cujus forma hæc: antrorsum aperta cum aliqua ferri eminentia, repanda. Galeæ ad malas utrasque erant bucculæ, dictæ, quòd buccas tegerent; & earum artifices Buccularij. Loris ab imâ parte ad guttur nectebantur. Ex aperta Galearum forma fuit illud Cæsaris monitum in acie Pharsalicâ *Miles feri faciem.* In Galeis habebant cristas, Latinè apices: in his mira Rom. superbia. Pyrrhus Rex cornua hirci habebat pro cristâ. Centuriones cristas habebant transversas quibus internoscerentur. Cristæ colore duplici, puniceo, lautiorum; & nigro, viliorum: quædam etiam candido, qui color festus & dignior. Lascivia posteà adsumpsit Pavonum pennas. Cristis etiam jubas crebrò imposuerunt. Cristas ferentes & ipsi animis crescebant, & hosti majorem terrorem inferebant. Majores nostri studiosè, imò ambitiosè cristas adfectarunt: & *hinc insignia ista familiarum tam varia quibus superbimus.*

Lorica sive pectorale, quod pectus tegat, fuit ex corio, vel ære, aut ferro, digitorum undique duodecim, vel ex catenis & squamulis confecta, dicta Hamata, quæ erat ditiorum. Has squamas etiam plumas vocabant: hinc plumata Lorica. Hisce squamis cataphracti & eorum equi etiam ad ungulas usquequaque tegebantur: qui alio nomine Clibanarij dicti, quibus usi Parthi & Sarmatæ. Fiebant etiam Loricæ ex filis contextis, quæ à multitudine filorum

aut funiculorum dicebantur bilices, trilices: vel ex lino salito vino macerato, & in se sæpius complicato; etiam ex lana fiebant ejusmodi coactiles thoraces, sive loricæ. Cæsar vocat Subcoacta, Ulpianus coactilia, Plinius lanas coactas, Livius spongias, Recentiores fulcra. Lorica tunicata contra pluvias tecta erat penula militaris. Loricæ pondere exiguæ, robore eximiæ.

Cæteris Militum ordinibus armatura cum Hastatis fere communis, & parum diversa.

Triarij pro pilis habebant hastas ad statariam & manuariam pugnam, & ad ora fodienda, ut ait Livius. Ocreis crura tegebant. Hæc peditum armatura fuit.

Armatura Equitum erat hujusmodi: veste tecti super eam cingebantur: hinc dicti Cincti & Trabeati. Erant sic leviter induti ad ascensum & descensum faciliorem: nam nullus tum temporis Stapedarum usus, quanquam interdum hastæ innixi levantur: quidam equos insueverunt, ut crura flecterent & sese demitterent. Quibusdam dignioribus aut mollioribus fuit qui manu tolleret & adjuvaret, Stratores dicti qui equum sternerent, & in eum sublevarent. In equos salitio priscis inter assidua exercitia erat, quâ se exercebant in equis ligneis hyeme sub tecto, æstate in campo: ut diximus supra cap. de Campo Martio. Ephippia non habebant, sed stragula quædam è panno, corio, pelle, quæ Strata dicebant: quidam, sed rarò, nudi sine stratis. Magistratus & qui cum imperio erant, cocco aut purpurâ insternebant, atque hi Consulares aut Imperatorij equi.

Parma

Parma Equitum è corio mero umbilicatis placentis similis erat:

Hasta Equitum cuspidem habuit supremam non infimam ut femori aut genu obsisteretur.

Habebant etiam Equites hastas jaculatorias in pharetrâ tres aut quatuor.

Galeam etiam & Loricam habebant, uti Pedites. Tantum leves Equites ab armis nudi præter jacula; & læva pro clypeo vestem prætenderunt. Antiquiores quidam sine fræno, sine strato equos virgâ tantum regebant. Numidę erant desultores prædicatissimi: & qui sic ab uno equo in alium desiliebant, Amphippi dicebantur.

CAP. II.

De Signis Militaribus Rom.

Signa duplicia: vexilla in oculos & æra in aures incurrentia. Prioris generis signa duplicia, peditum equitumque: Peditum autem duplicia, Legionis totius & manipulorum. Signum legionis Aquila, nec nisi unius una; neque ea quidem sociorum; quia sub eam ut præcipui imperij signum socij & auxilia subjungebantur. Origo Aquilarum ab Jove ipso cujus hęc avis. In signis rapacium animalium effigies figurabantur: ut Lupi, Minotauri, Equi, Apri, Porci. Alijs etiam gentibus Aquila regale Signum fuit. Erat Romana aquila aurea pinnas extendens, quæ summæ hastæ insistebat, & fulmen sæpe unguibus tenebat quasi jaculatura: sed nec corpus ipsum aquilæ magnum.

Signa

Signa cum in hybernis essent, in sacello seu ædiculâ repolita, atque inde mota cum educerentur. Romæ etiam in templo signa, & sane in ærario templi Saturni, religionis & custodiæ causa, quia ibi pecunia publica servabatur. Aquila in pugna, cum impelleretur hostis, & in castris: ac inter prodigia erat cum in hastam eundum esset non potuisse evelli.

Signa Manipulorum perticæ manipulos fœni aut graminis suspensos ferentes; inde manus ista sequens manipulus dictus. Ovid.

Pertica suspensos portabat longa maniplos,
Unde maniplaris nomina miles habet.

Sed hæc rustica non mansere. Posterior forma erat hasta, in cujus summo transversum ligneolum in modum crucis, & sæpe cum manu supra eminente, allusione ad manipuli vocem. In signis auro vel argento descriptæ imagines, primò Deorum militarium, deinde Imperatorum. Signa ex auro in hastis argenteis: olim etiam signa ex argento, quoniam is color fulgentior. Qui portabant imagines Imperatorum Imaginarij vel Imaginiferi vocabantur.

Cohors propria signa non habebat primùm, posteà vexilla habuit. Augustus pro signo habuit pilam vel globulum in summa hasta, propter nationes sibi cuncto orbe subjectas; quia pila figuram orbis ostendit. Cujus simile quid hodieque habent Turcæ.

Signa Equitum propria erant vexilla; nempe vela quædam quadra, expansa ad hastam, sed modica: cujusmodi retinet & ætas nostra. Hæc ævo poste-

posteriori Flammulę dictę, à colore aureo aut purpureo. His inscriptum Principis nomen.

Erat signum Imperatorium grande velo simile, quod præferebatur, nomen puniceis literis inscriptum habens quod ætati posteriori dictum est Labarum.

Signa Draconis inchoata ab ipso Apolline in morte Pythonis: his usi Indi, Scythæ, Daci & ab ijs Romani. Qui Draconum signa ferunt Draconarij dicti. Dracones autem crebri in Romana historia.

Hæc Signa Romani antiqui sacra habuerunt, & per ea ceu bellinumina jurarunt, ut religionem & eorum cùm amorem, tum venerationem ingignerent. Signa firmiùs asservabant, amissa fortiùs recuperabant. Hæc in hostem conjecta acies jam fluctuantes confirmarunt, jam recedentes restituerunt: suadebat enim repetere & pœna & pudor & religio: Signa enim ut numina colebant & in ijs perfugium locabant, ea ornabant & ungebant: unde Tacitus Signa uncta legionum numina vocat.

Altera signa in aures incurrentia sunt quatuor: Tuba, Lituus, Cornu, Buccina.

Tuba ære directo ducta est, canale ad exitum latiore, dicta à tubo sive canale quem referebat: hac usi digniores. Erat etiam alia tuba sacra, dispari usu & formâ. Tubâ etiam nobiliores utebantur ad mortuos in funeribus; ut & milites.

Lituus in extremo incurvus sonum dabat stridulum, quia canalis non fuit grandis aut patulus: hic inter tubam & cornu medius, nec prorsus rectus, nec incurvus.

Cornu

Cornu quod nunc ex ære, nunc ex cornu bubulo fiebat: cujus origo à pastoribus qui his calabant pecus.

Buccina è cornu bovillo primum, posteà ex ære facta. Cuique manipulo sui erant æneatores; tum etiam communes legionis: illi tempore pugnæ in suâ quisque parte steterunt; isti juxta Aquilas & Imperatorem.

Classicum canebatur sic: Tubicen unus utrinque insonuit, & mox alij pariter responderunt: priores quidem ij qui rotundo quodam loco constituti tubis certum aliquid modulabantur, quo milites admonebantur ut se prælio pararent: tum denique omnes qui animos militum ad pugnam excitabant.

Tympana Romanis non in usu, sed in convicio, nisi in sacris. Classicum excepit clamor militum, in quibus eminùs altum silentium: incursus & impetus duntaxat factus cum clamore confuso repetito nec quicquam significante *alah* hic clamor tanti ut ex eo judicarent de eventu pugnæ. Clamorem militum excepit armorum concussio. Meritò dixit Cato verba plus quam gladium & voces quam manum hostes territare & in fugam vertere.

Erat etiam pugnæ signum mutum tunica russa in Prætorij fastigio in hasta expansa, quam vocabant Vexillum Russeum.

Signum aliud est Tessera dictum, datum ab Imperatore sub ipsam pugnam, ut eo symbolo Commilitones se ab hostibus internoscerent: nobis *the word*: ut *Felicitas*, *Libertas*, *Victoria*, *Palma*, *Virtus*, *Deus nobiscum*, &c. Veteres fere nomina Deorum dabant pro tessera quos aut patria aut ipsi Duces colebant.

CAP.

CAP. XII.

De Expeditione.

IMperator cum Imperium à populo acceperat, in Capitolium ibat, ibique solennia vota pro Rep. nuncupabat: deinde ad Martis sacrarium, dicebatque *Mars vigila*: inde paludamento, Lictoribus, & cæteris Imperij insignibus assumptis recta ad portam urbis ibat, ad quam salutatus ab amicis officij causâ aliquo usque prosequentibus ac bene ominantibus ad bellum proficiscebatur. Sic autem proficiscebantur. Patentibus campis ducunt triplicem Phalangem, æquè distantem Hastatorum, Principum, Triariorum, suæ quibusque jumenta præmittentes, quæ si quid accideret periculi, se post ordines subducunt.

Flumina quatuor modis trajiciebant: 1. Ponte. 2. Navibus. 3. Flumen in plures alveos diducentes transitum sibi faciebant. 4. Cum equitatus in flumine dispositus vim illius infringit ut peditatus tranare incolumis possit: quorum omnium exempla extant apud Cæsarem.

Miles Romanus in itinere vel integri vel dimidiati mensis cibaria cum vallo ferebant, præter arma, quæ illi non plus in onere numerabant quam humeros, lacertos, aut manus. His tamen rebus onusti viginti aut viginti quatuor millia passuum singulis fere diebus emetiebantur.

Cum in itinere appropinquarent ad locum castris locandis idoneum, præcedunt Tribunus & principes ordi-

ordinum, quicunque huic muneri assiduè fuerunt addicti, qui postea quam conspexerant totum locum qui optandus sit ponendis castris, deputant primùm ubi sit ponendum tentorium Imperatoris; post, alia.

CAP. XIII.

De Castrametatione & Castris.

Castrorum origo ab ipsis Regibus erat. Illa æstiva & Hyberna. Æstiva mobilia, & in unam sæpe noctem structa: illa vel simpliciter Castra, seu, ut postea, Mansiones dicebantur, si manebant paucas noctes in ija agerent; vel Stativa aut Sedes, si diutius. *Hyberna* per hyemem & in diuturnâ mansione figebantur, ab ipso tempore dicta: Hyematalia item, & Hybernacula. Hæc partes habebant distinctas, ut Armamentarium, Fabricam, Valetudinarium, & talia. Instar oppidorum sæpe struebantur, præsertim in finibus imperij, & ubi perpetuæ stationes contra hostem. Multis post nobilibus oppidis initium dederunt. Habebant & proceſtria, i. e. ædificia ante castra, annexa hybernis aut stativis, ut sic reciperentur dixæ, advenæ, mercatores, & id genus.

Forma Castrorum quadrata æquis lateribus. Portas habebant quatuor: 1. Prætoriam sive Quæstoriam, hostem versus spectantem: hæc etiam dicebatur principalis. 2. Decumanam, amplam & patentem, ex qua desertores & facinorosi, in quos jure militari animadvertendum erat, ducebantur, &

& pœnis coercebantur. 3. Principalem, ſpecialiter ſic dictam, quod ex eo Principes & ſummi Duces velut ex poſtico, ſi quando opus eſſet, opem ſuis laborantibus ferebant, ordines tendebant, & milites educebant. Via ad eam ducens etiam Principalis dicta eſt. Hæc a dextra. 4. Principalem a ſiniſtra priori ſimilem.

Caſtrorum partes duæ; ſupera & infera; inter quas relinquebatur ſpatium medium *principia* appellatum. In ſupera parte *Prætorium*, quod in metatione Caſtrorum erat primum in edito loco poſitum. Prætorium dicitur, quia initio Prætores erant, quod Conſules, quibus bella adminiſtrantibus eorum tabernaculum dicebatur Prætorium i. e. Imperatorium Auguſtale. Hoc aream habebat amplam. Juxta tendebant Imperatoris miniſtri & Comites voluntarij, qui ejus Contubernales dicebantur. Forma Prætorij ſuperior erat teſtudinea i. e. curvata in cameram rotundam. In eo fuit Augurale & Ara a parte dextrâ, quotidianæ religionis ergô: Auguratorium vocat Hyginus. Prætorium ſitum erat non in medio caſtrorum, ſed aliorum Ducum. Ad Prætorium a dextrâ ſitum eſt *Quæſtorium*; hic ſupra legatos, quia magiſtratus erat populi Romani. Quæſtorio adſitum erat *Forum*, ubi legationes expediebantur & venalia conferebantur. Legatorum pedatura ad alterum latus Prætorij, quia illi erant Imperatori proximi dignitate & conſilijs: ſi quando auctus legatorum numerus, undique circa Prætorium tendebant, cum Quæſtor non ita vulgo Ducem comitaretur. Legatis proximi erant Tribuni, ſub ipſum Prætorium ordine ſiti. Hi numero viginti

quatuor

quatuor (in singulis sc. legionibus sex) divisi in duas partes, via media quæ a legionibus ad prætorium ducit: & ita collocati seni & seni, ut quisque ordo suam legionem habeat in conspectu. Ordo etiam inter ipsos, nam primus Tribunus prætorio proximus erat oppositus Equitibus, secundus deinceps & sic ad sextum. Tribunis ad latera erant præfecti sociorum: his proximi evocati Equites, ablecti Equites: evocati pedites, ablecti pedites: extraordinarij Equites, extraordinarij pedites. Hæc pars Castrorum superior. Inter superam & inferam partem erant *principia*, i. e. locus amplus interjacens: hæc sacra & cætu habebantur, ob præcipua signa ordine illic antehxa, & ob aras atque altaria ibi extructa. Inferiorem Castrorum partem obtinebant legiones: in quibus primo tendebant Equites Romani; deinde Triarij legionum, Hastati legionum, Equites socij, Pedites socij. Interjacet locus vacuus appellatus *Quintana* a quintis cohortibus tendentibus: hic locus mercatui designatus. Extra tentoria vacuum erat latum spatium ad vallum: nam castra Rom. vallo & fossa semper munita: erat vallum è terra & sudibus congestum instar muri.

Tentoria militum in castris erant vulgo è corio & pelle: unde phrasis *sub pellibus esse*, i. e. sub tentorijs. Tentoria vocantur, quia funibus tendebant & detendebant: tabernacula autem, a tabernarum forma & usu simili: Tentoria habebant fulcra & tigilla lignea quibus erigebantur. Interdum, ubi copia, etiam stramentis, centunculis, aut vestibus tuguria faciebant.

Undecim homines unà tendebant, & id *Centubernium*

kernium appellabant: qui decem præerat *Decanus* appellatur, ipse sc. undecimus. Ab isto capite sive Decano nata Italis vox est *Caporalis*, nobis Corporalis. Qui sub uno tentorio Contubernales; quorum tentoria finitima Adtubernales dicebantur.

Castra metari munus fuit certis hominibus commissum, qui dicti Metatores. Metari, à Meta, est suis finibus dividere: hæc vox à castris ad hospitia, ædes, & res alias tralata est, quæ Metata dicuntur; unde metatio, metatura. Metatorium est domus adventatoribus parata: & Metacula Deorum sunt domicilia & sedes ab Astrologis datæ.

Fabri in castris olim non erant; sed milites ipsi præfecto Fabrûm præeunte omnia faciebant: postea omnis generis Fabros habebant.

Cum Castris discedebant, Itinerarium, ut vocant, sonari jubebant: quod ter factum. Primum jubebat vasa colligere; secundum, vasa jumentis imponere: tertium, iter facere. Velites in fronte præmissi ad explorandum hostem.

Ad Castra autem munienda Romani sociique communiter admoti: imo & Imperatores ipsi manum interdum admoverunt, nisi sub mollibus Principibus.

Duo militum genera in castris erant, Munifices & Immunes; illi, qui munus facerent, fossas, vallum struerent, excubias stationesque obirent; hi, qui his omnibus vacarent: in illo genere omnes Gregarij, & quibus honos aut gratia vacationem non dabat. Immunes etiam Beneficiarij dicti, quia beneficio Imperatoris muneribus vacarent. Horum alij ex lege & more vacabant, ut omnes Tribuni Centurionesque

qui Arbitri & exactores munerum erant, non actores: item ob dignitatem Equites, Veterani, Evocati, Vexillarij, item Exauctorati. Alij beneficio vacabant à muneribus, qui id vel per gratiam obtinuerant, vel virtute meruissent: quod ijs vel Imperator ipse, vel Tribunus pro tempore concedebat. Temporibus sequioribus vacatio erat pretio empta à Centurionibus. Ævo posteriori Immunes vocabantur Principales, cæteri Munifices.

CAP. XIV.

De Disciplinâ Castrensi.

Disciplinæ partes tres: munia, exercitia, leges.

Munia, excubiæ, ministeria, & talia.

Ministeria in principijs purgandis, rejectamentis & sordibus extra Castra removendis, in Tribunorum tentorijs figendis, in vasis & utensilibus custodiendis.

Excubiæ ab excubando dictæ, ad portas fiebant, idque ex totis cohortibus & turmis: unde differunt à nostris Sentinellis à sentiendo sic dictis, quæ uno aut altero milite tantum constant. Excubiæ etiam Stationes dicebantur, stabant enim in ijs tam equites quam pedites. Excubiæ diurnæ erant, vigiliæ, nocturnæ.

In excubijs consideranda, Tessera, Vigiliæ, Circuitio.

Tessera erat tabella lignea cui inscriptum verbum unum aut alterum, interdum mandatum, sententia, aut

aut versus aliquis, quæ ipse Imperator ore pronunciabat, Tribuni inscribebant, & per Tesserarios dividebant manipulorum Centurionibus. Tesserarius erat ex quoquo genere militum, ex decimo signo electus unus à reliquo excubiarum munere immunis, qui sole inclinante ad Tribunum venit, & signum petijt: illud Tribuni à Duce accipiebant, à Tribunis Centuriones.

Vigiliæ constabant ex quatuor vigilibus, qui singuli unam noctis vigiliam per ternas horas sorte dividentes obirent. Omnes quatuor una erant, sed unus ex ijs suâ quisque vigiliâ perstabat intentus, alij accubabant aut adjacebant.

Circuitio, obitus, aut lustratio vigiliarum, quod antiqui fraxare dicebant. Circuibant equites: aliquando etiam Tribuni, Imperator, aut Legati. Posteriore ævo Circuitoris proprium munus fuit & militiæ gradus. Vigilias clepsydris discernebant, buccinis excitabant, aut voce *Vigila, Vigila*. Erant in vigilijs ignes extructi & faces expositæ, humi aliquando, aliquando in turribus aut specubus; vel ut accedentes noscerentur; vel ad aliquid indicandum aut significandum: Græci vocant φυκτὰς; à φεύγω, vel φεύσσω torreo, nostri *Beacons, Bailes, Bonefires*. Cum tempus venit, primam vigiliam circuit is qui eam sortitus, habens apud se testes aliquos ex amicis perlustrat vigilias: quod si reperit vigilantes, capit ab ijs tesserulam, sin aliquem dormientem aut loci desertorem, testificatus proximos abit: & idem faciunt qui sequentes vigilias lustrant. Primâ luce sexaginta omnes Centuriones, & omnes triginta Decuriones veniebant uno agmine ad Tribunos per

ſpeciem officij, ut ſalutent & deducant, ipſi Tribuni cum hoc comitatu ad Imperatorem, ad dignitatem imperantium augendam, & parentium veneration nem: pulcherrimus hic imperandi modus.

CAP. XV.

De Exercitijs Militaribus.

EXercitia triplicia: Oneris, operis, armorum.

Onera quatuor. 1. Cibus vel totius vel dimidiati menſis, iſque bis coctus, nobis *Biket*: antiquis temporibus frumentum ferebant, quod tundebant, pinſebant, aut molis manuariis frangebant: & iſtæ molæ inter inſtrumenta militaria erant, & caſtra concomitabantur. 2. Utenſilia; Serra, corbis, rutrum, ſecuris, lorum, falx, catenæ, ad lignandum, pabulandum, muniendum, & captivos vinciendos. 3. Valli terni aut quaterni ex more & lege, rarò ſepteni aut duodeni, quibus ſe munirent, ſi caſtra ſubitò locanda, aut alia neceſſitas eſſet. 4. Arma, quæ Romani non onera, ſed quaſi membra habuerunt. Romani milites propter onera ferenda vocabantur Muli: unde in proverbio *Muli Mariani:* nam Marius Imperator vaſa & cibaria militum in faſciculos aptata, furcis (ærumnulæ dictis) impoſuit, ſub quibus & habile onus, & facilis requies eſſet.

Opera, munitiones, metatura, & ſimilia.

Arma in pace exercebantur omni die, omni ætate: Tyrones bis quotidie, Veterani ſemel: ipſi etiam

etiam Duces, ut scientiam ostentarent, & in exemplum. Hyeme & in pluvijs sub porticibus & basilicis exercebant, aliàs in campo: unde campestres exercitationes & meditationes, *a Drivel Master*, campi Doctor, Doctor armorum, quod officium inferiore ævo obtinuit: olim Centurio aut miles armorum annorumque vetus ista docebat.

Exercitia varia: 1. Ambulatio, in qua spectantur celeritas in ordinato incessu sub signis & armis; & æqualitas, ut suis justisque intervallis justum iter, quantum militari gradu vulgo solet, conficeretur. 2. Decursio in armis sub signis: ab ambulatione gradu tantum citatiore differebat. 3. Saltus, transcendendo saltu murales fossas, aut aliquam aliam impedientem altitudinem. 4. Natatio in mari, aut fluvio vicino castris, aut in piscina ad hanc rem facta. Cum cura hæc res habita; imo parentes quidem ipsi suos liberos docebant; ut Cato major suum filium, & Augustus suos nepotes. Et Romanis in summo vituperio erat, si quis nec natare, nec literas sciret. 5. Palaria, à palo, armorum exercitium & pugnæ factæ ad palum in terram fixum & erectum, qui sex pedes emineret ad modum hominis: eumque hinc illinc Tyro assiliebat, & varijs ictibus, adstante Magistro, petebat: ubi cautio erat, ne tyro ad inferendum vulnus insurgens ipse aliqua ex parte ad plagam pateret. 6. Armatura, exercitium levium, ut palarium gravium fuit hastilium, jaculorum, pilorum, sagittarum missio: unde ipsi dicti milites levis armaturæ. 7. Salitio, quæ ad Equites spectat, ut audivimus supra.

CAP. XVI.

De Legibus Militaribus.

Prima Lex de furto, cujus magna occasio & materies in castris, ubi pleraque aperta & incustodita, Juramento omnes adigebantur, nequid dolo auferrent. Qui abstuliſſet quid, fuste percussus; qui pavonem, capite mulctatus. Prædatio non erat libera: sed quæ præda ex hoste cogebatur, Quæstori deferebatur, & communis fiebat: nam is divendebat, & ex pecunia militi persolvebat. Romanorum abstinentia tanta fuit, ut pomifera arbor, quam in pede castrorum amplexa fuerat metatio, postero die, abeunte Scauri exercitu, intactis fructibus relicta manserit.

Secunda de stipendijs, quæ inferiores Annonas dixerunt, quibus non solum quod esui esset, sed mercedem militarem & pecuniam intellexerunt: infimi ab erogando Rogas appellarunt. Romani primum sine stipendio meruere, idque annis plus trecentis. Stipendia primum exigua duo oboli in diem: postea ab Imperatoribus aucta, quatuor aurei in mensem; exigua quidem summa, sed habebant alia quoq; commoda, frumentum, donationes, promotiones, & alia. Centuriones, Succenturiones, Signiferi duplum habebant: erant etiam egregij milites sic honestati ob egregia facta: hi Duplicarij dicebantur, quia cibaria habebant duplicia. Equites triplum habebant, tum quia genere digniores, tum quia onerum plus ferebant. Tribuni quadruplum, &

& alia uberiora in veste, frumento & speciebus: hinc proverbium, *Tribunorum salarijs vendere*, i. e. grandiori pretio. Miles frumentum quotidie accipiebat, ne inopiâ cogeretur ad rapiendum aut deserendum. Cibum suis manibus coctum bis die sumpserunt: prandium tenuius sine apparatu, ac fere stantes, sæpe sine pane, frumento suo usi in pulte: hinc Romani dicti Pultiphagi. Pro potu fuit aqua interdum acetum cum aquâ mistum quod Posca vocatur. Pro mensis erant cespites elatiores: in prandio stabant, in cœna sedebant. Luxus deinde in castris intulit Triclinia, porticus, Trichilas, i. e. umbrosas pergulas. Pocula erant lignea, & rarum in castris argentum. Nemini fas erat prandium aut cœnam sumere nisi ad signum.

Tertia lex spectat ad præmia & pœnas. Præmia duplicia: minora ob læsum & dejectum hostem hastæ, phaleræ, & talia. Majora ob servatum civem, ut coronæ. Ab hoc militiæ ritu manavit quod hodie nobilitas Europæa tam passim sibi vendicat torques. Inter præmia erant hostium arma & exuviæ quæ suspendebantur in ædibus in monumentum virtutis: hæc revellere aut tollere nefas erat.

Pœnæ leviores mulctæ & verbera à Tribunis indicebantur. Capitis pœna ad ipsum Ducem pertinebat: qui mulctam non solveret ab eo Tribunus pignus capiebat, quod censio hastaria dicebatur. Legatus Consularis in vitam jus habebat, sed non in digniores; Prætorius non habebat. Pustuarium merebatur vigiliarum aut Centurionis neglectus, item qui signa reliquit, aut præsidio decessit, item furtum,

falsum testimonium, corruptela juvenũ, ter repetitę mulctę. Fustigatio sic fiebat: Tribunus ipse (neq; hoc Carnifices aut Lictores faciebant) capit fustem, condemnatum leviter tangit, & quasi signum dat reliquę multitudini. Fustigatio fiebat in principijs, ubi omnis pœna exercebatur. Alię pœnę non capitales erant castigatio & ignominia. Castigatio vel fustibus, vel virgis verbera inferebat. Ignominia multiplex: primo hordeum pro tritico dabatur, ut cum jumentis numerari viderentur. 2. Ære privabantur, & talis miles dicebatur ęre dirutus. 3. Extra vallum & castra tendere jubebantur, quasi indigni militum consortio, idque interdum sine tentorijs. 4. Discincti sub turpi habitu prostituebantur ut parum viri. 5. Mutabant militiam ab honestiore genere in humilius transcripti, imo interdum extra omnem ordinem projecti inter impedimenta, sarcinas, & captivos. Sunt & alia quædam ignominiæ genera, ut stantes cœnare, &c. Quædam ex superioribus peccatis capite etiam luebant: item in Militibus arma amittere, in Signiferis signa consui, in utrisque seditio capitale flagitium. Cum plures peccâssent, fiebat decimatio, ubi decimus quisq; sorte ad supplicium electus: interdum vicesimatio & centesimatio.

CAP.

CAP. XVII.

De Coronis Militaribus.

Coronæ plures, ob plures causas. Prima, Civica è quercu sive ilice, data el qui Civem servaverat, & eodem tempore etiam hostem occiderat.

2. *Obsidionalis*, quâ nulla nobilior, quam Liberati dabant Duci qui liberavit ipsos: fuit hæc ex gramine de certo loco intra quem obsidebantur; quia summum victoriæ indicium erat, herbam porrigere victos.

3. *Muralis*, quâ donatur ab Imperatore is qui primus murum subijt, inque oppidum hostium per vim ascendit: fuit hæc ex auro, quæ ejus etiam qui primus castra hostium pugnans intravit: hæc vallis distincta erat, unde *Vallaris* dicta: prior murorum pinnas habebat.

4. *Navalis*, ex auro, ejus qui primus in hostium navim transilijsset armatus vi. Huic affinis *Rostrata*, quæ in summo pretio, & non ijs data qui in navim aliquam transcendissent, sed qui navale aliquod magnum decus peperissent: hæc obsidionali assimilata, & ipsis ducibus data.

5. Communiter sæpe data corona *Aurea* sine alio agnomine, virtutis causa.

Hoc coronarum præmium à Græcis & maxime Athenienſibus manâsse videtur, qui viritim & populariter sic donabant. Imperator ipse coronas imponebat. His ornati ludos spectabant, in triumpho sedebant

ſedebant. Equites equo publico in tranſvectione annua ijs uſi: in judicium quoque & diſcrimen interdum introducebant virtuti oſtentandæ.

CAP. XVIII.

De Acie Romanâ.

NOn uno ſemper modo Acies inſtructa fuit, ſed diverſis. Quo die pugna erat cum hoſtibus committenda, ſigna in caſtris Romanis proponebantur, tunica purpurea aut coccinea ſuper Prætorium expanſa. Pòſt, ubi jam ad bellum exeundum, & exercitus caſtris educendus eſſet, ſigna militaria in caſtris fixa captatis augurijs evellebantur è terra. Educto caſtris exercitu acies inſtruebatur. Romani primum phalanges Macedonicis ſimiles habuere in acie; dein manipulos: poſtea plures ordines: quorum primus Haſtatorum, ſecundus Princpum, tertius Triariorum, qui ultimo ſubſidio venerunt: unde proverbium *Res redijt ad Triarios*, cum laboratur. Extra ordines pugnabant Rorarij & Accenſi. Sunt vocabula aliquot militaria, quibus inſtructa certo modo Acies appellari ſoleat: quales ſunt Frons, Subſidia, Cuneus, Globus, Forfices, Serra, Alæ, Turres, à ſimilitudine iſtarum rerum.

CAP.

CAP. XIX.

De Devotione.

SI periculum aliquod imminere videretur, & Haruſpices nunciarent Deos non placatos eſſe, tum unus aliquis ex Romanis ſeſe pro exercitu devovebat: licebat autem Imperatori ſe, vel alium quemlibet ex legionibus Romanum civem devovere. Quod ad hunc modum fiebat: Deos omnes, præcipue belli potentes veniam victoriamque Romanis, hoſtibus terrorem autem & mortem rogans appellabat: quo facto ni moreretur, ſeſe in medios hoſtes immiſit.

CAP. XX.

De Oppugnationibus Urbium.

LOcus clauſus vel oppugnatur ex itinere primo impetu: aut longiore oppugnatione capitur. Subitæ expugnationes fiebant ſcalis muſculiſque (quibus foſſæ aggere completæ ſolidum iter efficerent;) ſive ambulatorijs turribus & cratibus paratæ. Quod ſi propter foſſarum latitudinem, murorumque altitudinem, aut munitionem, repentino impetu urbs expugnari non poſſet, vineis actis, aggere jacto, turribus concitatis oppugnabatur.

CAP.

CAP. XXI.

Vocabula Instrumentorum & operum pertinentium ad munitiones Castrorum, & oppidorum oppugnationes.

Agger ex terrâ ligniſque extollitur contra murum, de quo tela jactantur.

Vallus ſive vallum erat ſtipes ramoſus in ſumma parte Aggeris defixus, ad aggerem confirmandum, & loricas extruendas.

Loricæ erant eminentiæ illæ aggeris ſive murorum quæ pectus defendebant: fiebant autem ex cratibus & viminibus, interdum ex aſſeribus.

Cervi erant ſtipites cornicula eminentia habentes, ad commiſſuras aſſerum atque aggeris, & ad impediendum aſcenſum.

Lilia erant ſtipites ab ſummo præacuti ad ſimilitudinem floris ejuſdem nominis nondum aperti ſed oppreſſi, & tegebantur viminibus & virgultis.

Cippi erant ſtipites tricipites, aut quadricipites delibratis & præacutis acuminibus, ab infimo revincti tranſverſo longurio, ne avelli poſſent. Hæc ad munitionem caſtrorum fiebant: ad oppugnationem requirebantur.

Turris mobilis ſive *ambulatoria*: erat illa machina inſtar ædificij ex trabibus & tabulis, interdum decem contignationibus extructa: intus erat Aries, quem ſuſpenſum milites in hoſtium murum impellebant: ex ſuperiore parte pons demittebatur; in eundem

dem murum, & ſcalæ confeſtim injiciebantur. Tota autem machinatio ſubjectis rotis à militibus circiter quinquaginta introrſus promovebatur, cum muſculis aut vineæ præcederent, ſub quibus foſſores raſtris & ligonibus viam muniebant, aggeremque uti diximus, ſolidabant, ut mœnibus turris propinquare poſſet.

Teſtudo tabulatum erat ex trabibus pluteiſque factum, & corijs & cilicijs contectum, adverſus flammam & incurrentia ſaxa, ſub quâ latebant milites, qui viam turribus aut vineis muniebant, ſaxa de viâ removebant, ſolum æquabant ac muros tentabant.

Muſculi erant machinæ quibus tecti milites appoſitis lapidibus, lignis, & terra foſſas complebant, ut turri ambulatoriæ viam munirent, aut muros ſubruerent, lapideſque vectibus ſubducerent: hi interdum ſubjectis, rotulis impellebantur.

Vineæ machinatio tabulatis cratibuſque conſtrata, quæ ſubjectis rotulis impellitur, cujus tecto muniti obſidentes murorum fundamenta ſubruunt: dictæ, quod, ut vineæ ſepibus, ita hæ tectis vimineis muniri ſolebant. Poſt eas etiam milites occulti ſequebantur ad prælium: hinc *ſub vitem præliari* eſt ſub militari pugnare Feſt.

Plutei machinæ mobiles & ambulatoriæ ex tabulis vimine & corio conſtratæ, triniſque rotulis adigi ſolitæ ad muros, quarum una in medio, duæ in capitibus apponantur, ita ut in quamcunque partem quis velit, more Carpentorum admoveri poſſint: quos obſidentes applicant muris, eorumq; munitione protecti ſagittis, fundis vel miſſilibus defenſores omnes de propugnaculis oppidi exturbant, ut ſcalis aſcendendis facilior præſtetur occaſio. *Cumi-*

Cuniculus est meatus subterraneus suffossus: ducta similitudine aut ab ejus nominis animali, quod subter fossâ terrâ latere est solitum; aut a cuneis, qui in omnem materiam intrant findentes.

Balista funibus, nervis, chordisque ita tendebatur, ut quantò majora brachiola haberet, sive quanto major esset, tantò spicula longius mitteret.

Onager quo lapides dirigebantur: quod asini feri, cum à venantibus agitantur, ita eminus lapides post terga calcitrando emittunt, ut perforent pectora sequentium, aut capita displodant.

Scorpio dictus, quod parvis subtilibusque spiculis mortem inferret, Scorpionem posteriores appellabant Onagrum.

Aries abies vel ornus excelsa, cujus summitas duro & prolixo ferro concluditur, arietis efficiens prominulam speciem: unde & nomen: hanc suspensam asseribus & ferratis, quantum mensuræ ratio patitur, multitudo retro repellens rursus ad obvia quæque rumpenda protrudit ictibus validissimis. Qua crebritate veluti reciproci fulminis impetu ædificijs scissis in rimas, concidunt structuræ laxatæ murorum.

Malleoli manipuli sparti pice contecti, qui incensi aut in muros, aut in testudines jaciuntur.

Falx muralis erat trabs intrinsecus in testudine, quæ adunco ferro præfigebatur: Falx vocabatur ab eo quòd incurvata de muro extraheret lapides.

Murices, aliter Triboli sive Tribuli, erant machinulæ ferreę tetragonæ aculeis extantibus infestę, quę spargi solebant adversus eruptiones hostiles.

CAP.

CAP. XXII.

De Evocatione Deorum Tutelarium, & Devotione Urbium atque Exercituum hoſtilium.

Romani cum obſidebant urbem hoſtium, eamque jam capi poſſe confidebant, certo carmine evocabant Tutelares Deos; quod aut aliter urbem capi poſſe non crederent, aut etiamſi poſſet, nefas exiſtimarent Deos habere captivos. Unde & ipſi Romani tum Deum, in cujus tutela Roma eſt, tum ipſius urbis Latinum nomen ignotum eſſe voluerunt, caveruntque, ne, quod ipſi ſæpe adverſus urbes hoſtium feciſſe ſe noverant, idem ipſi quoque hoſtili evocatione paterentur, ſi tutelæ ſuæ nomen divulgaretur. Evocatis Dijs tum ipſam etiam urbem & exercitum hoſtilem devovebant.

CAP. XXIII.

De animadverſione in devictos hoſtes.

Magna clementia Romanorum ab initio uſque fuit in devictos hoſtes. Integræ Regiones devictæ in Provinciæ formam redigebantur, & à Pop. Rom. miſſis in eas præſidibus gubernabantur, qui ipſi traditis armis deditionem faciebant, ſub jugum mittebantur: quod ad hunc modum fiebat: fixis duabus haſtis ſuper eas

eas ligabatur tertia, ſub ijs victos diſcinctos tranſire cogebant. Qui verò ſeſe non dederent, ſed caperentur, ij vel aliâ afficiebantur pœnâ, vel ſub coronâ veniebant. *Sub Coronâ venire* dicuntur, quia captivi coronati ſolent venire; & coronâ ſignum captivorum venalium. Nonnulli hanc hujus phraſis rationem adferunt, quòd milites cuſtodiæ cauſa captivorum venalium greges circumſtarent, eaque circumſtatio militum *Corona* appellata ſit.

CAP. XXIV.

De Coloniis, Municipiis, Præfecturis, Foris, Provinciis, & eorum differentiis.

Coloniæ oppida fuerunt quo populus Romanus cives ſuos ad incolendum deduxit. Coloniæ ſex potiſſimum cauſis deducebantur. 1. Ut priores populi qui eum locum, in quem Colonia deducebatur, inhabitârant, coërcerentur. 2. Ut hoſtium incurſiones reprimerentur. 3. Ut ſtirps Romana augeretur. 4. Ut plebs urbana exhauriretur. 5 Ut ſeditiones Romanæ à plebe motæ ſedarentur. 6. Ut præmijs militi veterani afficerentur. Quacunque de cauſâ deducerentur, Senatuſconſulto opus fuit, aut rogatione aliqua populari, quorum utrumque uno legis nomine comprehenditur, quæ Lex Agraria vocata eſt: hæc agrum dividendum definivit, & quibus ac quam multis hominibus, & per quos & quo modo, & quibus limitibus eſſet dividendus præſcripſit. Cum de Colonia deducenda ad Senatum aut populum relatum

relatum eſſet, tum ij qui agri cupiditate tenebantur nomina in Coloniam dabant. Quod ſi plures aut pauciores quam lege præſcriptum erat nomina in Coloniam eſſent profeſſi; tum ad ſortem confugiebant, ut ex omnibus educerentur qui agro accepto exirent. Numerus autem Colonorum pro agri amplitudine in quem deducebantur, ſcribebatur: quo factum eſt, ut modò bina, modò terna, modò quaterna millia atque amplius ſcriberentur. Deducebantur ſub vexillo quaſi exercitus aliquis à Triumviris, &c. Dux deductionis erat aliquis à Curatoribus agrarijs. Ubi Colonos in agris quò deducendi erant collocarunt, tum aratro urbem & agrum circumſcribebant; quo facto, agri diviſionem ac ſuæ cuique partis aſſignationem aggrediebantur.

Municipium oppidum erat jure civium Rom. donatum.

Municipiorum, ſicut & Coloniarum, genera erant duo: alijs enim civitas Romana cum ſuffragio, alijs ſine ſuffragio communicata erat. Suffragium erat optimum Civitatis jus; quia nec ſuffragium ſine Tribu, & qui ſuffragij jus habebat, fere Magiſtratus etiam habebat. Prioris generis municipibus, quibus ſuffragium non dabatur, ſuæ leges permittebantur: poſteriores verò, quia ſuffragio ornabantur, ſuis legibus ſpoliabantur, Romanis obſtringebantur: paucis: omnia jura habebant quæ Cives Romani, excepto domicilij.

Coloniæ & Municipia differunt ſic. Coloniæ non veniunt extrinſecus in civitatem, nec ſuis radicibus nituntur, ſed ex civitate quaſi propagatæ ſunt,

& jura inſtitutaque omnia populi Rom. non ſui arbitrij habent. Quæ conditio, quanquam magis obnoxia & minùs libera eſt, potior tamen & præſtantior exiſtimatur, propter amplitudinem majeſtatemque populi Rom. cujus iſtæ coloniæ quaſi effigies parvaque ſimulacra eſſe videntur; & quia Coloniarum jura magis ſunt perſpicua.

Præfecturarum conditio ac fortuna inter omnes Italicas civitates fuit duriſſima: Sic enim a majoribus erat traditum, ut quæ civitates iniquæ ingratæve erga populum Rom. fuiſſent, ac fidem datam ſemel atque iterum fefelliſſent, ubi in poteſtatem ditionemque eſſent adductæ in præfecturæ formulam referrentur. Hæc à provinciæ formula non longe abfuit: ut enim quotannis in provincias Prætores Rom. mitti ſoliti, ſic in præfecturas Præfecti qui eas adminiſtrarent ac jus dicerent; unde illæ quoque inſigne hoc Præfecturæ nomen hauſerunt. Licuit tamen nonnunquam idem oppidum & Præfecturam & Municipium eſſe: Præfecturam quidem, quatenùs eò Præfectus juriſdictionis cauſa mitteretur, nec in ea magiſtratus ad jus dicendum crearentur; Municipium verò quatenus jure civitatis vel cum ſuffragio vel ſine ſuffragio uteretur.

Civitates fœderatæ nec Coloniæ, nec Municipia, nec Præfecturæ erant, ſed aliquid ex fœdere populo Rom. debebant: in cæteris liberæ erant, ſuam Remp. ſuas leges, & ſuos Magiſtratus habebant: caruerunt jure civitatis quo aliquæ ex illis donatæ leguntur. Fœderatarum civitatum aliquanto uberior quam aliorum oppidorum numerus extitit: Siquidem omnia Italiæ oppida, præter Colonias, municipia

pia & præfecturas, in hunc numerum adscribenda sunt.

Fora loca fuerunt in quibus jus dicebatur.

Conciliabula erant loca Nundinationis, quæ Prætores in provincijs indicere solebant.

Provinciæ, quod Pop. Rom. eos provicit, i. e. antevicit. Hoc nomen tribus modis accipitur: 1. Pro Regione quam aut armis devictam, aut quocunque modo in potestatem adductam populus Rom. magistratui suo administrandam subjecit. 2. Pro quacunque Regione in qua bellum Rom. Imperator administraret. 3. Pro quacunque muneris publici procuratione. Provincia in prima significatione Regio fuit quæ tum vectigalia pop. Rom. pependit, tum magistratui P. R. ex fœderis lege obtemperavit, exceptis civitatibus ijs quæ propter merita sua, aut immunitate, aut libertate donatæ, atque in amicorum formulas relatæ essent. Hujus rei totius arbitrium penes Senatum universum fuit.

CAP. XXV.

De Præmijs Imperatorum, Supplicatione, Triumphis & Ovatione.

DE Militum præmijs diximus supra cap. de Leg. Mil. Qui verò imperium rectè & feliciter administrârunt hæc decora patuesunt: absenti nomen Imperatoris & Supplicatio, præsenti Triumphus & Ovatio.

Supplicatio honos fuit qui unà cum Imperatoris nomine decernebatur victori, nempe cum senatus

populo Deûm templa aperiri, ac gratias Dijs Imperatoris nomine agi jubebat. In hac Supplicationis pompa, quæ aliàs plures, aliàs pauciores dies continuabatur, Senatus ad templa Deorum solenniter se conferebat, ibique sacrificabat & epulum dabat. Omnis autem populus agebat dies festos, & agebat Dijs gratias pro victoria, & vota faciebat, ut, quod ostenderant beneficium, perficerent. Hoc honoris genus Ciceroni habitum fuisse, quando Catilinariam conjurationem repressit, ipse meminit in Philippica 2. & aliàs.

Triumphus eximius honor fuit, quem is qui auspicio suo hostes prælio devicisset, in urbem cum incolumi exercitu rediens, Senatûs primum decreto, pòst etiam populi jussu consequebatur. Erant duo Triumphorum genera: unus major, qui præcipue Triumphus; alter minor, quæ Ovatio nominata est. Ex his autem alij terrestres, qui terrâ; alij navales, qui mari rebus feliciter gestis; alij in urbe, alij in monte Albano acti sunt.

Triumphus major fuit summum illud magnificentissimum & jucundissimum præmium præcellentium Imperatorum Appellationem habet, quòd cum Imperatore redeuntes milites clamitant per urbem in Capitolium eunti *iô Triumphe*, *iô Triumphe*; idque à Græco Θριάμβῳ Bacchi cognomento, qui pompæ triumphalis author vulgò primus habetur. Dandi hujus honoris, sicuti & supplicationum & ovationum potestas erat penes senatum, quem oportebat integrum convenire, quoties de his summis honoribus erat consultatio. Populus penes quem solummodò erat, triumphanti imperium dabat

dabat die à Senatu indicto. Nemini ex lege triumphare licuit nisi qui Dictator, aut Consul, aut Prætor res gessisset: discessum tamen aliquando ab hac lege fuit.

Ipsa Triumphi pompa fuit fere hujusmodi. Imperator triumphali habitu ornatus, armillis sumptis, laureâ redimitus, & ramum dextrâ tenens populum convocavit, & militibus suis, alijs communibus, alijs proprijs laudibus oneratis pecuniam & ornamenta dividebat. Quidam universum populum donarunt, & sumptus in ludorum publicorum apparatus fecerunt, & si quid spoliorum reliqui erat, in porticus, templa, aut alia ejusmodi opera publica consumpserunt. His rebus peractis, atque sacrificio facto, Triumphans currum conscendebat ita precatus: DIJ, NUTU ET IMPERIO QUORUM NATA, ET AUCTA EST RES ROMANA, EANDEM PLACATI, PROPITIATIQUE SERVATE. Tum per portam triumphalem vehebatur. Præcedebant Tubicines canentes modos triumphales, aut etiam classicum. Post hos ducebantur boves mactandi in sacrificium, vittis fertisque redimiti, & aliquando auratis cornibus. Illis succedebat speciosa ostentatio spoliorum & manubiarum, quæ singulari arte composita, partim plaustris vehebantur, partim gestabantur ab adolescentibus ornatis. Ferebantur & tituli victarum gentium cum imaginibus devictarum urbium: ac fuerunt spolijs interdum mixta animalia anteà non visa, aut mirabiles plantæ ex locis captis asportatæ. Succedebant inde qui ex hostibus capti erant Duces vincti catenis, &

post illos ante currum Imperatoris portabantur coronæ aureæ, si quę ipsi ab urbibus aut provinciis, summi honoris causâ, quod sæpe accidit, per legationes fuerunt exhibitæ. Ac tum demum ipse Imperator curru sublimi magnificè exornato vehebatur, fulgens veste triumphali, & redimitus coronâ lâureâ, ramumque lauri manu gestans. *Vestis Triumphalis* erat purpura auro intexto picta, quâ extra hanc pompam nemini fas uti. Currum, neque bellicarum neque ludicrarum quadrigarum, sed turris rotundæ instar constructum traxerunt equi: quidam tamen cervos, quidam [illegible]nes junxerunt. Sub curru, è loco cui Imperator insidebat, suspensum fuit Idolum fascini, is medicus invidiæ Triumphantes defendit, jubetque eos respicere i. e. hominem se esse etiam in illo sublimissimo curru meminisse: suggeritur enim ei à tergo *Respice post te, hominem memento te.* In ipso curru minister publicus advectus, qui ponè coronam auream gemmis distinctam sustinens admoneret eum ut respiceret, i. e. ut reliquum vitæ spatium provideret, ne eo honore elatus superbiret. Appensum quoque fuit curru tintinnabulum & flagellum, quibus notatum fuerat ipsum in eam calamitatem incidere posse, ut & flagris cæderetur & capite damnaretur: nam qui ob facinus supremo supplicio afficiebantur tintinnabula gestare solebant, nequis inter eundum contactu illorum piaculo se obstringeret. Triumphans etiam in curru secum habuit filiolos pueros: etiam Cognatorum, si quos habebat, virgines & pueros in currum adsciscebat: natu vero grandiores in equis jugalibus imponebat; si autem plures erant, equis singu-

singularibus vecti ipsum prosequebantur. Currum inde sequebatur Peditum & Equitum exercitus suo quisque ordine. Ex his, si qui peculiares coronas aut alia dona ob egregium facinus ab Imperatore acceperant, ea præ se ferebant; cæteri omnes laureati incedebant cientes lætissimâ voce Triumphum, & accinentes Triumphalia carmina, quibus etiam jocos miscere licebat. Qui verò ad spectaculum confluxerant ex urbe aut alijs Italiæ locis homines, omnes velut in publica eâque lætissima festivitate, cum lætissima gratulatione & applausu pompam spectant, indut[illegible]vestitu mundo & plerumque albo. Procedente etiam pompâ, in honorem Deorum omnes ædes sacræ fuerunt apertæ, atque coronis & suffitibus repletæ. Sic igitur ad Capitolium ductus Imperator, simulatque de foro versus illud curum flectere cœpit, hostes ante currum ductos abduci mandavit in carcerem, ubi vel detenti sunt perpetuò, vel illicò securi percussi. Cum ventum fuit in Capitolium, Triumphans precatus est in eandem sententiam, sed pluribus verbis quam prius, & immolatæ sunt cum maxima solennitate hostiæ seu victimæ, & dicata Jovi corona aurea & aliquot pretiosæ manubiæ. Clypei & alia monumenta ibi suspensa. Datum etiam in ipso Capitolio epulum sumptibus publicis, & aliquantum pecuniæ viritim plebi distributum: cætera relata in ærarium publicum. Quod si quis opima spolia fuisset consecutus, ea in Templo Jovis Feretrij suspendebantur. Erant autem *Opima spolia* quę Dux, vel, ut nonnullis placet, miles quilibet alius hostium Duci interfecto detraxerat. Atque hoc modo peracta Triumphorum pompa fuit,

Ovatio, sive Triumphus minor, dicta ab eo clamore quem milites mittunt, redeuntes à pugnâ victores geminatâ literâ O O. Græce εὐασμὸς, bacchantium vociferatio, ab εὐοῖ voce bacchantium. Alijs placet magis derivatio ejus ab Ove, quam illi qui hoc genere Triumphi ornabantur sacrificabant, quemadmodum qui majorem Triumphum agebat, taurum in Capitolium veniens immolabat. Ovatio conceſſa, cum aut bella non rite indicta, neque cum juſto hoſte geſta ſunt; aut cum hoſtium nomen humile & non idoneum, ut ſervorum, piratarum; aut deditione repente facta, in pulvere (ut dici ſolet) incruentaque victoria obvenit: aut cum verbis & comitate res cum hoſtibus tranſacta (nam & tibia pacis eſt, & myrtus Veneris arbor, quæ Dea maxime violentiam & bella odit:) his adde, cum aut in aliena provincia, aut alienis auſpicijs, aut cum ſine magiſtratu res geſta eſſet.

Ovatio à majore Triumpho differt ratione cauſarum, ut dictum jam nunc; & ratione pompæ ipſius: nam ovans non curru vectus, ſed vel equo, ut nonnulli volunt, vel ut alij, pedibus, nec trabeam, nec togam pictam indutus, nec laureâ coronatus, ſed myrteâ, nec tubis, ſed tibijs modulantibus urbem exercitu præeunte ingreſſus eſt.

CAP.

CAP. XXVI.

De Arcubus Triumphalibus & Trophæis.

IJs qui triumphaverant primus locus datus in conſeſſibus publicis, & permiſſum ut in ſpectaculis lauream coronam in capite geſtarent, ſicut & alij qui nunquam coronas acceperant, eas ibi geſtabant: erectæ etiam fuerunt columnæ, ſtatuæ, & arcus triumphales, trophæa, atque alia monumenta.

Arcus Triumphales primum rudes & ſimplices fuerunt, cum præmia virtutis eſſent non ambitionis lenocinia ſeculo inſolentiore monumenta victoriarum & triumphorum pompa in ijs inciſa. Erant laterícei, aut ex rudi lapide quadrato, aut ex marmore. Eorum forma primùm erat ſemicircularis, unde & nomen Fornicis accepit: poſtea quadrata, ita ut in medio ampla eſſet fornicata porta, & ex ejus utroque latere aliæ portæ minores additæ. Intra mediæ portæ fornicem victoriæ alatæ pependerunt, quæ demiſſæ victori tranſeunti coronam imponerent: in ſuperiore arcûs parte ſpatia erant in quibus aliquot homines vel tubis canebant, vel trophæa maxime inſignia oſtentabant.

Trophæa erant corpora trunca cum ſpolijs; quorum alterum thorace ſquamoſo indutum cum ornamentis militaribus & Clypeis, ante ſe habens juvenem captivum, brachijs ad tergum revinctis, & undique alatas Victorias: alterum armis militaribus ornatum

ornatum, inter quæ clypei inæqualiter rotundi, galeæ apertæ cum cono & cristis: in eodem est forma chlamydis, & alia quędam.

Insculpta in arcubus triumph. tum alia multa, tum causæ & merita pro quibus arcus isti essent ipsis extructi.

CAP. XXVII.

De Missione Exercitus.

MIssio vel honesta fuit, vel causaria. Honesta fuit eorum quibus justa militiæ vacatio esset: Causaria quibus necessaria. Justa fuit, cum quis aut legitima feciſſet stipendia, aut major esset annis quinquaginta. Necessaria, cum aut morbo, aut imbecilla valetudine impeditus in castris esse non posset. Nonnunquam Imperatores pro arbitratu militibus petentibus commeatum concesserunt, *a forlof* vel domûs revisendę, vel negotij privati causâ. Senes & Sacerdotes perpetuam militiæ vacationem habebant. Vacationes Censores Romani cognoscebant. Sic de rebus Militaribus Romanorum.

A. D

AD LIBRUM QUARTUM APPENDIX *DE STRATEGEMATIS.*

CAP. I.

REI militaris diſciplina cæteris omnibus haud dubiè præcellit, utpote maximorum regnorum effectrix ac parens. Hæc Cyro Perſæ, hæc Alexandro Macedoni, hæc Cæſari Romano nomen perperit æternum: hæc innumeros Principes jam olim immortalitate donavit; hæc orbem terrarum parêre Imperio Rom. coëgit. Unde Arpinas Orator dixiſſe fertur: *Cedat forum caſtris, otium militiæ, ſtylus gladio, umbra Soli.* Qui de hac diſciplinâ ſcripſerunt, non minùs utiles futuri ſunt pallentibus in umbrâ ſcholaſticis, quàm coloratis ſub dio bellatoribus. Fuit autem Periclis ſententia, multorum calculis confirmata, tutius eſſe, imò præclarius, ingenio hoſtem & ratione quam ferro vincere. Et boni Duces (inquit Vegetius) non aperto marte prælium, in quo eſt commune periculum, ſed ex occulto ſemper attentant; ut integris ſuis, quantum poſſint, hoſtes interimant, vel certè terreant. Ideò Agamemnon ad rem Trojanam evertendam decem Neſtores aut Ulyſſes conſiliarios, quam totidem Ajaces aut Achilles bellatores

res ſibi optavit. De Hannibale ſcribit Ammianus Marcellinus, ſine callido aliquo conſilio eum prælium nunquam commiſiſſe: quod & hiſtoriæ omnes de eo providerunt. Diodorus refert Philippum Macedonum Regem magis de prudentiâ, aſtu Imperatorio, & ſucceſſu quem in conciliandis hominibus habuiſſet, gloriari ſolitum, quam de copiarum & auxiliorum viribus, additâ hac ratione: rerum benè in prælijs geſtarum laudem ſibi cum ſuis militibus communem, ſed quæ prudentiâ tranſegiſſet, titulum ad ſe ſolum ſpectare. Ideo Silius,

Bellandum eſt aſtu, levior laus in Duce dextræ.

De Julio Cæſ. dubitat Sueton. utrum in obeundis expeditionibus cautior fuerit an audentior. Ego verò (inquit Polyænus Strategem. lib. 1. cap. 2.) etiam Proteum in omne genus animalia atque arbores mutari ſolitum opinor, in animalia ac arbores nunquam evaſiſſe, ſed ejus fallaciarum commutationes in fabulam redegit Homerus, quod dolis potuerit ſuperare quemcunque vellet.

Cæterum Strategema (à Græco verbo στρατηγεῖν, exercitum ducere, eumque conſilijs juvare, atque magnanimitate protegere) eſt ingenioſum in bello inventum, quod ad ejus qui excogitat utilitatem, & hoſtium perniciem momentum habet. Quod in bellis juſtè exerceri poſſe dubitandum non eſt: nam & Joſhuam ipſum ſtrategemate uſum fuiſſe legimus in urbe Ai capiendâ, *Joſ. cap.* 8. Huc etiam rectè referas conſilium Huſhai Architæ amici Davidis, 2. *Sam. cap.* 17, & *alia.* Nam ut Poëta,

——— *dolus an virtus quis in hoſte requirat?*

Regibus autem & Ducibus inprimis videndum eſt, ut

ut bella justa, i. e. justis, necessarijs, & gravibus causis suscepta, juris & æqui legibus mota, & rectè indicta procedant: quod Romanorum multis annis studium & institutum fuisse probant Fœcialium jura, testantur historiæ: secùs autem cœpta non nisi fœdæ rapinæ, prædationes iniquæ, & latrocinia magna Deo & hominibus invisa extabunt: quod damnatus olim Pirata Alexandro objecisse dicitur, & de posterioribus Romanorum bellis vir summæ fidei & ingenij Florus gravissimè queritur. Cavendum proximè, ne Dei Numen perjurium, aut fidem etiam hosti vel cum capitis periculo datam perfidia violet: clara est omnibus posteris fides & constantia Reguli. Nec fieri potest ut clarum & præstabile nomen Strategematis cadat in perfidiam aut perjurium: Vulteius in Nuncupatoriâ Strategem. Polyæni, Nec Strategemata mendacijs ornare aut instruere liceat: id enim inhonestum & nefas. Neque atrox aut inhumanum aliquid pro Strategemate tentandum est: quale fuit M. Aquilij facinus, qui contra fas Deûm moresque majorum, mixtis veneno fontibus, & medicaminibus impuris infamem fecit victoriam, & in id tempus Sacrosancta Rom. arma violavit: *Flor. lib. 2. cap. 20.* Et quale fuit scelus Pædagogi Faliscorum summâ indignatione à Camillo Romanorum Duce repulsum. Quale etiam nefas tentavit Medicus Pyrrhi Epirotarum Regis, qui Regi venenum sub mercede magnâ pollicitus: at Fabricius Rom. Dux tali facinore egere victoriam negans, Regi Medicum detexit. Nec tamen omnis dolus à milite removendus est, aut omnes ei fallaciæ detrahendæ: sed quemadmodum dixit quidam, ubi Leonis pelle nihil

nihil proficitur, assuatur vulpina, i. e. cum apertâ vi res non succedit, aliâ viâ ingrediendum sit, inopinantibus terror injiciatur, improvisum hostium consilium capiatur, accersatur dolus absque perfidiâ, adhibeatur industria, locum habeat solertia, Strategemata usurpentur, quæ infinita per historias sparserunt: nos pauca oblectandi gratiâ & acuendi ad studia animi subjiciemus. Scripserunt de Strategematis Græcorum juxtà ac Latinorum Polyænus libros octo; Julius Frontinus libros quatuor; Nicolaus Matchiavellus lib. de re milit. Hippolytus à Collibus in suo Principe: quos rei militaris studiosis jugiter versandos plurimùm commendamus.

CAP. II.

De Occultandis Consilijs.

1. M. Porcius Cato devictas à se Hispaniæ civitates existimabat in tempore rebellaturas fiduciâ murorum. Scripsit itaque singulis, ut diruerent monumenta, minatus bellum nisi confestim obtemperassent, epistolasque universis civitatibus eodem die reddi jussit: unaquæque urbium sibi soli credidit imperatum. Contumaces conspiratio potuit facere, si omnibus idem denunciari omnibus notum fuisset.

2. Clælius ad Syphacem profectus Legatus, quosdam ex Tribunis & Centurionibus per speciem servitutis ac ministerij exploratores secum duxit: ex quibus L. Statorium, quia sæpius in ijsdem castris fuerat,

fuerat, quidam ex hostibus videbantur agnoscere: occultandæ conditionis causâ, baculo ut servum castigavit.

3. Ventidius Parthico bello adversus Pacorum Regem, non ignarus Pharnium quendam natione Cyrrestem ex his qui socij videbantur; omnia quæ apud ipsos agebantur nunciare Parthis, perfidiam barbari ad utilitates suas convertit. Nam quæ maxime fieri cupiebat, ea vereri se ne accideret, quæ timebat, ea ut evenirent optare se simulavit.

4. Mithridates, circumvallante Pompeio, fugam in proximum moliens, hujus consilij obscurandi causa, latius & usque ad applicitas hosti valles pabulatus est: colloquia quoque cum pluribus avertendæ suspicionis causa, in posterum diem constituit: ignes etiam frequentiores per tota castra fieri jussit; secunda deinde vigilia præter ipsa castra hostium agmen eduxit.

5. Themistocles Athenarum Dux exhortans suos ad erigendos festinanter muros, quos jussu Lacedæmoniorum dejecerant, Legatis Lacedæmone missis qui interpellarent, respondit venturum se ad diluendam hanc existimationem, & pervenit Lacedæmonem: ibi simulato morbo, aliquantum temporis extraxit, & postquam intellexit suspectam esse tergiversationem suam, contendit falsum ad eos rumorem, & rogavit ut mitterent aliquos ex Principibus quibus crederent de munitione Athenarum. Suis deinde clam scripsit, ut eos qui venissent retinerent, donec refectis operibus confiterentur Lacedæmonijs munitas esse Athenas, nec aliter Principes eorum redire posse, quam si ipse remissus foret: quod facile

facilè præstiterunt Lacedæmonij, ne unius interitu multorum morte pensarent.

6. Metellus Pius in Hispania interrogatus, quid postera die facturus esset? *Tunicam meam, si id elo. qui possit* (inquit) *comburerem.* Similiter L. Licinius Crassus percontanti quo tempore castra moturus esset, respondit: *Vereris ne tubam non exaudias?*

CAP. III.

De explorandis Consilijs Hostium.

7. Carthaginenses, cùm animadvertissent Alexandri ita magnas opes, ut Africæ quoque immineret, unum ex Civibus virum acrem, nomine Hamilcarem Rhodinum jusserunt simulato exilio ire ad Regem, omnique studio in amicitiam ejus pervenire: quâ is potitus consilia ejus nota civibus suis faciebat. Item Carthaginenses miserunt qui per speciem Legatorum longo tempore Romæ morarentur, exciperentque consilia nostrorum.

8. M. Cato in Hispaniâ, quia ad Hostium consilia alia via pervenire non potuerat, jussit trecentos milites simul impetum facere in stationem hostium, raptumque unum ex his in castra perferre incolumem: tutus ille omnia suorum arcana confessus est.

9. C. Marius Coss. bello Cimbrico & Teutonico, ad excutiendam Gallorum & Ligurum fidem, literas ijs misit: quarum pars prior præcipiebat, ne interio-

interiores quæ præsignatę erant, ante tempus certum aperirentur, eaſdem poſteà ante præſtitutum diem repetijt, & quia reſignatas repererat, intellexit hoſtilia agitari.

10. Eſt etiam aliud explorandi genus quo ipſi Duces nullo extrinſecus adjutorio, per ſe provident. Sicut Æmilius Paulus Coſ. bello Hetruſco apud oppidum Coloniam dimiſſurus exercitum in planitiem, contemplatus procul avium multitudinem citatiore volatu, è ſylvâ conſurrexiſſe, intellexit aliquid inſidiarium latêre, quod & turbatę aves & ſimul plures evolaverunt. Præmiſſis igitur exploratoribus comperit decem millia Boiorum excipiendo ibi Rom. agmini imminere: eaque alio, quam expectabatur, latere miſſis legionibus circumfudit. Idem fecit Thyamenus Horeſtis filius.

11. Aſdrubal frater Hannibalis, tunc Livij & Neronis exercitum (quanquam hoc illi non duplicatis caſtris diſſimularent) intellexit, quod ab itinere ſtrigoſiores notabat equos, & coloratiora hominum ex via corpora.

CAP. IV.

De cuſtodiendo ſtatu Belli.

12. ALexander Macedo, cum haberet validum exercitum, ſemper eum ſtatum belli elegit, ut acie confligeret. C. Cæſar bello civili cum exercitum veteranum haberet, hoſtium autem Tyronem eſſe ſciret, acie ſemper decertare ſtuduit.

13. Fab. Maximus adversus Hannibalem successibus præliorum insolentem, recedere ab ancipiti discrimine, & tueri tantummodo Italiam constituit, Cunctatorisque nomen, & per hoc summi Ducis meruit.

14. Scipio, manente in Italiâ Hannibale, transmisso in Africam exercitu, necessitatem Carthaginensibus imposuit revocandi Hannibalem. Sicque à domesticis finibus hostile transtulit bellum. Idem & alij factitarunt.

CAP. V.

De transducendo Exercitu per loca Hoste infesta.

15. ÆMilius Paulus Cos. cum in Lucanos juxta littus angusto itinere exercitum duceret, & Tarentini ei classe insidiati agmen ejus scorpionibus aggressi essent, captivos lateri euntium prætexuit, quorum respectu hostes inhibuere tela. Agesilaus Lacedæmonius idem fecit.

16. Autobrates Perses cum in Pisidiam exercitum duceret, & angustias quasdam Pisidæ occuparent, simulata vexatione trajiciendi, instituit reducere: quod cum Pisidæ credidissent, ille nocte validissimam manum ad eundem locum occupandum præmisit, ac postero die totum trajecit exercitum.

Cn. Pompeius, cum flumen transire propter oppositum exercitum hostium non posset, assiduè producere & reducere in castra constituit: deinde in

in eandem persuasionem hoste perducto, ne ullam viam ad progressum Romanorum teneret, repente impetu facto transitum rapuit.

P. Claudius Cos. primo bello Punico cum à Rhegio Messanam trajicere militem nequiret, custodientibus fretum Pœnis, sparsit rumorem, quasi bellum injussu populi inceptum gerere non posset, classemque Italiam versus se agere simulavit, digressis deinde Pœnis, qui profectioni ejus habuerant fidem, circumactas naves appulit Siciliæ.

17. Philippus Macedonum Rex Græciam petens, cum Thermopylas occupatas audiret, & ad eum Legati Ætolorum venissent acturi de pace, retentis ijs, ipse magnis itineribus ad angustias pertendit: securisque custodibus, & legatorum reditus expectantibus, inopinatus Thermopylas trajecit.

18. Lacedæmoniorum Duces, cum Syracusas navigare destinassent, & Pœnorum dispositam penitus classem timerent, decem Punicas naves, quas captivas habebant, veluti victrices primas jusserunt agi, à latere junctis, ac puppe religatis alijs, qua specie deceptis Pœnis, transierunt.

Chabrias Athenienſis, cum adire portum Samiorum, obstante navali hostium præsidio, non posset, paucas è suis navibus præter portum missas jussit transire, arbitratus qui in statione erant persecuturos, hisque per hoc consilium evocatis, nullo obstante, portum cum reliquâ adeptus est classe.

P. Decius Tribunus bello Samnitico, Cornelio Cosso Cos. iniquis locis deprehenso ab hostibus, suasit ut ad occupandum collem qui erat in propinquo, modicam manum mitteret, seque Ducem ijs

qui mittebantur, obtulit: avocatus in diversum hostis dimisit Consulem, Decium autem cinxit, obsedit́que illas quoque angustias: noctu eruptione facta, cum eluctatus esset Decius, incolumis cum militibus Consuli accessit.

Itidem Attilio Calatino Cos. Calphurnius dimissum exercitum videns in vallem, cujus latera omnia superiora hostis insideret, depoposcit & accepit trecentos milites, quos adhortatus ut virtute sua exercitum servarent, in mediam vallem decurrit, & ad opprimendos eos undique descendit hostis, longóque & aspero prælio retentus, occasionem Consuli ad extrahendum exercitum dedit.

CAP. VI.

De evadendo ex locis difficillimis.

19. QUintus Sertorius in Hispaniâ, cum a tergo, instante hoste flumen, trajicere haberet; vallum in ripâ ejus in modum cavæ lunæ duxit, & oneratum materijs incendit, atque ita exclusis hostibus fluvium liberè transgressus est. Similiter Pelopidas Thebanus bello Thessalico, transitum quæsivit.

Herculeius Legatus Sertorij, cum in Hispania inter duos montes abruptos, longum & angustum iter ingressus paucas duceret cohortes, comperisset́que ingentem manum hostium advenire, fossam transversam inter montes pressit, vallumque materiâ extructum incendit, atque ita intercluso hoste evasit.

Crœsus

Crœsus, cum Halyn vado transire non posset, neque navium, aut pontis faciendi copiam haberet, fossâ superiori parte post castra deductâ, alveum fluminis à tergo exercitûs sui reddidit.

20. L. Furius exercitu producto in locum iniquum, cum constituisset occultare solicitudinem suam, ne reliqui trepidarent, paulatim inflexit iter, tanquam circuitu majore hostem aggressurus, conversoque agmine, ignarum rei quę agebatur exercitum incolumem reduxit.

21. L. Sylla bello sociali apud Eserniam inter angustias deprehensus, ad exercitum hostium, cui Duillius præerat, cólloquio petito, de conditionibus pacis agitabat sine effectu. Hostem tamen propter inducias negligentia resolutum animadvertens, nocte profectus, relicto Buccinatore, qui vigilias ad fidem remanentium divideret, & quarta vigilia commissa eum sequeretur, incolumes suos cum omnibus impedimentis tormentisque in tuta perduxit. Idem & alij facitarunt.

Brasidas Dux Lacedæmoniorum, circa Amphipolim ab Athenienfium multitudine numero impar deprehensus, claudendum se præstitit, ut per longum coronę ambitum extenuaret hostilem frequentiam, quaque rarissimi obstabant, erupit.

Iphicrates in Thracia cum depresso loco castra posuisset, exploraset autem ab hoste proximum teneri collem, & unus ad opprimendum ipsos descensus esset, nócte paucis intra castra relictis, imperavit, ut multos ignes facerent, eductoque exercitu & dispositio circa latera antedicta viæ, passus est transire barbaros, locorumque iniquitate, in

qua ipse fuerat, in illos conversâ, parte exercitus terga eorum cecîdit, parte castra fecit.

Darius ut falleret Scythas discessu, canes atque asinos in castris reliquit, quos cum latrantes rudentesque hostis audiret, remanere Darium credidit. Similiter & alij fecitarunt.

CAP. VII.

De Insidijs in itinere factis.

23. FUlvius Nobilior cum Samnio in Lucanos exercitum educeret. & cognovisset à perfugis, hostes novissimum agmen ejus aggressuros, fortissimam legionem primò ire, ultima sequi jussit impedimenta: ita factum pro occasione amplexi hostes, diripere sarcinas cœperunt. Fulvius legionis, de qua supra dictum est, quinque cohortes in dexteram partem viæ direxit, quinque ad sinistram: atque ita prædationi intentos hostes explicato per utraque latera milite, clausit cecidítque. Idem, hostibus tergum ejus in itinere prementibus, dum flumine interveniente, non ita magno ut transitum prohiberet, moraretur tamen rapiditate: alteram legionem in occulto citra flumen collocavit, ut hostes, paucitate contempta, audaciùs sequerentur; quod ubi factum est, legio quæ ad hoc dispositа erat, ex insidijs hostem aggressa vastavit.

24 Boij in Sylva Latina, qua transiturus erat noster exercitus, succiderant arbores, ita ut ex parte exigua sustentatæ starent, donec impellerentur, delitue-

rant

rant deinde ad extremas ipſi: ubi (ingreſſo ſylvam hoſte) proximas ulteriores impulerunt, eo modo, propagatâ pariter ſupra Romanos ruinâ magnam manum eliſerunt.

CAP. VIII.

Quemadmodum ea quibus deficimur, videantur non deeſſe, aut uſus eorum expleatur.

25. L. Cæcilius Metellus, quia uſus navium, quibus elephantes tranſportaret, deficiebatur, junxit dolia, conſtravitque tabulamentis, ac ſuper ea poſitus per Siculum fretum tranſmiſit.

26. Celebratur nobile factum Alexandri, qui per deſerta Africæ itinera, graviſſimâ ſiti cum exercitu affectus, oblatam ſibi à milite in galeâ aquam, ſpectantibus univerſis effudit, utiliore exemplo temperantiæ, quàm ſi communicare potuiſſet.

27. Romani, cum à Gallis Capitolium obſideretur, in extrema jam fame panem in hoſtem jactaverunt: conſecutique ut abundare commeatibus viderentur, obſidionem, donec Camillus ſubveniret, toleraverunt. Athenienſes adverſus Lacedæmonios idem feciſſe dicuntur.

28. Hi qui ab Hannibale Caſilini obſidebantur, ad extremam famem perveniſſe crediti, cum etiam herbas alimentis eorum Hannibal, ſæpe arato loco qui erat inter caſtra ipſius & mœnia, præriperet, ſemina in præparatum locum jecerunt: conſecuti ut

habere viderentur, quo victum sustentarent usque ad satorum proventum.

29. Reliqui ex Variana clade, cum obsiderentur, quia defici frumento videbantur, horrea totâ nocte circumduxerunt: Captivos deinde præcisis manibus dimiserunt: hi circumsidentibus suis persuaserunt, ne spem maturæ expugnationis reponerent in fame Romanorum, quibus alimentorum ingens copia supereſſet.

30. Thrasibius Dux Milesiorum, cum longa obsidione milites sui angerentur ab Aliatre, qui sperabat eos ad deditionem fame posse compelli, sub adventum legatorum Aliatris frumentum omne in forum compellere jussit, & convivijs sub idem tempus institutis, per totam urbem epulas prætitit: atque ita persuasit hosti supereſſe ipsis copias, quibus diuturnam sustinerent obsidionem.

31. Vicinioribus seculis Ladislaus Rex Pannoniæ adversus Polonos pugnans, post diuturnam Cracoviæ obsidionem, ut oppidanis copiæ opinionem faceret, montem vicinum noctu farinâ conspersit; rati illi Regem non destiturum, sese dediderunt.

CAP. IX.

De distringendis Hostibus.

32. COriolanus, cum ignominiam damnationis suæ bello ulciſceretur, populationem Patriciorum agrorum inhibuit, deuſtis vastatisque plebeiorum, ut discordiam

cordiam moveret, quâ consensus Romanorum distringeretur.

Hannibal Fabium, cui neque virtute neque artibus par erat, ut infamia distringeret, agris ejus abstinuit cæteros populatus. Contra ille, ne suspecta Civibus fides esset, magnitudine effecit, publicatis possessionibus suis.

33. M. Curius adversus Sabinos, qui ingenti conscripto exercitu, relictis finibus suis nostros occupaverant, occultis itineribus manum milit quæ desolatos agros eorum vicosque per diversa incendit, Sabini ad arcendam domesticam vastitatem recesserunt. Curio contigit & vacuos infestare hostium fines, & exercitum sine prælio avertere, sparsumque cædere.

34. Legati Romanorum, cum misissent ad Antiochum Regem, qui secum Hannibalem, victis jam Carthaginensibus, habebat, consiliumque ejus adversus Romanos instruebat, crebris cum Hannibale colloquijs effecerunt, ut is Regi fieret suspectus, cui gratissimus alioqui & utilis erat, propter callidi-tatem & peritiam bellandi.

35. Bello Punico quædam civitates, quæ à Romanis deficere ad Pœnos destinaverunt, cum obsides dedissent, quos recipere antequam descisserent, studebant, simulaverunt seditionem inter finitimos ortam, quam Romanorum legati dirimere deberent, missosque eos velut contraria pignora retinuerunt, nec ante reddiderunt, quam ipsi recuperarent suos.

36. C. Cæsar per exceptum quendam aquatorem, cum comperisset Afranium Petreiumque castra noctu

noctu moturos, ut citra vexationem suorum hostilia impediret consilia, initio statim noctis vasa conclamare milites, & præter adversariorum castra agi mulos cum fremitu & sono jussit: continuere quos retentos volebat, arbitrati castra Cæsarem movere.

37. Dionysius Syracusanorum Tyrannus, cum Afri ingenti multitudine trajecturi essent in Siciliam ad eum oppugnandum, castella pluribus locis communijt, custodibusq; præcepit, ut ea advenienti hosti dederent, dimissique Syracusas occultè redirent: Afris necesse fuit capta castella præsidio ibi tenere, quos Dionysius redactos ad quam voluerat paucitatem, pene jam par numero aggressus vicit, cum suos contraxisset, & adversarios sparsisset.

CAP. X.

De seditione Militum compescendâ.

38. L. Sylla legiones pernicioſâ seditione furentes sic restituit: propere enim annunciari jussit hostem adesse, & ad arma vocantium clamorem tolli, signa canere: discussa seditio est, universis adversus hostem consentientibus.

Cn. Pompeius, trucidato ab exercitu Mediolani Senatu, ne tumultum moveret, si solos evocasset nocentes, mixtos ijs qui extra delictum erant venire jussit: ita & noxij minore cum metu, quia non segregati, ideoque non ex causa culpæ videbantur accersi, comparuerunt: & illi quibus integra

tegra erat conscientia, custodiendis quoque nocentibus attenderunt, ne illorum fuga inquinarentur.

C. Cæsar, cum quædam legiones ejus seditionem movissent, adeo ut in perniciem quoque Ducis viderentur conjurrecturæ, dissimulato metu processit ad milites, postulantibusque missionem ultro minaci vultu dedit: exauctoratos pœnitentia coegit satisfacere Imperatori, obsequentioresque in reliquum operas edere. Idem tumultuantes milites compescuit ignominiosâ illis Quiritium appellatione. Idemque aliàs apertum ipsius pectus objiciens, militemque ferire jubens, metu & pudore motum ad officium reduxit.

39. Scorylo Dux Dacorum cum sciret dissociatum armis civilibus populum Rom. neque tamen tentandum arbitraretur, quia externo bello possent concordiâ cives coalescere, duos canes in conspectu popularium commisit, hisque acerrimè inter ipsos pugnantibus lupum ostendit, quem protinus canes, omissa inter se ira, aggressi sunt, quo exemplo prohibuit Barbaros ab impetu Romanis profuturo.

CAP. XI.

Quemadmodum intempestiva postulatio pugnæ inhibeatur.

40. Q. Sertorius, quòd experimento didicerat imparem se universo Romanorum exercitui, ut Barbaros quoque in-

inconsulto pugnam expoſcentes doceret, adductis in conſpectum duobus equis, altero prævalido, altero admodum exili, duobus duos juvenes admovit ſimiliter affectos, robuſtum & gracilem, ac robuſtiori imperavit equo exili univerſam caudam abrumpere, gracili autem valentiorem per ſingulos pilos vellere. Cùm gracilis feciſſet quod imperatum erat, validiſsimus cum infirmi caudâ ſine effectu luctaretur: jam (inquit Sertorius) Romanarum cohortium (per hoc vobis exemplum oſtendi) milites, inſuperabiles ſunt univerſas aggredientibus, eaſdem lacerabit & carpet qui per partes attentaverit.

CAP. XII.

Quemadmodum ſit incitandus exercitus ad prælium.

41. M. Fabius & Cn. Manlius Coſs. adverſus Hetruſcos, propter ſeditiones detrectante prælium exercitu, ultro ſimularunt cunctationem, donec milites probris hoſtium coacti pugnam depoſcerent, jurarentque ſe ex eâ victores redituros.

42. Fulv. Nobilior cum adverſus Samnitium numeroſum exercitum, & ſucceſsibus tumidum, parvis copijs neceſſe haberet decertare, ſimulavit unam legionem hoſtium à ſe corruptam ad proditionem, imperavitque (ad ejus rei fidem) Tribunis, & primis ordinibus, & Centurionibus, quantum quiſque numeratæ pecuniæ, aut auri argentique haberet, con-

conferret, ut repræsentari merces proditoribus pos-set. Se autem his qui contulissent pollicitus est, consummatâ victoriâ, ampla insuper præmia daturum. Quæ persuasio Romanis alacritatem attulit & fiduciam, unde etiam præclara victoria, commisso statim prælio, peracta est.

43. C. Cæsar adversus Germanos & Arioviſtum pugnaturus, confusis suorum animis, pro concione dixit, nullius se eo die operâ nisi decimæ legionis usurum. Quo consecutus est, ut Decimani tanquam præcipuæ fortitudinis testimonio cogerentur, & cæteri pudore, ne penes alios gloria virtutis esset.

44. Q. Fabius qui egregiè sciebat, & Romanos ejus esse libertatis quæ contumeliâ exasperaretur, & à Pœnis nihil justum aut moderatum expectabat, misit legatos Carthaginem de conditionibus pacis, quas cum iniquitatis & insolentiæ plenas attulisset, exercitus Rom. ad pugnandum concitatus est.

45. Agesilaus Lacedæmoniorum Dux, cum prope ab Orchomeno socià civitate castra haberet, comperisetque plerosque ex militibus pretiosissima rerum deponere intra munimenta, præcepit oppidanis, ne quid ad exercitum suum pertinens reciperetur, quo ardentius dimicaret miles, qui sciret sibi pro omnibus suis pugnandum.

46. Epaminondas Dux Thebanorum adversus Lacedæmonios dimicaturus, ut non solum viribus milites sui, verum affectibus etiam adjuvarentur, pronunciavit in concione destinatum Lacedæmonijs, si victoriâ potirentur, omnes virilis sexûs interficere, uxoribus autem eorum & liberis in servi-

tutem

tutem adductis Thebas diruere. Quâ denunciatione concitati, primo impetu Thebani Lacedæmonios expugnaverunt.

47. Cyrus Rex Persarum, ut concitaret animos popularium, tota die in excidendâ quadam sylvâ eos fatigavit: deinde postridie præstitit ijs liberalissimas epulas, & interrogavit utro magis gauderent. Cumque ij præsentia probassent: atqui per hæc, inquit, ad illa perveniendum est. Nam liberi beatique esse, nisi Medos viceritis, non potestis: atque ita eos ad cupiditatem prælij concitavit.

48. L. Sylla, quia adversus Archelaum Præfectum Mithridatis, apud Piræa pigrioribus ad prælium militibus utebatur, opere eos fatigando compulit ad poscendum ultro pugnæ signum.

49. F. Maximus veritus ne quâ fiducia navium, ad quas refugium erat, minùs constanter pugnaret exercitus, incendi eas, priusquam iniret prælium, jussit.

CAP. XIII.

De tempore ad pugnam eligendo.

50. P. Scipio in Hispaniâ, cùm comperisset Hasdrubalem Pœnorum Ducem jejuno exercitu mane processisse in aciem, continuit in horam septimam suos, quibus præceperat, ut quiescerent & cibum caperent: cumque hostes inediâ, siti, morâ, sub armis fatigati repetere castra cœpissent, subitò copias eduxit, & commisso prælio vicit.

Cl.

Cl. Tib. Nero adversus Pannonios, cum barbari feroces in aciem, oriente statim die, processissent, continuit suos, passusque est hostem nebula & imbribus, qui forte illo die crebri erant, verberari, ac deinde, ubi fessum stando & pluviâ non solum animo, sed & lassitudine deficere animadvertit, signo dato adortus superavit.

Metellus Pius in Hispaniâ adversus Herculeium, cum ille, oriente protinus die, instructam aciem vallo ejus admovisset, fervidissimo tunc tempore anni, intra castra suos continuit in horam diei sextam: atque ita fatigatos æstu facilè vicit integris & recentibus suorum viribus.

51. Iphicrates Athenienſis, quia exploraverat eodem assiduè tempore hostes cibum capere, maturiùs vesci suos jussit, & eduxit in aciem: aggressusque hostem ita detinuit, ut ei nec confligendi, nec abeundi daret facultatem. Inclinato deinde jam die reduxit suos, & nihilominus in armis retinuit: fatigati hostes non statione magis quam inediâ, statim ad corporis curam & cibum capiendum festinaverunt: Iphicrates rursus eduxit, & incompositi hostis castra aggressus est.

Idem cum adversus Lacedæmonios pluribus diebus castra cominùs haberet, & utraque pars certis temporibus assiduè pabulatum lignatumque proceder, quodam die militum habitu servos lixasque dimisit ad munera, milites retinuit, & cum hostes dispersi essent ad similia munera, expugnavit castra eorum, inermesque cum fasciculis passim ad tumultum recurrentes facilè aut occidit, aut cepit.

52. Phi-

52. Philippus ad Chæroneam, memor sibi esse militem, longo usu duratum, Athenienſibus acrem quidem, ſed inexercitatum & impetu tantùm violentum, ex induſtria prælium traxit, moxque, languentibus jam Athenienſibus, concitatius intulit ſigna, & ipſos cecîdit.

53. Lacedæmonij certiores ab exploratoribus ſuis Meſenios in eam exarſiſſe rabiem, ut in prælium cum conjugibus ac liberis deſcenderent, pugnam diſtulerunt.

Neque Cæſar cum adverſario irâ & deſperatione incenſo pugnare voluit.

CAP. XIV.

De loco ad pugnam eligendo.

54 M. Curius, quia phalangi Regis Pyrrhi explicitè reſiſti non poſſe animadvertebat, dedit operam ut in angustiis confligeret, ubi conferta ſibi ipſi eſſet impedimento.

Lacedæmonij trecenti contra innumerabilem multitudinem Perſarum Thermopylas occupaverunt, quarum angustiæ non amplius quàm parem numerum cominùs pugnaturum poterant admittere: eaque ratione (quantum ad congreſſûs facultatem) æquali numero Barbarorum, virtute autem præſtantes magnam eorum partem occiderunt; nec ſuperati forent, niſi per proditorem Ephialten Trachinium circumductus hoſtis à tergo eos oppreſſiſſet.

55. Han-

55. Hannibal apud Numiſtronem contra Marcellum pugnaturus, cavas & præruptas vias objecit à latere, ipſâque loci naturâ pro munimentis uſus, clariſsimum vicit.

Idem apud Cannas, cum comperiſſet Vulturnum amnem, ultra reliquorum naturam fluminum ingentes auras mane perflare, quæ arenarum & pulveris vortices agerent, ſic direxit aciem, ut tota vis à tergo ſuis, Romanis in ora & oculos incideret: quibus incommodis mirè hoſti adverſantibus, illam memorabilem adeptus eſt victoriam.

56. Marius adverſus Cimbros ac Teutonos conſtituto die pugnaturus, firmatum cibo militem ante caſtra collocavit, ut per aliquantum ſpatij, quo adverſarij dirimebantur, exercitus hoſtium potius labore itineris profligaretur; fatigationi eorum deinde incommodum aliud objecit, ita ordinatâ ſuorum acie, ut adverſo ſole & vento, & pulvere Barbarorum occuparetur exercitus.

57. Cleomenes Lacedæmonius adverſus Hippiam Athenienſem, qui equitatu prævalebat, planitiem, in qua dimicaturus erat, arboribus proſtratis impedivit & inviam equiti fecit.

58. Xantippus Lacedæmonius ſola loci commutatione fortunam Punici belli convertit: nam cum deſperantibus jam Carthaginenſibus, animadverteret Afros quidem, qui equitatu & elephantis præſtabant, colles ſectari, à Romanis autem, quorum robur in peditibus erat, campeſtria teneri, Pœnos in plana deduxit: ubi per elephantos, diſſipatis ordinibus Romanorum, ſparſos milites per Numidas perſecutus, eorum exercitum fudit in illam diem terrâ mariq; victorem.

59. Epaminondas Dux Thebanorum, adversus Lacedæmonios directurus aciem, pro fronte ejus decurrere Equitibus jussis, cum ingentem pulverem oculis hostium objeciſset, expectationemque equestris certaminis prætendiſset, circumducto pedite ab ea parte, ex qua decursus in adversam hostium aciem ferebat, inopinantium terga adortus cecidit.

CAP. XV.

De Acie ordinandâ.

60. IN acie ordinanda. 1. Validiſſimi infirmiſſimis opponantur.

2. Hostis qua infirmiſſimus invadatur.

3. Conferto prælio (si usus sit) infirmiores robustioribus oppositi se subducant & in tuta recipiant: optima autem pars virium sic fruſtratum hostis robur circumeat & evertat.

4. Solita aciei forma, sub tempus prælij, ad fruſtrandam hostis expectationem & consilia conturbanda, mutari rectè poterit.

5. Quà hostes validiſſimi, unde acies reducatur, nec ea parte antè cum hoste confligatur, quàm circumductis cornibus medijs undique circumeatur.

6. Hostis avidè insequens in mediam nostrorum aciem recipiatur, & ex utrâque parte compressus cædatur.

7. Contra hostis circumventionem fossæ ab utroque latere ducantur.

8. Si hostis edito colle, locis confragosis, aut palu-

paluſtribus, ſepe, vallo, alióve artis aut naturæ præſidio ſe à fronte aut à latere muniverit, quà tali præſidio nudus eſt circumveniatur.

9. Caſtra ſic ponantur, ut aut montibus aut paludibus, aut ſimili aliqua locorum opportunitate, hoſtibus quidem vincentibus, tuos incolumes recipere poſsis, cedentibus autem inſtandi liberum habeas arbitrium.

10. In primâ acie collocentur leviùs armati aut imbecilliores tuorum, in ſubſidio autem & in cornibus, robur exercitûs: illi miſsis ſtatim telis ſe intra horum ordines recipiant, hoſtemque jam à robuſtioribus exceptum circumeant.

11. Denſa aliquando acies inſtruatur, ut minoris exercitûs ſpeciem præbeas: ſecuris deinde hoſtibus, in ipſo certamine diductis ordinibus, à lateribus circumveniantur.

12. Si hoſtium multitudinem verearis, virtuti autem tuorum fidas, acies in omnem partem ſpectans ordinetur, ut tui circumventi undique pugnare poſsint.

13. Qui multitudine abundat, cohortes aliquot in ſubſidio retineat, ad res ſubitas.

14. Si hoſtes in ſylvas aut loca impedita refugiendo equeſtres copias eludant, equites relictis equis pedeſtri pugna confligant.

CAP. XVI.

De acie Hostium turbandâ.

61. MInutius Rufus Imperator, cum a Scordiscis, Daciſque premeretur, quibus impar erat numero, præmiſit fratrem & paucos equites, unà cum æneatoribus, præcepitque, ut, cum vidiſſet contractum prælium, ſubitus ex diverſo ſe oſtenderet, juberetque æneatores concinere: ſonantibus montium jugis, ſpecies ingentis multitudinis offuſa eſt hoſtibus: qua perterriti dedère terga.

62. Pauci ſe è loco edito ſubitò oſtendentes hoſtibus à tergo, ingentes ſæpe exercitus conturbarunt.

63. C. Sulpitius Petreius Coſ. contra Gallos dimicaturus, juſsit Muliones clam in montes proximos cum mulis abire, & inde conſerto jam prælio, velut equis inſidentes oſtentare ſe pugnantibus: quare Galli exiſtimantes adventare auxilia Romanis, ceſſere jam penè victores. Idem & alij factitarunt.

64. Hiſpani contra Hamilcarem boves vehiculis adjunctos in prima fronte conſtituerunt: vehiculaque tædæ & ſepi & ſulfuris plena, ſigno pugnæ dato incenderunt: actis deinde in hoſtem bobus, conſternatam aciem perruperunt.

65. Nonnulli furiali habitu ornati, faces & angues proferentes, hoſtium aciem turbaverunt.

CAP.

CAP. XVII.

De Insidijs.

66. ÆGyptij conflicturi acie in ijs campis quibus junctæ paludes erant, algâ eos contexerunt, commissoque prælio, fugam simulantes in insidias hostes traxerunt, qui rapidiùs acti per ignota loca, limo inhæserunt, circumventique sunt.

Veriatus ex latrone Dux Celtiberorum, cedere se Romanis equitibus simulans, usque ad locum voraginosum & prælatum eos perduxit. Et cum ipse per solitos ac notos sibi transitus evaderet, Romanos ignaros locorum immersosque limo cecidit.

67. Alexander ex Epirotis adversus Illyrios collocatâ in insidijs manu, quosdam ex suis habitu Illyriorum instruxit, & jussit vastare suam, i. e. Epiroticam regionem: quod cùm Illyrij viderent fieri, ipsi passim prædari cœperunt, eo securiùs, quòd præcedentes veluti pro exploratoribus habebant, à quibus ex industria in loca iniqua deducti cæsi fugatique sunt. Idem fecit Leptenes Syracusanus adversus Carthaginenses.

68. Maharbal missus à Carthaginensibus adversus Afros rebellantes, cùm sciret gentem avidam esse vini, magnum ejus modium Mandragorâ permiscuit, cujus inter venenum ac soporem media vis est; tunc prælio levi commisso, ex industria cessit: nocte deinde intempesta, relictis intra castra quibusdam sarcinis, & omni vino infecto, fugam

ſimulavit. Cumque Barbari, occupatis caſtris, in gaudium effuſi medicatum avidè vinum hauſi sent, & in modum defunctorum ſtrati jacerent, reverſus cepit eos ac trucidavit

69. Tib. Gracchus in Hiſpaniâ, certior factus hoſtem inopem commercio laborare, inſtructiſſima caſtra omnibus eſculentis deſeruit, quæ adeptum hoſtem, & repertis intemperanter repletum gravemque reducto exercitu, ſubitò oppreſsit.

70. Hi qui adverſus Erythræos bellum gerebant, ſpeculatorem eorum, in loco edito deprehenſum occiderunt, & veſtem ejus ſuo militi dederunt, qui ex eodem jugo Erythræos, ſigno dato, in inſidias evocavit.

71. Arabes, cum eſſet nota conſuetudo eorum, qua de adventu hoſtium interdiu fumo, nocte igne ſignificare inſtituerant, ut ſine intermiſsione ea fierent præceperunt: adventantibus autem adverſarijs intermitterent: qui, cum ceſſantibus luminibus, exiſtimarent ignorari adventum ſuum, avidiùs ingreſsi oppreſsique ſunt.

72. Alexander Macedo, cum hoſtis in ſaltu editiore caſtra communiſſet, inducta parte copiarum præcepit his quos relinquebat, ut ex more ignes excitarent, ſpeciemque præberent totius exercitûs, ipſe per avias regiones circumducta manu hoſtem ſuperiore aggreſsus loco depulit.

73. T. Labienus C. Cæſaris legatus adverſus Gallos, ante adventum Germanorum, quos auxilio his venturos ſciebat, confligere cupiens, diffidentiam ſimulavit: poſitiſque in diverſa ripa caſtris, profectionem edixit in poſterum diem. Galli credentes eum

rum fugere, flumen quod medium erat instituerunt transmittere. Labienus, circumacto exercitu, inter ipsas superandi amnis difficultates, eos cecidit.

74. Hannibal, cum explorâsset negligenter castra Fulvij Romani Ducis munita, ipsum præterea multa temere audere, primâ luce, cum densiores nebulæ præstarent obscuritatem, paucos milites munitionum nostrarum vigilibus ostendit, quò Fulvius repente movit exercitum. Hannibal per diversam partem castra ejus occupavit, & ita in tergum Romanorum effusus, octo millia fortissimorum militum cum ipso Duce trucidavit.

75. Idem ad Thrasimenum, cum arcta quædam via in radices montis & campos patentes duceret, simulatâ fugâ per angustias ad patentia evasit, ibique castra posuit: ac nocte dispositis militibus, & per collem qui imminebat, & in lateribus angustiarum, primâ luce, nebulâ quoque adjutus aciem direxit. Flaminius velut fugientem insequens, cum angustias esset ingressus, non antè providit insidias, quàm simul à fronte, lateribus, tergo circumfusus, ad internecionem cum exercitu cæderetur.

76. Idem adversus Junium Dictatorem, nocte intempestâ sexcentis equitibus imperavit, ut in plures turmas segregati, per vices sine intermissione circa castra hostium se ostentarent. Ita totâ nocte Romanis in vallo, statione, ac pluvia, quæ forte continua fuerat, inquietatis confectisque, cum receptui signum jam Junius dedisset, Hannibal suos requietos reduxit, & castra ejus invasit.

Epaminondas Thebanus eodem dolo excepit Lacedæmonios,

77. Hannibal directâ acie ad Cannas, sexcentos equites Numidas jussit transfugere: qui ad fidem faciendam, gladios & scuta nostris tradidere; & in ultimum agmen recepti, ubi primum concurri cœpit, strictis minoribus (quos occultaverant) gladijs, scutis jacentium assumptis, Romanorum terga ceciderunt.

Iapyges P. Licinio Proconsuli Pagos quoque sub specie deditionis obtulerunt: qui recepti & in postremâ acie collocati terga Romanorum cecidere runt.

78. C. Cassius in Syriâ adversus Parthos ducens aciem, equitem extendit à fronte, cum à tergo peditem in confragoso loco occultasset, dein cedente equitatu, & per nota se recipiente, in præparatas insidias perduxit exercitum Parthorum, & cecidit.

79. Ventidius Parthos & Labienum alacres successibus victoriarum, dum suos ipse per simulationem motûs continet, evocavit: & in loca iniqua deductos, aggressus per obreptionem adeo debellavit, ut destituti Labieno provinciâ excederent Parthi.

Idem adversus Pharnastanis Parthos, cum ipse exiguum numerum militum haberet, illis autem fiduciam ex multitudine videret increscere, ad latus castrorum octodecim cohortes in obscura valle posuit, equitatu post terga militum collocato. Tum paucos admodum milites in hostem misit, qui ubi, simulatâ fugâ, hostem effusè sequentem ultra insidiarum locum perduxere, coortâ à latere acie, præcipitatis in fugam his, Pharnastanem interfecit.

80. C.

80 C. Cęsar suis & Afranianis castris contrarijs tenentibus planities, cum utriusque partis plurimum interesset colles proximos occupare, idque propter saxorum asperitatem esset difficile, tanquam Ilerdam repetiturum retro, agmen ordinavit, faciente inopiâ fidem destinationi: intra brevissimum deinde spatium, exiguo circuitu flexit repente ad montes occupandos. Quo viso perturbati Afraniani, velut captis castris, & ipsi effuso cursu eosdem montes petiêre: quod futurum cum prædestinasset Cæsar, partim peditatu, quem præmiserat, partim à tergo submissis equitibus inordinatos est adortus.

81. Melantus Dux Athenienſium cum provocatus à Rege hostium Xanto Bœotio descendisset ad pugnam, ut primum cominùs fletit, inique, inquit, Xante, & contra pactum facis, adversus solum enim cum altero processisti. Cumque admiratus ille quisnam se comitaretur, respexisset, aversum uno ictu confecit.

82. Iphicrates Athenienſis ad Cherronesum, cum sciret Lacedæmoniorum Ducem Anaxibium exercitum pedestri itinere ducere, firmissimam manum militum eduxit è navibus, & in insidijs collocavit, naves autem omnium, tanquam onustas militę palam transnavigare jussit, ita securos & nihil exspectantes Lacedæmonios, à tergo ingressus itinere oppressit fuditque.

83. Liburni, cum vadosa loca obsedissent, capitibus tantum eminentibus, fidem fecerunt hosti alti maris, ac triremem, quæ eos persequebatur, implicitam vado ceperunt.

84. Al-

84. Alcibiades Dux Athenienſium in Helleſponto adverſus Numidarum & Lacedæmoniorum Ducem, cum amplum exercitum & plures naves haberet, nocte expoſitis in terram quibuſdam militum ſuorum, parte quoque navium poſt quædam promontoria occultatâ, ipſe cum paucis profectus, ita ut contemptu ſui hoſtem invitaret, eundem inſequentem fugit, donec in præparatas inſidias perduceret: averſum deinde, egredientem in terram, per eos, quos ad hoc ipſum expoſuerat, cecidit.

Idem navali prælio decertaturus, conſtituit malos quoſdam in promontorio, præcepitque his quos ibi relinquebat, ut, cum prælium commiſſum ſenſiſſent, panderent vela. Quo facto conſecutus eſt, ut hoſtes etiam claſſem in auxilium ſupervenire ei arbitrati verterentur.

85. Memnon Rhodius navali prælio, cum haberet ducentarum navium claſſem, & hoſtium naves elicere ad prelium vellet, ita ordinavit ſuos, ut paucarum navium malos erigerent, eaſque primas agi juberent, hoſtes procul conſpicati numerum arborum, & ex eo navium quoque conjectantes, obtulerunt ſe certamini, & à pluribus occupati ſuperatique ſunt.

86. Timotheus Dux Athenienſium adverſus Lacedæmonios navali acie decertaturus, cum inſtructa claſſis eorum ad oppugnandum proceſſiſſet, ex velociſſimis navibus viginti præmiſit, quæ omni arte varioque flexu eluderent hoſtem: ut primùm ſenſit minus agiliter moveri adverſam partem, progreſſus prælaſſatos facile ſuperavit.

CAP.

CAP. XVIII.

De emittendo hoste, ne clausus prælium ex desperatione redintegret.

87. GAllos, eo prælio quod Camilli ductu gestum est, desiderantes navigia quibus Tyberim transirent, Senatus censuit transvehendos, & commeatibus quoque persequendos. Ejusdem generis hominibus postea per Pomptinum agrum fugientibus via data Gallica appellatur.

88. L. Martius Eques Romanus, cui, duobus Scipionibus occisis, exercitûs imperium detulit, cum circumventi ab eo Pœni, ne multi morerentur; acriùs pugnarent, laxatis manipulis, & concesso fugæ spatio, dissipatos sine periculo suorum trucidavit.

Idem fecit C. Cæsar Germanis, idem ijsdem Hannibal ad Thrasimenum, Idem Ætolis Antigonus Macedonum Rex, & idem Thebanis Agesilaus Lacedæmonius.

89. Cn. Manlius Cos cum ex acie reversus capta ab Hetruscis Romana castra inveniisset, omnibus portis statione circundatis, inclusos hostes in eam rabiem efferavit, ut ipse in prælio caderet. Quod ut animadverterunt legati ejus, ab una parte remota statione, exitum Hetruscis dederunt, & effusos persecuti, occurrente altero Consule Fabio cecidêrunt.

90. Themistocles, victo Xerxe, volentes suos pontem

pontem rumpere prohibuit, cùm docuisset aptius esse eum expelli ex Europâ, quàm cogi ex desperatione pugnare. Idem misit ad eum, qui indicaret in quo periculo esset, nisi fugam maturaret.

91. Pyrrhus Epirotarum Rex, cùm quandam civitatem cepisset, clausisque portis ex ultimâ necessitate fortiter dimicantes eos qui inclusi erant animadvertisset, locum illis ad fugam dedit. Idem inter cætera præcepta imperatoria memoriæ tradidit, non esse pertinaciter instandum hosti fugienti. Alij præceperunt, ut *hosti fugienti pons aureus fiat.*

CAP. XIX.

De dissimulandis adversis.

92. TUllus Hostilius Rex Rom. commisso adversus Veientes prælio, cum Albani deserto exercitu Rom. proximos peterent tumulos, eaque res turbasset Rom. animos, clarè pronunciavit jussu suo Albanos id fecisse, ut hostem circumveniret. Quæ res & terrorem Veientibus, & Romanis fiduciam attulit, remque inclinatam consilio restituit.

Hannibalem venientem in Italiam tria millia carpentariorum reliquerunt, quo ille exemplo ne & cæteri moverentur edixit, à se esse dimissos. & insuper in fidem ejus rei paucos levissimæ operæ domos remisit.

93. L. Sylla, cum auxiliares ejus missi ab ipso cir-

circumventi ab hostibus, & interfecti essent, vereretur que ne propter hoc damnum universus trepidaret exercitus, pronnuciavit, auxiliares qui ad defectionem conspirassent, consilio à se in loca iniqua deductos: ita manifestissimam cladem ultionis simulatione velavit, & militum animos hac persuasione confirmavit,

94. Scipio, cum Syphacis Legati nunciarent Regis sui nomine, ne fiducia societatis ejus ex Sicilia in Africam transiret, veritus ne confunderentur animi suorum, absciss à peregrinâ societate dimisit Legatos, & famam diffudit, tanquam ultro à Syphace accerseretur.

95. Q. Sertorius cùm acie decertaret, Barbarum, qui ei nunciaverat Herculeium perisse, pugione trajecit, ne & in aliorum id notitiam perferret, & ob hoc animi suorum infirmarentur.

96. L. Lucullus, cum animadvertisset Macedonas equites, quos in auxilio habebat, subito consensu ad hostem transfugere, signa canere jussit; & turmas quæ eos sequerentur immisit: hostis committi prælium ratus, transfugientes telis excepit Macedones: qui cum viderent neque recipi se ab adversarijs, & premi ab his quos deserebant, necessariò ad justum prælium conversi hostem invaserunt.

97. T. Quintius Capitolinus Cos. cedentibus Romanis, ementitus est in altero cornu hostes fugatos, & ita confirmatis suis victoriam retulit.

98. Marius adversus Cimbros & Teutonos, cum metatores ejus per imprudentiam ita castris locum cepissent, ut sub potestate Barbarorum esset aqua: flagitantibus eam suis, digito hostem ostendens, illinc, inquit,

inquit, petenda est: quo instinctu assecutus est, ut protinus Barbari tollerentur.

CAP. XX.

De constituendâ per constantiam acie.

99. S. Tullius adolescens, prælio quo Tarq. Rex adversus Sabinos conflixit, Signiferis segniùs dimicantibus, raptum signum in hostem misit: cujus recipiendi gratiâ Romani ita ardenter pugnaverunt, ut & signum & victoriam retulerint.

Idem & alij plurimi factitarunt: signa enim Romanis sacra fuerunt, ut diximus suprà.

100. Q. Furius, averso exercitu, cum occurrisset, affirmavit non recepturum se in castra quenquam nisi victorem, reductisque in aciem victoriâ potitus est. Et huic simile fecerunt alij.

101. M. Attilius Cos. bello Samnitico, ex acie refugientibus in castra militibus, aciem suorum opposuit, affirmans secum, & cum bonis civibus dimicaturos eos, nisi cum hostibus maluissent, eâ ratione universos in aciem reduxit.

102. L. Sylla, cedentibus jam legionibus exercitui Mithridatico, ductu Archelai, stricto gladio in primam aciem procurrit, appellansque milites dixit: si quis quæsisset, ubi Imperatorem reliquissent, respondèrent pugnantem in Bœotia: cujus rei pudore universi eum secuti sunt.

103. D. Julius ad Mundam suis referentibus pedem, equum suum abduci à conspectu suo jussit, &

in

in primam aciem pedes prolilijt: milites dum deſtituere Imperatorem erubeſcunt, redintegrarunt prælium.

104. Philippus veritus ne impetum Scytharum ſui non ſuſtinerent, fideliſſimos equitum à tergo poſuit, præcepitque ne quem commilitonum ex acie fugere paterentur, perſeverantiùs abeuntes trucidarunt. Qua denunciatione cum effeciſſet, ut etiam timidiſſimi mallent ab hoſtibus quam à ſuis interfici, victoriam acquiſivit.

CAP. XXI.

De his quæ poſt Prælium ſiunt, ſi res proſperè ceſſerunt, & de confirmandis reliquijs belli.

105. C. Marius, victis prælio Teutonis, reliquias eorum (quia nox circumverat) circumſedens, ſublatis ſubinde clamoribus per paucos ſuorum territavit, inſomnemque hoſtem detinuit, ex eo conſecutus, ut poſtero die irrequietum faciliùs debellaret.

106. Cl. Nero, victis Pœnis, quos, Haſdrubale duce in Italiam ex Hiſpania trajiciente, exceperat, caput Haſdrubalis in caſtra Hannibalis projecit, quo factum eſt, ut & Hannibal luctu (nam frater occiſus erat) & exercitus deſperatione adventantis præſidij affligeretur. Cujus ſimile ab alijs etiam factitatum legimus.

107. Hermocrates Syracuſanus, ſuperatis acie Carthaginenſibus, veritus ne captivi, quorum ingen-

ingentem manum in potestatem redegerat, parum diligenter custodirentur, quod eventus dimicationis in epulas & securitatem compellere victores poterat, finxit proximâ nocte equitatum hostilem venturum: qua expectatione affecutus est ut solito attentiùs vigiliæ agerentur.

CAP. XXII.

Si res durius cesserit de adversis emendandis.

108. T. Didius in Hispaniâ, cùm accerrimo prælio conflixisset, quod nox diremerat, magno numero utrinque cæso, complura suorum corpora atrâ nocte sepelienda curavit: Hispani postero die ad simile officium progressi, quia plures ex ipsorum numero quàm ex Romanis cæsos repererant, victos se esse secundum eam dinumerationem argumentati, ad conditiones Imperatoris descenderunt.

109. T. Martius Eques Rom. qui reliquis exercitûs duorum Scipionum præfuit, cum in propinquo bina castra Pœnorum paucis millibus passuum distarent, cohortatus milites, proxima castra intempestâ nocte adortus est; & cum hostem victoriæ fiduciâ incomposito aggressus, nè nuncios quidem cladis reliquisset, brevissimo tempore militi ad requiem dato, eâdem nocte, raptim famam rei gestæ pregressus, altera eorundam castra invasit. Ita bis simili usus est eventu, deletis ubique Pœnis, amissas populo Rom. Hispanias restituit.

CAP.

CAP. XXIII.

De dubiorum animis in fide retinendis.

110. P. Valerius Epidauri timens oppidanorum perfidiam, quia parum præsidij habebat, gymnicos ludos procul ab urbe apparavit. Quò cum omnis fere multitudo spectandi causâ exiisset, clausit portas. nec in eas antea admisit Epidaurios, quam obsides à Principibus acciperet.

111. Cn. Pompeius cùm suspectos haberet Catinenses, & vereretur ne præsidium non reciperent, petijt ab ijs, ut ægros interim apud se refici paterentur, fortissimis deinde habitu languentium missis, civitatem occupavit continuitque.

112. Alexander, devictâ perdomitâque Thraciâ, petens Asiam, veritus ne post ipsius discessum sumerent arma. Reges eorum, Præfectosque & omnes quibus videbatur inesse cura detractæ libertatis, secum velut honoris causâ traxit, ignobiles autem relictis plebeiosque præfecit, consecutus, uti Principes beneficijs obstricti nihil novare vellent, plebs verò ne posset quidem spoliata Principibus.

113. Scipio Africanus in Hispaniâ cum inter captivas nobilis & eximiæ formæ virgo ad eum perducta esset. omniumque oculos in se converteret, summa custodia habitam sponso nomine Alicio reddidit, insuperque aurum, quod parentes ejus redempturi captivam Scipioni attulerant eidem sponso pro nuptiali munere dedit: qua multiplici magnificentiâ

universa gens victa imperio populi Rom. accessit.

Alexander etiam Macedo eximiæ pulchritudinis virginem captivam, finitimæ gentis Principi desponsatam ne aspicere quidem voluit. Quâ mox ad sponsum remissâ, universę gentis per hoc beneficium animos sibi conciliavit.

114. Germanicus Cæsar, cum in finibus Ubiorum castella poneret pro fructibus eorum locorum, quæ vallo comprehendebat, pretium solvi jussit, atque eâ justitiæ famâ omnium fidem adstrinxit.

CAP. XXIV.

Quæ facienda sint pro castris, si satis fiduciæ in præsentibus non habeamus.

115. PHares Dux Athenienſium cum expectaret auxilia, & vereretur ne interea contemptu præsentis paucitatis hostes castra ejus oppugnarent, complures ex iis quos habebat per adversam partem nocte missos, jussit quà præcipuè conspicui forent hostibus, redire in castra, & accedentium novarum virium speciem præbere atque ita simulatis auxilijs tutus est, donec instrueretur expectatis.

116. Iphicrates Athenienſis cum campestribus locis castra haberet, exploraſsetque Thraces ex collibus per quos unus erat descensus, nocte ad diripienda castra venturos, clam duxit exercitum, & in utroque viæ latere, per quam transituri erant Thraces, distributum collocavit: hostemque decurrentem in castra, (in quibus multi ignes per paucorum

rum curam instituti speciem manentis ibi multitudinis servabant) à lateribus adortus oppressit.

CAP. XXV.

De effugiendo.

117. GAlli pugnaturi cum Attalo aurum omne & argentum certis custodibus tradiderunt, quibus, si acie fugissent, pareretur, quò faciliùs colligenda præda hostem impeditum effugerent.

Triphon Syriæ Rex victus per totum iter fugiens pecuniam sparsit, seque sectantes Antiochi equites moratus effugit.

118. Q. Sertorius pulsus acie à Q. Metello pio, ne fugam quidem sibi tutam arbitratus, milites dispersos abire jussit, admonitos in quem locum vellet convenire.

Viriatus Lusitanorum Dux eâdem ratione Romanorum copias locorumque iniquitatem evasit, sparso exercitu deinde collecto.

119. Horatius Cocles, urgente Porsenæ exercitu, jussit suos per pontem redire in urbem: eumque (ne casu sequeretur hostis) intercidere. Quod dum efficitur, in capite ejus propugnator ipse insequentes detinuit. Audito denique fragore pontis abrupti dejecit se in alveum, eumque armis & vulneribus oneratus tranavit.

120 Afranius in Hispaniâ ad Ilerdam, cum Cæsarem fugeret, instante eo castra posuit, cum idem Cæsar fecisset, & pabulatum suos dimisisset; ille signum repente itineri dedit,

121. Pub. Claudius navali prælio superatus à Pœnis, cum per hostium præsidia necesse haberet erumpere, reliquas viginti naves tanquam vitrices jussit ornari, atque ita Pœnis existimantibus superiores fuisse acie nostros, terribilis excessit.

122. Pœni classe superati, quia instantem avertere Romanum studebant, simulaverunt in vada naves suas incidisse, hærentesque imitati effecerunt, ut victor eorum timens casum, spatium ad evadendum daret.

CAP. XXVI.

De repentino Exercitu.

123. QUi victoriâ potiri vult, famam sui adventus præveniat, & hostem inopinantem opprimat. Sic Consules, sic Cęsar, sic maximi ubique nominis Duces fecerunt.

CAP. XXVII.

De fallendis ijs qui obsidentur.

124. DOmitius Calvinus cum obsideret Lucream oppidum Ligurum situ, operibus, & propugnatorum præstantiâ tutum, circuire muros frequenter omnibus copijs instituit, eàsdemque reducere in castra: quâ consuetudine inductis ità Oppidanis, ut crederent exercitationis gratiâ id facere Romanum, & ob

ob hoc nil ab eo conatu caventibus, morem illum obambulandi in subitum direxit impetum, occupatisque mœnibus oppressit, ut seipsos dederent & oppidum.

125. Hannibal in Italiâ multas urbes cepit, cùm Romanorum habitu quosdam suorum, ex longo belli usu Latinè quoque loquentes præmitteret. Idem & alij fecerunt.

126. Aristippus Lacedæmonius festo die Tegeatarum, quo omnis multitudo ad celebrandum Minervæ sacrum urbe egressa erat, jumenta saxis frumentarijs paleâ refertis onusta Tegeam misit, agentibus ea militibus, qui negotiatorum specie inobservati portas aperuerunt suis.

127. Antiochus in Cappadociâ ex castello Suenda quod obsidebat, jumenta frumentatum egressa intercepit: occisisque calonibus, eorundem vestitu milites suos tanquam frumentum reportantes submisit. Quo errore illi, custodibus deceptis, castellum intraverunt, admiserontque milites Antiochi.

128. Thebani, cum portum Sicyoniorum nulla vi redigere in potestatem suam possent, navem ingentem armatis compleverunt, expósita super merce, ut negotiatorum specie fallerent, ab ea deinde parte murorum, quà longissimè remota erat, apparére paucos disposuerunt, quibus è nave quidam egressi inermes, simulata rixa occurrerunt. Sicyonijs ad dirimendum id jurgium advocatis, Thebanæ naves, & portum vacantem & urbem occupaverunt.

CAP. XXVIII.

De eliciendis ad proditionem.

129. SUmmi Duces ex obſeſſis aliquem ad proditionem ſæpe ſolicitarunt.

130. Tarq. Superbus cum Gabios in deditionem accipere non poſſet, filium ſuum Sextum Tarquinium cæſum virgis ad hoſtem miſit, is incuſata patris ſævitia perſuaſit Gabinis, ut odio ſuo adverſus Regem uterentur, & Dux ad bellum electus tradidit Patri Gabios.

Cyrus Perſarum Rex ſuum comitem Zopyrum, exploratâ ejus fide, truncata de induſtriâ facie ad hoſtes dimiſit: ille aſſentante injuriarum fide, creditus inimiciſſimus Cyro, cum hanc perſuaſionem adjuvaret procurrendo propiùs, quoties acie decertaretur, & in eum tela dirigendo, commiſſam ſibi Babyloniorum urbem tradidit Cyro.

131. Philippus oppido Samiorum excluſus, Apollonio Præfecto eorum ad proditionem corrupto perſuaſit, ut plauſtrum lapide quadrato oneratum in ipſo aditu portæ poneret: confeſtim deinde ſigno dato inſecutus oppidanos, circa impedita portę clauſtra oppreſſit trepidantes.

132. Hannibal apud Tarentum, quod à præſidio Romano, Duce Livio tenebatur, Eoneum quendam Tarentinum, quem ad proditionem ſolicitaverat, ejuſmodi fallacia inſtruxit, ut ille venandi ſpecie noctu procederet, quaſi id per hoſtem interdiu non liceret: egreſſo ipſi apros ſubminiſtrabant, quos

quos ille tanquam ex captura Livio offerret; idque cum ſæpius factum eſſet, & ideo minus obſervaretur, quadam nocte Hannibal venatorum habitu Pœnos comitibus ejus immiſcuit: qui cum onuſti venatione quam ferebant, recepti eſſent à cuſtodibus, protinus eos adorti occiderunt. Tunc fracta porta admiſſus cum exercitu Hannibal omnes Romanos interfecit, exceptis his qui in arcem profugerant.

133. Lyſimachus Rex Macedonum cum Epheſios oppugnaret, & illi in auxilio haberent Mandronem Archipiratam, qui plerumque oneratas prædâ naves Epheſum appelleret, corrupto ei ad proditionem junxit fortiſſimos Macedonum, quos ille reſtrictis manibus pro captivis Epheſum introduceret, qui poſteà, raptis ex arce armis, urbem Lyſymacho tradiderunt.

CAP. XXIX.

Per quæ hoſtes ad inopiam redigantur.

134. FAb. Max. vaſtatis Campanorum agris, ne quid ijs ad fiduciam obſidionis ſupereſſet, receſſit ſementis tempore, ut frumentum quod reliquum habebant in ſationes conferrent: reverſus deinde renato, protrivit, & ad famem redactis potitus eſt.

Antigonus adverſus Athenienſes idem fecit.

135. Dionyſius multis urbibus captis, cum Rheginos aggredi vellet, qui copijs abundabant, ſimulavit pacem, petijtque ab ijs ut commeatus exer-

citui ipsius subministrarent, quod cum impetrasset, exhausto oppidanorum frumento, aggressus urbem alimentis destitutam superavit.

Idem & adversus Himereos fecit.

136. Alexander oppugnaturus Leucadiam commeatibus abundantem, priùs castella quæ in confinio erant cepit, omnesque ex his Leucadiam passus est confugere, ut alimenta inter multos celeriùs absumerentur.

137. Phalaris Agrigentinus, cum quædam loca munitione tuta in Sicilia oppugnaret, simulato fœdere, frumenta quæ residua se habere dicebat, apud eos deposuit: deinde data opera ut tectorum cameræ, in quibus id conferebatur, rescissæ pluviam reciperent, & fiducia conditi commeatûs proprio tritico abusos initio æstatis aggressus inopiâ compulit ad deditionem.

CAP. XXX.

Quemadmodum persuadeatur obsidionem permansuram.

138. CLearchus Lacedæmonius exploratum habens Thraces omnia victui necessaria in montes comportasse, una quoque ope sustentari, quod crederent eum commeatûs inopiâ recessurum, per id tempus quo legatos eorum venturos opinabatur, aliquem ex captivis in conspectu jussit occidi, & membratim tanquam alimenti causâ in contubernia distribuit. Thraces nihil non facturum perseverantiæ causa eum

eum credentes, qui tam detestabiles epulas sustinuisset experiri, in deditionem venerunt.

139 Tib. Gracchus, Lusitanis dicentibus in decem annos cibaria se habere, & ideo obsidionem non expaveſcere: undecimo, inquit, anno vos capiam. Qua voce perterriti Lusitani, quanquam instructi commeatibus, statim se tradiderunt.

A. Torquato Græcam urbem oppugnanti, cum diceretur juventutem ibi studiosè jaculis & sagittis exerceri: pluris eam, inquit, propediem vendam.

CAP. XXXI.

De destructione præsidiorum hostium.

140. SCipio, Hannibale in Africam reverso, cum plura oppida, quæ ratio illi in potestatem redigenda dictabat, firmis præsidijs diversè partitis obtinerentur, subinde aliquam manum submittebat ad infestanda ea, novissimè etiam tanquam direpturus civitates aderat, deinde simulato metu refugiebat. Hannibal ratus veram esse ejus trepidationem, deductis undique præsidijs, tanquam de summa rerum dimicaturus insequi cœpit: ita consecutus Scipio quod petierat, nudatas propugnatoribus urbes per Masiniſſam & Numidas cepit.

141 Pyrrhus Epirotarum Rex adversus Illyricos, cum civitatem, quæ caput gentis erat, redigere in potestatem suam vellet, ejus desperatione cæteras urbes petere cœpit: consecutusque est, ut hostes fiduciâ velut satis munitæ urbis ejus, ad tutelam aliarum

aliarum dilaberentur. Quo facto ipse rursus revocatis omnibus suis vacuam eam defensoribus cepit.

142. Mago Dux Carthaginensium victo Cn. Pisone & in quadam turre circumsepto, suspicatus ventura ei subsidia, perfugam misit, qui persuaderet appropinquantibus captum jam Pisonem. Qua ratione deterritis ijs, reliqua victoriæ consummavit.

143. Qui civitate aliqua potiri vult, seditionem intestinam inter obsessos moveat.

CAP. XXXII.

De Fluminum derivatione, & vitatione aquarum.

144. Obsessi derivatis aquis ad deditionem siti cogantur.

145. Alexander apud Babylonem, quæ media flumine Euphrate dividebatur, fossam pariter & aggerem instituit, ut in usum ejus existimarent hostes egeri terram; atque ita subitò flumine averso per alveum veterem, qui siccatus ingressum præbebat, urbem intravit. Semiramis idem fecit.

CAP.

CAP. XXXIII.

De injiciendo obsessis pavore.

146. PHilippus, cum Trinassum castellum nulla vi capere posset, terram ante ipsos muros aggessit, simulavitque agi cuniculum: Castellani, quia subrutos se existimarant, dediderunt.

147. Pelopidas Thebanus Magnetum duo oppida simul oppugnaturus, non ita longo spatio distantia, quo tempore ad alterum eorum exercitum admovebat, præcepit, ut ex composito ab alijs castris quatuor equites coronati, notabili alacritate velut victoriam nunciantes venirent: ad cujus simulationem curavit, ut sylva quæ in medio erat, incenderetur, prębitura speciem urbis ardentis: præterea quosdam captivorum habitu eodem jussit perduci. Quâ asseveratione perterriti qui obsidebantur, dum in parte jam se superatos existimarent, defecerunt.

CAP. XXXIV.

De Irruptione ex diversa parte quam expectatur.

148. IRruptio fiat quà minimè expectatur, & per minus frequentem urbis partem quamvis magis munitam.

149. Irruptionem ab una parte simules, à diversâ autem facias. 150. C.

150. C. Marius bello Jugurthino apud flumen Mulucham, cum oppugnaret castellum in monte saxeo situm, quod unâ & angustâ semitâ adibatur, cæterâ parte velut cum saltu præcipiti, nunciatoli bi per Ligurem quendam ex auxilijs gregalem militem, qui forte aquatum progressus, dum per saxa montis cochleas legit, ad summum pervenerat cripi posse castellum, paucos Centuriones, quibus perfectissimos cum velocissimis militibus æneatores immiscuerat, misit, capite pedibusque nudis, ut prospectus visusque per saxa facilior foret, scutis armisque à tergo aptatis: hi Ligure Duce, & telis & clavis quibus in adscensu nitebantur adjuti, cum ad posteriora & ob id vacua defensoribus castelli perveniissent, concinere & tumultuari, ut præceptum erat, cœperunt: ad quod constitutum Marius constantiùs adhortatus suos, acriùs instare castellanis cœpit, quos ab imbelli multitudine suorum revocatos tanquam capti à tergo essent, insecutus castellum cepit.

CAP. XXXV.

De Insidijs per quas eliciantur obsessi.

151. CAto in conspectu Lacetanorum quos obsidebat, reliquis suorum submotis, Suessanos quosdam ex auxiliaribus maxime imbelles aggredi mœnia jussit; hos cùm facta eruptione, Lacetani facile advertissent, & fugientes avide insecuti essent, illis quos occultaverat cohortibus oppidum cepit.

Simili

Simili plane strategemate captam urbem Ailegi-mus *Josh. cap.* 8

152. Chares Dux Athenienſium, civitatem ag-greſſurus littori appoſitam, poſt quædam promon-toria occulte habita claſſe, è navibus velociſsimam præter hoſtilia præſidia ire juſsit: quâ viſâ, cum om-nia navigia quæ pro cuſtode à portis agebantur, ad perſequendam evolaſſent, Chares indefenſum por-tum cum reliqua claſſe invectus etiam civitatem oc-cupavit.

Barca Dux Pœnorum, in Sicilia Lilybæum no-ſtris terrâ marique oblidentibus, partem claſsis ſuæ procul armatam juſsit oſtendi: ad ejus con-ſpectum cum evolaſſent noſtri, ipſe reliquis quas in occulto tenuerat navibus, Lilybæi portum occupa-vit.

153. Summi ſæpe Duces, ſimulato regreſſu, ſu-bito revertentes hoſtem inopinantem nec inexpecta-tam vim prohibere valentem profligaverunt.

CAP. XXXVI.

De exercendâ curâ obſeſſorum circa tutelam ſui.

154. ALcibiades Athenienſis civitate ſuâ à Lacedæmonijs obſeſſâ, veritus negli-gentiam vigilum, denunciavit his qui in ſtationibus erant, ut obſervarent lumen quod nocte oſtenſurus eſſet ex arce, & ad conſpectum ejus ipſi quoque lumina attollerent. In quo munere qui ceſſaſſet pœnam paſſurum; dum ſoli-

solicitè expectatur signum Ducis, pervigilatum ab omnibus, & suspectæ noctis periculum evitatum est.

155. Iphicrates Dux Athenienſium, cum præsidio Corinthum teneret, & sub adventum hostium ipse vigilias circumiret, vigilem, quem dormientem viderat, transfixit cuspide. Quod factum quibusdam tanquam sævum increpantibus: qualem inveni, inquit, talem reliqui.

Epaminondas Thebanus idem feciſse dicitur.

CAP. XXXVII.

De emittendo & recipiendo Nuncio.

156. AD nuncium ferendum miſsi fuerunt aliquando Legatorum ſpecie: aliquando transfugæ ſubornati: aliquando pretio conducti ex hoſtibus qui adverſario omnia communicarent: aliquando captivi minis aut tormentis interrogati. Multa alia nimis incerta huc pertinentia refert præcipue Matchiavellus de Strategematis.

157. L. Lucullus Cizicenos obſeſsos à Mithridate, ut certiores adventûs ſui faceret, cum præſidijs hoſtium teneretur introitus urbis, qui unus & anguſtus ponte modico inſulam continenti jungit, militem è ſuis ſciolum nandi, & nauticæ artis peritum, juſsit inſidentem duobus inflatis utribus literas inſutas habentibus, quos ab inferiore parte duabus regulis inter ſe diſtantibus commiſerat, ire ſeptem millium paſsuum trajectum. Quod ita perite

perite gregalis fecit, ut cruribus velut gubernaculis dimissis cursum dirigeret, & procul visentes qui in statione erant marinæ speciæ belluæ decipe-
ret.

CAP. XXXVIII.

De introducendis auxilijs & commeatibus suggerendis.

158. HAnnibale obsidente Casilinum, Romani farinam dolijs secundâ aqua Vulturij fluminis dimittebant, ut ab obsessis exciperetur: quibus cum objecta per medium amnem catena Hannibal obstitisset, nuces sparsêre, quæ cum aqua ferente ad oppidum defluerent, eo commeatu sociorum necessitatem sustentaverunt.

159. Hircius, Mutinensibus obsessis, ab Antonio salem, quo maximè indigebant, cuppis conditum per amnem intromisit: idem pecora secundâ aquâ demisit, quæ excepta sustentaverunt necessariorum inopiam.

CAP. XXXIX.

Quâ ratione proditoribus & transfugis occurratur.

160. CL. Marcellus, cognito consilio Bateli Nolani, qui corrumpere ad defectionem populares studebat, & Hanni-

Hannibali gratificabatur, quod illius beneficio captus inter Cannenſes ſaucius, & ex captivitate remiſſus ad ſuos erat, quia interficere eum (ne ſupplicio ejus reliquos concitaret Nolanos) non audebat, accerſitum ad ſe allocutus eſt; dicens: fortiſſimum eum militem eſſe, quod antè ignoraſſet: hortatuſque eſt, ut ſecum moraretur: & ſuper verborum honorem equo quoque donavit. Qua benignitate non illius tantum fidem, ſed etiam popularium, qui ex illo pendebant, ſibi obligavit.

161. Hamilcar Dux Pœnorum, cum frequenter auxiliares Galli ad Romanos tranſirent, etiam ex conſuetudine, ut ſocij excipierentur, ſibi fideliſſimos ſubornavit ad ſimulandam tranſitionem, qui Romanos excipiendorum eorum cauſa progreſſos occiderunt. Quæ ſolertia Hamilcari non tantum ad præſentem profuit ſucceſſum, ſed in poſterum præſtitit, ut Romanis veri quoque tranſfugæ forent ſuſpecti.

162. Hanno Carthaginenſium Imperator in Sicilia, cum comperiſſet Gallorum mercenariorum circiter quatuor millia conſpiraſſe ad transfugiendum ad Romanos, quòd aliquot menſium merces non receperant, animadvertere autem in eos non auderet, metu ſeditionis, promiſit prolationis injuriam liberalitate penſaturum: quo nomine gratias agentibus Gallis, per tempus idoneum datis pollicitis, fideliſſimum diſpenſatorem ad Otacilium Conſulem miſit, qui tanquam rationibus interverſis transfugiſſet, nunciavit nocte proximâ Gallorum quatuor millia quæ prædatum forent miſſa, poſſe excipi. Otacilius nec ſtatim credidit transfugæ, nec tamen

tamen rem ſpernendam ratus, diſpoſuit in inſidijs lectiſſimam manum ſuorum, ab ea Galli excepti dupliciter Hannonis conſilio ſatisfecerunt, & Romanos ceciderunt, & ipſi omnes interfecti ſunt.

163. Hannibal ſimili conſilio ſe de transfugis ultus eſt: nam cum aliquos ex militibus ſuis ſciret transfugiſſe proximâ nocte, nec ignoraret exploratores hoſtium in caſtris ſuis eſſe, palàm pronunciavit, non debere transfugas vocari ſolertiſſimos milites, qui ipſius juſſu exirent ad excipienda hoſtium conſilia: auditis quæ pronunciavit, retulerunt exploratores ad ſuos; tum comprehenſi à Romanis transfugæ, & amputatis manibus remiſſi ſunt.

164. Diodorus cum præſidio Amphipolim tueretur, & duo millia Thracum ſuſpecta haberet, quæ videbantur urbem direptura, mentitus eſt paucas hoſtium naves proximo littori applicuiſſe, eaſque diripi poſſe: qua ſpe ſimulatos Thracas emiſit, ac deinde clauſis portis non recepit.

CAP. XL.

De Eruptione.

165. ROmani qui in præſidio Panormitanorum erant, veniente ad obſidionem Haſdrubale, raros ex induſtriâ in muris poſuerunt defenſores: quorum paucitate contemptâ cum incautus muris ſuccederet Haſdrubal, eruptione factâ ceciderunt eum.

166. Æmilius Paulus, univerſis Liguribus improviſo adortis, caſtra ejus, ſimulato timore militem

diu continuit, deinde fatigato jam hoste, à quatuor portis eruptione factâ stravit cepitque Ligures.

167. Velus Præfectus Romanorum arcem Tarentinorum tenens, misit ad Hasdrubalem legatos, ut abire sibi incolumi liceret: ea simulatione ad securitatem perductum hostem eruptione factâ cecidit.

168. Flavius Fimbria in Asiâ apud Hildinacum, adversum filium Mithridatis, brachijs à latere ductis, deinde fossâ in fronte percussâ, quietum in vallo militem tenuit, donec hostilis equitatus intraret angustias munimentorum, tunc eruptione factâ sex millia eorum cecidit.

169. Titurius Sabinus adversus Gallorum amplum exercitum, continendo militem juxta munimenta, præstitit ijs suspicionem metuentis: cujus augendæ causâ perfugam misit qui affirmaret exercitum Romanum in desperatione esse, ac fugam meditari. Barbari oblatâ victoriæ spe concitati, ligna sarmentisque se oneraverunt, quibus fossas complerent; ingentique cursu castra nostra in colle posita petiverunt: unde in eos Titurius universas emisit copias, multisque Gallorum cæsis, plurimos in deditionem accepit.

170. Numantini obsessi ne pro vallo quidem instruxerunt aciem, adeoque se continuerunt, ut Popilio Lænati fiducia fieret scalis oppidum aggrediendi: quo deinde suspicante insidias (quia ne tunc quidem obsistebatur) ac suos revocante, eruptione factâ aversos & descendentes adorti sunt.

CAP.

CAP. XLI.

De constantia obsessorum.

171. ROmani, assidente mœnibus Hannibale, ostentandæ fiduciæ gratiâ, supplementum exercitibus quos in Hispania habebant diversâ portâ miserunt.

172. Idem agrum in quo castra Hannibal habebat, defuncto forte domino, venalem ad id pretium licendo perduxerunt, quo is ager ante bellum venierat. Hi dum ab Hannibale obsiderentur, & ipsi obsiderent Capuam, decreverunt ne nisi captâ eâ revocaretur inde exercitus.

173. Lacedæmonius quidam nobilis, Philippo denunciante, multis se prohibiturum, nisi civitas sibi traderetur: num, inquit, & pro patria mori nos prohibebit?

174. Petilini à Pœnis obsessi parentes & liberos propter inopiam ejecerunt: ipsi corijs madefactis & igne siccatis, folijsque arborum, & omni genere animalium vitam trahentes, undecim menses obsidionem toleraverunt.

175. Casilini, obsidente Hannibale, tantam inopiam perpessi sunt, ut centum denarijs murem vepijsse proditum memoriæ sit, ejusque venditorem fame perijsse, emptorem autem vixisse: fidem tamen servare Romanis perseveraverunt.

176. Cum Mithridates Cizicum oppugnaret, captivos ejus urbis produxit, ostenditque obsessis, arbitratus futurum, ut miseratione suorum compel-

leret ad deditionem oppidanos: at illi cohortati ad patiendum fortiter mortem captivos, ſervare Romanis fidem perſeveraverunt.

178. Æginenſes, cum à Viathotis liberi & conjuges cæderentur, præoptaverunt ſpectare ſupplicia pignorum ſuorum, quam à Romanis deficere.

179. Numantini ne ſe dederent, fame mori prafixis foribus domuum ſuarum maluerunt.

180. Hieroſolymitani obſeſsi à Tito, præter plurima quæ meminiſſe pigeat mala, tantam famem perpeſsi ſunt, ut mulier quædam ſuam prolem comederet, & militibus nidore aſſati cibi invitatis apponeret: teſte *Joſepho Ben Gorion*.

CO-

CORONIS
DE
SCOTORUM
STRATEGEMATIS.

SCOTORUM Regnum omnium totius terrarum orbis longè antiquissimum, divinis auspicijs cœptum, usque ab initio iniquis odijs, superbis & infestis plurimorum & maximorum hostium Brittonum, Pictorum, Saxonum, Hibernorum, Anglorum, Romanorum, Danorum, Gallorum & Insulanorum suorum, nunc singulorum, nunc copijs castrisque junctis pugnantium signis solicitatum, & multis sæpe cladibus acceptis extrema quæque expertum armis stetit, crevit, & rei militaris gloriâ floruit jam annos bis mille duos. Nec solo suo contentum spretis terræ marisque limitibus, Vestæ & Neptuni imperio neglecto, terra peragratâ, superato Oceano, bellum ubique, victoriam undique quærens illustrem armorum gloriam foris per Angliam, Hiberniam, Belgium, Germaniam, totum Septentrionem, Italiam, Galliam, Hispaniam, Libyam, Cretam, Rhodum, Syriam, Borusiam, latè circumtulit, sibi gloriam & honorem, socijs spem, opem,

victoriam, ſalutem, commodum adferens, hoſtibus terrorem, damnum, ignominiam. Cujus rei fidem faciunt optimam maxima illa & late celebrata Heroum nomina. David Scotorum Rex ſine controverſia omnium ætatis ſuæ præſtantiſsimus, Henrico cum ſecundum Anglum Carleoli in equeſtrem ordinem adſcivit, & militari balteo cinxit, anno Chriſti 1139. ut præter Scriptores Scotos meminit Gulielmus Neobrigenſis. Robertus Bruſius, ipſe Rex ſcilicet, militiam & honores exteros dedignatus, domi pulcherrimam diadematis gloriam pulchriùs etiam meruit, & cum recuperato regno decus ſibi regium peperit. Tremendus Vallas, cujus vel ipſum nomen auditum hoſtibus ſæpe fugam, ſemper terrorem intulit, qui quot ictibus neci ſingulos, & quoquo incumberet humo univerſos ruinæ more dedit, partâ jam merito dignitate Proregis, ſuis, ut inſignia regia ſumeret, quò majore fide cum Anglo de pacis conditionibus conveniret, rogantibus, non honoris quam æqui ſtudioſior vehementer obſtitit, & tam iniquæ poſtulationi interceſsit. Non multò poſt Scotiâ liberatâ, & rebus domi compoſitis in Galliam profectus, brevi meruit ut ibi Vaſconum Dux appellaretur, & in virtutis & operæ ſtrenuè navatæ præmium, quos ab Anglo recuperaverat, illius regionis agris donaretur. Douglaſsius clariſsima totius Europæ, poſt Reges & redimita capita, gente oriundus in Gallia etiam ob ingentem in bello virtutem, & operam fideliſsimam Dux Turonenſis factus eſt, additâ perpetuâ celerum ſeu Satellitij regij & præſidiariorum præfecturâ. Ex hac familia Jacobus fortiſsimus & fidiſsimus ar-

armorum Bruſsianorum ſocius, cuidam in Hiſpania miranti faciem ejus tot prælijs intactam modeſte ſimul & magnifice reſpondit, Deum ſibi manus dediſſe quibus faciem in omni prælio defenderet. Ex eadem familia Archibaldus tertius adverſus Anglum pugnans, contempta multitudine in unum Regem animum occuloſque intentos tenebat: & cum plures paludamento regio eſſent amicti, Duglaſsius in unum eorum armis conſpicuum totis viribus invectus eum ex equo dejecit, iterum alterum, ac deinde tertium (ut præter Scriptores Scotos affirmat etiam Eduardus Hallus Anglus) armorum ſplendore & paludamento deceptus, tandem quem quærebat Regem ipſum dejecit: neque tam ſuo periculo commotus, quam unde tot Reges veniſſent miratus.

Hamiltonius ob ſua in Galliam merita ibidem Caſtellerotius Dux creatus eſt: filius etiam ejus Jacobus Araniæ Comes Scotis omnibus mercede militantibus in Gallia præficitur: duodecim præterea Francicarum librarum millia annua ei promiſſa. Quid tam recenti & fere præſenti memoria recolam tot ſummos Duces, vulgò Generales, Ruvenum, Regium, Duglaſsium, Leſlios, Daliellium imperatorijs inſignibus apud exteros, claros? Præter virtutibus pares, & ordinis loco proximos Leviſtonium Comitem Calanderium, & Africanos Scotos Andream Rutherfordium Teviotæ, & Ioannem Middeltoni Comites, Baronem Colvillium, Balliolum Dromundum, Hoburnum, Henderſonos, Humios, Areskinum, Kilpatricium, Lumiſdenum, Lochartum, Monroos, Mongomerium, & illum omni

virtutis laude, omnibuſque bonorum ſuffragijs nemini ſecundum, pro Rege & Patria ſua toties perclitatum, tot paſſum, tanta auſum clariſſimum Equitem D. Arthurum Forbeſium Regiarum copiarum in Hibernia præſentem Præfectum, qui agmen cogat, vel ducat etiam ubivis terrarum digniſſimum, alioſque armorum, & bellicæ virtutis gloria illuſtres? Neu quis cæco furore, bruto impetu aut impotenti animorum ferocia Scotos in prælia actos putet, Archibaldum Duglaſſium Anguſiæ Comitem Jacobum quartum ante funeſtum ad Fluidonem prælium monentem audiat ſic: *Id autem genus virtutis gloriæ quod magis conſilio quam armis paratur, maxime hominis, maxime etiam Ducis eſt proprium: ut cujus nullam omnino partem ſibi miles vendicare poſſit.* Verùm Achilleis illorum viribus, & Hectoreis animis Ulyſſis conſilia non defuiſſe apertius monſtrabunt ſolertiæ militaris exempla ſequentia: ubi fere nullum à ſummis Græcorum, Romanorum, aut Barbarorum Ducibus tentatum Stratégema paulo memorabilius ab ijs imitatum, repetitum, & in uſum ſuum revocatum quiſquam antiquitatis gnarus deſideret.

1. Scoti in primo contra Brittones prælio cum Pictis belli ſocijs caſtra jungentes, communicato conſilio bellum ducere ſtatuunt, & in regione hoſtili incurſione vaſta hoſtem conficere. Coilus Brittonum Rex per ſpeculatores cauſâ cunctationis intellecta quinque millia hominum in loca editiora, ut ibi in inſidijs eſſent, præmittit: ipſe reliquum exercitum rectâ in hoſtem ducere decrevit. Id Scoti antevertendum rati, ſtatuunt Brittonum caſtra de nocte

nocte aggredi. Igitur eductis copijs, Scoti à fronte, Picti à tergo invaſuri, ad hoſtem ante lucem perveniunt. Ibi Brittones fiducia incautos, & qui ob ſuperiorum dierum cunctationem hoſtes timere deſierant adhuc ſemiſomnes obtruncant. Cecidit cum majore parte ſuorum in eo tumultu Coilus ipſe, regionemque in qua pugnavit de ſuo nomine celebrem fecit. In hoc uno exemplo quatuor præcepta militaria occurrunt obſervanda. 1. Multum conducit ad ſummam belli motus & conſilia hoſtium ſcire. 2. Exploratorum opera omnino eſt neceſſaria. 3. Hoſtium ſpes fallendæ ſunt, & conſilja prævenienda. 4. Copiarum hoſtilium diviſio eſt rei benè gerendæ occaſio opportuna.

2. Reutherus Scotorum Rex optimum factu ratus eſt, ad Brittonem hoſtem incogitantem atque imparatum ducere, & inopinantem opprimere. Præceptum illud utiliſsimum diligenter ſervârunt Reges Scotorum & Duces poſteriores, qui ſua ſic conſilia texerunt, ut hoſtes priùs geri quàm parari bellum ſentirent.

3. Caduallus Gillum parricidam prælio profligatum, antequam copias majores colligeret, perſequi, quocunque fugeret, decrevit. Id etiam utiliſsimum conſilium ab alijs fuiſſe cum ſucceſſu obſervatum plurima docent exempla.

4. Galdus, qui primus Regum Scotorum ſigna cum Romanis contulit, Julij Agricolæ Romani legionem unam (nam tripartitò in hoſtem ducebat) de nocte aggreſſus, cæſis vigilibus, paulùm abfuit quin caſtra caperet.

5. Scoti & Picti ſeditione laborãtiq Romanorum caſtra

caſtra infeſtarunt, cumque, abſente Agricolâ, nec parem Ducem, nec eandem diſciplinam apud Romanos ſenſiſſent, occaſioni non defuerunt.

6. Ethodius Rex Inſulanos pacis turbatores ita afflixit, ut (cum viribus minùs poſſent) quò loci commoditate tutiores eſſent, in vallem rupibus præruptis undique cinctam, in quam unus anguſtus ferebat aditus, ſe conjecerint. Ethodius loci vitio perſpecto, cuſtodijs ad idoneos exitus diſpoſitis, foſſam & vallum ante fauces objecit: atque ita ad extremam omnium rerum penuriam eos perduxit, ut malis coacti tandem ſui arbitrium Regi permitterent.

7. Regnante Donaldo primo, qui Regum Scotorum primus Chriſtianos ritus receperat, Scoti à Severo Imperatore graviſſimè afflicti, neque auſi adverſus tantam multitudinem aciem inſtruere; pecorum prædam alijs atque alijs locis objiciebant, ut eâ illecebrâ Romanos longiùs ab exercitu digreſſos conficerent: qui ſic inſidijs excepti, inſolitiſque imbribus afflicti, & itineribus feſſi cum ſequi non poſſent, à familiaribus, ne in hoſtium poteſtatem venirent, paſſim occidebantur.

8. Regnante Ferguſio ſecundo rei Scoticæ reſtitutore, in bello contra Romanos & Brittones Severi vallum præſidijs firmantes, Scoti celeritate & laborum tolerantiâ ſuperiores, multitudine tamen & opibus hoſti impares decreverunt prælijs abſtinere, crebris incurſionibus hoſtem vexare, ſummam rei nondum adultis viribus in diſcrimen unius certaminis non committere. Verùm ubi Romanos è Britannia abſceſſiſſe nunciatum eſt, mutatâ ſententiâ totis

viribus

viribus in unum collectis, vallum militari tantum opera conſtructum, & ſegniter à Brittonibus cuſtoditum diruunt. Inde liberiore jam populatione agrum ultra vallum, quem ob hominum inopiam tenere non poterant, ad multa millia Brittonibus inutilem reddiderunt. Princeps in munitione diruenda Græmus, qui milite navibus trans vallum expoſito cuſtodes incautos oppreſſit, ac ſuis aditum patefecit.

9. Maximianus Romanæ legionis Præfectus cum auxilijs Brittonum, in prælio cum Scotis & Pictis commiſſo cohortes aliquot circummiſit, quæ pugnantium terga cæderent. Scotorum aliquot manipuli in medio deprehenſi, cum orbem pugnando ſe defenderent, majore hoſtium parte in eos verſâ ipſi quidem univerſi occidione occiſi: ſed eorum calamitas cæteris ad dilabendum ſpatium dedit.

10. Eugenius ſecundus in prælio contra Brittones, cum poſt longam dimicationem Scotorum dextrum cornu inclinare inciperet, jam omnibus alijs ſubſidijs in pugnam promotis, cohortē ad impedimenta relictam in aciem duxit. Ab ijs adhuc integris Brittones loco moti: atque initium victoriæ fuit ab ea parte, unde cladem & perniciem formidaverant. Illius aciei fortunam cæteri Brittones ſecuti terga verterunt.

11. Aidanus contra Northumbros & Pictos ſe Brittonibus conjunxit. Ambo exercitus, viribus in unum coactis, cùm in valle anguſta Annándiæ conſediſſent, hoſtes obſeſſis faucibus eorum exitio imminebant. At illi, communitis caſtris, ut manentium ſpeciem præberent, nocte recedente maris æſtu

per

per nota inter inſtabiles arenas vada in Cumbriam ac deinde Northumbriam duxerunt, fœda populatione quacunque ierant factâ.

12. Regnante Solvathio Donaldus Banus Inſulanus à Cullano Argatheliorum Præfecto in ſaltus, qui unum modo exitum habebat, compulſus, cum ſuis fruſtra erumpere tentantibus perijt, nullo ſuperſtite relicto.

13. Kennethus ſecundus belli in Pictos cupidus cum paucos in conventu ſuæ ſententiæ fautores inveniſſet, primores gentis ad cœnam vocat: & cum in multam noctem convivium fuiſſet extractum, in aula omnes pernoctant, quod eò facilius ijs fuit, quod Majorum inſtituto humi cubarent, in ſpatioſa domo ut quiſque poterant compoſiti, ſubſtratis tantum frondibus aut herba. Ibi juvenem ſibi propinquum Rex ſubornat, ut piſcium exuvijs (maxime generis aſellorum) à ſiccatis vento piſcibus detractis indutus, noctu ingreſſus voce per longum canalem emiſſâ, ut longius ad aures perferretur, velut cœlitùs demiſſus eos ad bellum hortetur. Ad hanc vocem humanâ (ut tum ipſis viſum eſt) auguſtiorem proceres ſubitò expergefacti, plerique etiam atroniti, cum fulgor argenteus è pellibus piſcium in ſemiſomnes oculos incurreret aciemque hebetaret, ſtupore vehementiſſimo capti ſunt univerſi, cum & oculos ſpecies inſolita; & animos occulta quædam religio percelleret. Illud etiam admirationem non modicè auxit, quod nuncius perſona reliquoque ornatu detracto; cum ſe per exitum occultum momento temporis è conſpectu ſubduxiſſet, evaniſſe eſt viſus. Mane cum rumor ad Regem per-

permanâſſet, multiſque omnia, (ut fit) in majus augerent, nec ipſe diſſimularet ſimilem ſibi ſpeciem per quietem obverſatam, omnium decreto bellum, tanquam Deo auctore, gerendum decernitur.

14. Hiberni ad Bani fluminis ripam locis, ut videbatur, ſatis tutis bina caſtra communierant, eo conſilio ut impetum Gregorij Scotorum Regis mora eluderent, & inopia commeatuum è ſolo peregrino & pervaſtato eum abigerent. Et Gregorius id ipſum agi ſuſpicatus, partem exercitûs noctu clam miſit, quæ tumulum editiorem ſupra hoſtium caput occuparet. Ex eo tumulo poſtridie, cum incaleſceret pugna, magnæ ſaxorum moles devolutæ multos in caſtris obtriverunt: reliquis tantum injecerunt pavoris, ut ordine nullo, quò quiſque poterat, diffugerent.

15. Gregorius, fuſis in ſuo ſolo Hibernis, agrum ſine hoxa tranſivit. Ea re effectum eſt ut major pars ſe Regis clementiæ permittere, quam vim experiri mallet.

16. Kennethus tertius Rex optimus furta, cædes, latrocinia coercere, & veterem diſciplinam revocare conſtituens, id experiundo difficilius opinione invenit, quod magna pars nobilitatis aut ipſa ſcelerum ſibi conſcia pœnas timeret, aut cum facinoroſis illigata propinquitatibus eſſet: Cumque in jus vocati alij in alias regiones fugerent, Rex, re diſſimulatâ, per otium rem cum ijs quos fidos ſibi rebatur, communicavit; optimum factu viſum eſt ut proximo anno conventum totius nobilitatis haberet, tanquam de rebus ad univerſos pertinentibus acturus: ibi capita factionum ſine tumultu poſſe capi

capi: illos in custodiam abditos posse per amicos & clientes curare, ut facinoroli ad Regem adducantur. Id consilium placuit, & paucis creditum, ac silentio usque ad conventum tectum successit.

17. In celebri contra Danos prælio ad Loncartem vicum commisso, Scoti in trepidam fugam soluti terga dederant. Colebat forte agrum propinquum per quem fugiebant, homo plebeius cognomento Haius cum duobus unà filijs: qui cum corporis animique viribus magnis essent, nec minore in patriam charitate, pater jugo, filij, quod cuique in promptu fuit pro armis accepto, ubi densissimum fugientium agmen conspexerunt, obviam loco angusto profecti, primùm convicijs, deinde minis fugientes sistere conantur. His ubi nihil proficiunt, proximos feriunt: se quoque vociferantes adversus fugientes, Danos futuros. Ad hæc timidiores consistunt. Fortiores, qui non tam metu, quam turba suorum abrepti terga verterant, ad eos se aggregant, clamantes auxilium adesse. Ita totum agmen in hostem convertunt: & Danos non minus trepida quam ipsi venerant fuga retrò ad suos compellunt. Ad hanc Danorum trepidationem Agasones, & imbellis agrestium turba, sublato clamore, speciem novi exercitûs præbuere. Ea res tantum animi Scotis, & formidinis Danis attulit, ut alteros de salute desperantes erexerit, alteris pro sperata victoria certam calamitatem attulerit. Læta victoria parta est. Haius in omnium ore erat. Multi homines honesti testificabantur se vidisse, quacunque ille cum liberis impressionem fecisset, ibi nostrorum ordines restitutos, & hostilem aciem velut ruina impulsam

impulſam. Omnes denique uno ore prædam, victoriam, famam, ſalutem ſe ijs debere fatebantur. Illi è plebe in ordinem nobilium relati, ante annos jam plus minùs ſeptingentos.

18. Kennethus Milcolumbi frater contra Conſtantinum Calvum pro jure fratris armis contendens, cum inferior numero eſſet, rem conſilio juvit, ita acie ſtructa, ut ſolem & ventum à tergo haberet, latera quoad poterat flumine muniret (nam ad Almonis oſtia pugnatum eſt) ea res præcipue ei victoriam dedit. Nam Conſtantiniani multitudine freti cum acriter in prælium ruiſſent, præter incommodum ſolis adverſi, procella ſtatim coorta tantum pulveris in ora oculoſque ingeſſit, ut Conſtantini milites vix attollere vultus in hoſtem poſſent. In utroque exercitu ſtrages ingens facta: & Duces ipſi congreſſi mutuis vulneribus alter alterum confecerunt.

19. Scoti, duce Milcolumbo ſecundo Rege, ad Murthilacum contra Danos pugnantes, loco moti, in antiquum, quod à tergo erat, præſidium pulſi erant. Ibi vallo, & foſſa, & arborum concædibus circumdati in anguſto loco æquata fronte hoſtibus reſtiterunt. Quoſdam eorum velut parta victoria incautiùs invectos circumvenerunt, cæſo inter hos uno è Ducibus Eneco. Ea res ut Danos ad pugnam ſegniores fecit, ita Scotis pene profligatis alacritatem addidit. Igitur penè momento temporis Dani fugiunt, Scoti fugientibus inſtant, victoriâ potiuntur.

20. Milcolumbus contra Canutum ducens Sueonis Dani filium, nondum ex ſuperioribus prælijs

ſuorum

suorum viribus refectis, rem aleæ fortunæ committere non est ausus, optimum factu ratus hostem populatione prohibere, ac levibus certaminibus fatigare, sperans fore ut brevi in alieno agro cladibus belli vastato, ac jam pene deserto rerum omnium inopiâ laboraret. Id consilium cum per aliquot dies fuisset secutus, evenit, ut hoste cognito Scoti suis viribus minus diffiderent, atque uterque exercitus prope pari inopia premeretur. Igitur omnibus signum pugnæ ferociter flagitantibus, ac ni daretur, præ se ferentibus Imperatorum injussu pugnaturos, Milcolumbus suos in aciem educit. Cōmissa pugna, ira & desperatione ultima certatum est. Victoria penes Scotos fuit.

21. Duncanus Rex à Norvegis Berthæ obsessus, subjiciente Banchone ut arte vires juvaret, hoc strategemate usus est. Simulatâ deditione, quam hostis ab ultima desperatione profectam putavit, missi nuncij cum liberis mandatis, qui in scribendis conditionibus tempus tererent. Hi ut ampliorem beneficentiæ speciem adjicerent, Regem affirmant, dum leges pacis darentur earum rerum, quarum non magnam copiam intelligeret apud Norvegos esse affatim in castra missurum. Id verò munus non tam beneficentiâ Scotorum, & penuriâ Norvegorum fecit gratum, quàm quod existimarent fractis ferocibus animis jam debellatum esse. Missa magna vis panis, & vini tum è vite, tum ex ordeo confecti, ac succo infecti herbæ cujusdam venefica, cujus magna copia passim in Scotia nascitur: vulgò Solanum somniferum vocant. Hac herba omnia infecta essent, qui cōmeatus in castra vehebant, ne

qua

qua doli subesset suspicio, prægustabant, Danosque magnis poculis invitabant ad bibendum. Idem quoque Sueno ipse benevolentiæ significandæ causâ, ut illis nationibus mos est, faciebat. Duncanus qui futurum sciret, ut vis potionis unà cum somno visceribus conciperetur, jam Macbethum tum suis non longe Regis jussa expectantibus, per aversam ab hoste portam summo silentio in urbem receperat: compertoque per exploratores somno & vino graves jacere hostes, Banchonem itinerum aditusque in castra guarum, cæteris in insidijs collocatis, cum parte majore exercitûs mittit. Is ingressus castra, sublato clamore magno, opinione sua omnia negligentiora invenit. Pauci tumultu excitati cum velut amentes temere discurrerent, ab obvijs cæduntur: reliquis fere mors cum somno continuata est.

11. Milcolumbi tertij milites adversus Macbethum in arce Dunsinana inclusum contendentes, frondes virentes galeis omnes appositerunt, triumphantiumque magis quam ad pugnam progredientium specie agmen incedebat. Ea perterritus hostium fiducia Macbethus confestim in fugam se dedit: milites ejus à Duce deserti Milcolumbo se dediderunt.

13. Macduffus in rebelles à Rege Milcolumbo missus, cum ad Marriæ fines veniisset, Marrianis pecuniam, ne fines eorum ingrederetur, pollicentibus, multitudinem hostium veritus, rem simulatione transactionis conditionibus ferendis suspendit, donec Rex ipse majoribus cum copijs advênit.

14. In eadem expeditione ventum est ad Spæam,

omnium Scotiæ fluminum rapidissimum. Rex tantum hostium numerum, quantum ex illis regionibus cogi posse nunquam credidisset, in ulteriorem ripa ad transitum prohibendum stare conspicatus, Signifero cunctante flumen ingredi, signum ei ablatum Alexandro Carroni Equiti notæ fortitudinis dedit: posteriſque ejus is honos habitus, ut regium in bello vexillum ferrent: ipsi pro Carrone postea cognomen Scrimigero positum. Rex flumen ingreditur: hoc audaciæ miraculo hostes perculsi conditiones læti acceperunt. Id ipsum eventu etiam simili, ad eundem amnem aliquantò pòst, tentavit Alexander cognomento Acer adversus conjuratos fugientes, qui cum ad Spæam amnem constitissent, ac freti rapiditate fluminis transitu Regem prohibere conarentur, Rex à suis retentus, quod, æstu maris allabente, impermeabilis videretur amnis, ipse primus calcaribus equo subditis, cæteris, ne Regem in tanto periculo desererent, sequentibus, ad hostem ire pergit. Verum (ut dixi) à suis retentus Alexandro Carroni Alexandri superioris filio partem exercitus dedit, qui subitò cum suis amnem ingressus audaciæ miraculo adeò conterruit hostes, ut passim in fugam statim se conjicerent. Multi inter fugiendum cæsi: Principes eorum vel tum capti, vel postea ad Regem adducti laqueo strangulati.

25. Anno Christi 1302. regnante Balliolo, & Valla florente, Angli ad Roslinum trifariam, ut latius populārentur, divisi castra posuerant. Ioannes Cuminius & Ioannes Fraserius, collectis ad octo millia hominum, ad hostē ducunt. Prima Anglorum castra

caſtra ſubito adventu Scotorum ſunt oppreſſa, magna cæde facta: qui evaſerunt, in proxima caſtra tumultum pertulere. Ibi ad arma trepide clamatum, & proſe quiſque alius alium hortari ad opem ſuis ferendam. Sed cum ſerum auxilium eſſe ſenſiſſent, ad vindictam ſe comparant. Atrox, ut inter feroces victoria & cupiditate ultionis incenſos, fit conflictus: tandem fuſis fugatiſque Anglis, victoria quidem nec incruenta tamen ceſſit Scotis. Interea tertia acies, quæ longius tetenderat, adveniens trepidationem Scotis injecit: plerique enim vulnerati, ac major pars duplicis pugnæ laboribus fatigati videbant in certamine manifeſtum periculum, in fuga certum exitium ſibi imminere. Tandem Ducum juſſu cæſis captivis, ne omnibus in hoſtem intentis à tergo inſurgerent, miniſtros ſuos cæſorum ſpolijs armant, & majoris exercitûs ſpeciem hoſtibus præbent. Prælio inito acriter utrinque certatur. Cum aliquamdiu anceps pugna fuiſſet, Scoti adhortationibus Ducum, dupliciſque victoriæ memoria revocata, viribus reſumptis tanto impetu incurrunt in hoſtem, ut Angli turbatis ordinibus terga verterent. Pugnatum eſt 6. Cal. Mart. Fuit hæc victoria clariſſima tribus exercitibus eodem die ab uno victis.

16. Clariſſimus Vallas in toto armorum curſu hæc potiſſimum ſervabat. 1. Ipſe ſemper ad prælium primus, ab eodem ultimus redibat. 2. Hoſtium Ducem præcipue petebat. 3. Nullius unquam rei quam ſanguinis ſuorum parcus eorum ſemper ſaluti ſtudioſiſsime conſulebat. 4. Inſidioſas fœminarum & dona ferentiũ illecebras ſummopere

cavebat. 5. Fœminis, pueris & Sacerdotibus ubique parcebat. 6. Nunquam induci potuit ut Anglo cuiquam aut in prælio parceret, aut in otio crederet, quin pactis etiam & ratis inducijs intentus in omnes illorum motus incumberet. Ictus scilicet sapuit. 7. Otij & desidiæ maximè impatiens fuit. 8. Ipse nullum castrorum officium recusabat, quin sæpe speculandi & pabulandi munia, cæteris quiescentibus, solus obibat.

27. Vallas arcem ad lacum Mabanum sitam hac arte cepit. In acie vicina, quò evolaverant, cæso fere ad unum cum Duce præsidio, à prælio Vallas è suis misit Thomam Halidæum, & Joannem Watsonum qui omnia circa arcem explorarent. Watsonus locorum gnarus, ut qui ante eum diem tranquille cum Anglis in urbe egerat, re dissimulata composite ad arcem progressus Janitorem in porta obvium habet: roganti ecquid nuncij adferret, respondet è vestigio adesse Præfectum: repente portam aperiat. Is nihil suspicatus imprudens aperit: prehensum Watsonus statim interficit: Halidæus adveniens claves arripit. Ingressi præter fœminas duos tantum è servitio culinario viros inveniunt; his interfectis mulieres bono esse animo jubent; Cum jam omnia circùm tuta vidissent, cum clavibus ad portam prodeunt, Vallam advenientem læti in arcem accipiunt. Cæteris placide intus cœnantibus, Watsonus cum paucis excubias agentes complures à prælio vagos, rerumque ignaros sine strepitu in arcem acceptos jugulant. In arcibus Airthâ & Crafordia captis idem est factum.

28. Idem cæsis Anglis qui fœnum in Perthum vecti

vectitabant, & se suosque illorum vestibus induens, armis infra celatis, & plaustris in porta solutis, ut suis insidijs expectantibus aditus esset, urbem cepit. Cætera ejus strategemata persequi longum foret.

29. Robertus Brussius Rex, ut perduellionis scilicet reus ab Eduardo Anglo in jus vocatus, sic ejus furorem evasit. Trium equorum soleas inversas, ac præpolteras equis affigere jubet, ne vestigia velut abeuntium per nivem fugam proderent. Ipse eadem nocte duobus comitibus assumptis iter ingreditur, ac multùm hominibus equisque fatigatis, septimo demum die ad arcem suam, quæ sita est ad lacum Mabanum, venit.

30. Idem omnes ubique arces, ut quamque capiebat, diruit: partim ne suas copias dividendo infirmiores redderet: partim ne hostes ullum receptum tutum illic haberent. Idem anteà Vallas & Duglassius factitabant.

31. Idem, ut contemptum sui demeret, Anglis longe potentioribus, & amicorum animos erigeret, semper hostium copijs inhærens, nunc hac, nunc illac carpere & infirmiora præsidia aggredi, nec ipse unquam ullo in loco consistere diutius, aut hosti se opportunum præbere.

32. Idem Anglis cum numeroso exercitu ingruentibus, curavit ut commeatus quà iturus erat exercitus indè in loca devia transferrentur. Id etiam ab alijs aliàs sæpissime factitatum.

33. Jacobus Duglassius, Veris initio Bacchanalibus ad Jejunij Quadragenarij principium celebrari solitis, custodibus ad ludum lasciviamque intentis,

Rosburgum cepit. Simili etiam strategemate arcem ſuam Duglaſiam ceperat, cæſis præſidiariis Ramalia in æde S. Brigidæ celebrantibus.

34. In celebri ad Bannocum amnem prælio ſtrategemata hæc tentata ſunt. 1. Foſſæ præaltæ tectæ, in quibus pali acuti ita infixi ut ſupernè integumentum è levi ceſpite fraudem celaret, quibus ruentem hoſtem exciperent, & quaſi ſepelirent. 2. Murices item ferrei, ubi commodum videbatur, ſparſi. 3. Exploratores juſsi hoſtium vires & apparatum celare. 4. Thomas Randolfus cum quingentis equitibus miſſus contra multò plures Anglorum, ſuos in orbem diſpoſuit circulari acie, ut ſic circumfuſis hoſtibus undiquaque adverſi prætentis haſtis faciliùs ſe tuerentur. 5. Turba etiam caſtrenſis calonibus in jumenta impoſitis, linteiſque ſignorum inſtar explicatis, cum in colle unde conſpici poſſent conſtitiſſent, ſpeciem novi exercitûs adventantis præbuerunt. Angli qui proximi ſtabant duplici metu attoniti fugam capeſſunt, ac ſuo pavore reliquam aciem turbant. 6. Ne collectis viribus hoſtes prælium renovarent, Bruſsius ſuos ſub ſignis continuit: unde Regi Anglo fuga data. Quinquaginta Anglorum millia cæſa. Plurimi capti: inter quos Monachus Carmelita ad bellum adductus, ut Anglorum victoriam verſibus illuſtraret. Captus autem eorum cladem libertatis pretium decantare eſt coactus, carmine plane rudi & barbaro, ſed quod illorum temporum auribus non diſpliceret. Id ex Joannis Fordeni Scotochronico manuſcripto in Bibliotheca Edinburgena, ſumma fide tranſlatum ſubjecimus, plurimis vehementer cupientibus viſu gratiſsimum.

Metrum

Metrum de prælio apud Bannockburn.

DE planctu cudo metrum cum carmine nudo,
Risum retrudo, dum tali themate ludo.
Rector cœlestis adhibens solamina mœstis
Verax est testis, qui prospera ferre potestis
Quos vincit restis pro siindone sordida vestis
Ploro sub his gestis, punit quos torrida pestis
Bella parata fleo lamentans sub Canapeo
Sub quo Rege reo nescio teste Deo.
Est regnum duplex & utrumque cupit dominari,
Sed neutrum supplex vult à reliquo superari.
Dum se sic jactant cum Baccho nocte jocando,
Scotia te mactant verbis vanis reprobando.
Dormitant, stertunt quos irrita somnia mutant,
Fortes se putant, patriæ confinia vertunt.
Explicat exercitus splendentia signa per arva:
Jam sunt dispersi, nimis est virtus sua parva.
Fuliant ad bella proclamant dira novella:
Fellea sunt mella tanta durante procellâ.
Nunc armatorum disponunt gesta virorum,
Ne gens Anglorum vires enervet eorum.
Tu fer vexillum quo Scoti tristificentur:
Agmina post illum belli pro more sequentur.
Arci tenens arcus tendas nec sis modo parcus,
Illac transmittas hostes perimendo sagittas,
Istac tu tela vibres quasi fulgor anhela:
Non te pro tela mortem feriendo revela:
Obviet hic illis cum fundis atque lapillis,
Pandens vesana faciendo concava plana:
Et loca tu siste tendantur ut arte balistæ,

Examen triste populus denunciet iste.
Hastæ tolluntur patriæ satrapes rapiuntur:
Sic disponuntur quod multi multa loquuntur.
Format & informat Rex Scotiæ prælia dira,
Sunt equites, pedites, ô quam congressio mira,
Clamat, Rex animat Scotorum nobiliores,
Citat & invitat ad bella viros potiores:
Cernit discernit pro morte paratas,
Tales mortales gentes censet superatas:
Fatur solatur turbas populi venientis,
Risit, derisit Anglorum fœdera gentis
Fortis Dux mortis digitos ad bella docebat,
Cernis procernis nulli deferre jubebat.
Lætus sit cætus scitis rumoribus istis,
Stabit pugnabit sic fiet Anglia tristis.
Rex fortes unit & cunctis dat sua jura,
Quos armis munit prædicens bella futura.
Imbre sagittali minuatur ab inguine sanguis,
Turbine lethali stimulet Jaculator ut anguis:
Hasta teres fodiat proceres spargendo cruorem
Missilibus cum pernicibus renovando dolorem:
Timba securi pectora cruri scindere curet,
Tela vibrabit, sic superabit si bene duret
Mucro pius nil posse latet pro Marte valere,
Sors petitur quibus omen erit supplenda replere.
Machina plena malis pedibus formatur equinis,
Concava cum palis ne pergant absque ruinis:
Plebs foveas fodit ut per eas labantur equestres,
Et pereant si quos videant transire pedestres.
Advena turba vocatur Scotica gens muniatur,
Prima fallanx sociatur regia vis comitatur.
Scandere nullus eorum terga valebit equorum

Fient

Fient ſic aliorum plures domini dominorum.
Exploratores mittunt hinc inde petentes,
Multos rumores ſunt inter ſe referentes,
Diro dies Solis pandit primordia molis,
Angligenæ prolis hinc exit ab ore ſuo lis.
Arida terga gerit Stervelum prælia prima,
Splendida turba ferit ſed tandem tendit ad ima.
Eſt dolor immenſus augente dolore dolorem,
Eſt furor accenſus ſtimulante furore furorem.
Eſt clamor creſcens feriente priore priorem,
Eſt valor areſcens fruſtrante valore valorem,
Eſt calor ardeſcens urente calore calorem,
Eſt gens gemeſcens reprobante minore minorem,
Eſt ſtupor auditus geminante ſtupore ſtuporem,
Eſt populus tritus perdente tenore tenorem,
Surgit rugitus fundente cruore cruorem
Nunc timor eſt ſcitus metuente timore timorem,
Arcta dies lunæ peſtem renovat nocituram
Quam vi fortunæ facit Anglis Scotia duram.
Anglicolæ qui cœlicolæ ſplendore niteſcunt
Magnanimi tanquam minimi ſub nube quieſcunt.
Expectat, ſpectat gens Anglica quos nece plectat
Admotos Scotos ab ijs non longe remotos.
Plebs plangit, clangit ſed quam congreſſio tangit
Nunc plangit, frangit vires quas ictibus angit.
Magnifici modi Scotorum ſunt inimici.
Munifici medici potuit victoria dici,
Inſultus ſtultus prætenditur ordine cultus,
Singultus multus erumpit ab aggere vultus.
Deſcendens, frendens pedibus gens Scotia tendens,
Defendens, vendens ſua perdit dira rependens.
Hic rapit, hic capit, hic terit, hic ferit, ecce dolores

Vox

Vox tonat, æs sonat, hic ruit; hic luit arcta modores,
Hic secat, hic necat, hic docet, hic nocet iste fugatur,
Hic latet, hic patet, hic premit, hic gemit, hic superatur,
Hic fremit, hic tremit, hic pavet, hic cavet iste ligatur,
Hic legit, hic tegit, hic metit, hic petit, hic spoliatur
Cresscit inedia corpora prædia diripiuntur,
Heu mulieres miles & hæres inficiuntur.
Clare comes, venerande fomes, Glovernie cultor,
Heu moreris, sub strage peris, sic fit Deus ultor.
Trux Cliffordensis mucrone retundis ensis,
Ictibus immensis ruis hostibus undique densis.
Miles Marscallus Willelmus in agmine fortis
Scotorum callus tum pandit vulnera mortis.
Audax Edmunde Maley probitate virilis
Tegens hostilis superat feritatis abunde.
Belliger insignis Tipcoyt quam fervidus ignis,
Ensibus & linguis cadis instat mors tua signis.
Nobilis Argentem pugil inclytæ dulcis Ægidi,
Vix scirem mentem cum te succumbere vidi.
Quid fruar ambage de tanta quid cano strage?
Vix poterit Tragœdia pandere schismata plagæ.
Nomina bellantum mea mens nescit numerare,
Quot quæ vel quantum mors novit ibi violare.
Multi mactantur multi jaculis terebrantur,
Multi merguntur multi una capiuntur.
Broys stringuntur & munera multa petuntur:
Jam sunt ditati per eos & magnificati,
Qui primo strati fuerunt velut apporeati,
Per gyrum finis loca sunt vallata rapinis;
Verba repleta minis replicantur & aucta ruinis.
Nescio quid dicam quam non sevi meto spicam
Linquo doli tricam pacem colo juris amicam

Qui

Qui curat plura ſcribendi ſit ſua cura,
Eſt mea mens dura rudis & vox ima latura.

Sum Carmilita Baſton cognomine dictus,
Qui doleo vita in tali ſtrage relictus:
Si quid deliqui, ſi quæ recitanda reliqui,
Hæc addant hi qui non ſunt ſermones iniqui.

35. Bruſsius adverſus ingentem potentiſsimi Regis Angli apparatum periculoſum ratus omnium fortunarum ſemel diſcrimen ſubire, conſilio magis quam manu rem decrevit tractare: pecora igitur in montes exercitui difficili aditu agi juſsit: reliqua quæ hoſti uſui eſſe poſſent, aut in loca munita conferri, aut corrumpi. Quod & ipſe aliàs, & alij ſæpiſsime factitarunt.

36. Thomas Randolfus & Jacobus Duglaſsius ad torrentem Varum, Anglis jubentibus in æquam planitiem deſcenderent, & vera virtute certarent, reſpondent ſe non hoſtis arbitrio ſed ſuo pugnaturos.

37. Ibidem poſtquam aliquot dies conſederant, animadverſum eſt nocturnas vigilias negligentiùs ab Anglis haberi. Duglaſsius ne occaſioni deeſſet, aliquid audendum ratus, cum ducentis equitibus ſelectis tranſmiſſo flumine, caſtra hoſtium, quà maxime neglectam cuſtodiam intellexerat, ingreſſus; ad tentorium pene Regis penetravit: ac duobus ibi funiculis inciſis orto tumultu, trecentis fere Anglis in reditu peremptis, ſuos incolumes reduxit. Nunicato per Scotum captivum, edictum in Scotorum caſtris fuiſſe, ut de tertia vigilia omnes, quò

Du-

Duglaſsius duceret, ſequerentur: is nuncius tantam trepidationem Anglis injecit, ut tribus aciebus modico intervallo ſeparatis totam eam noctem in armis egerint, equoſque inſtratos & in eventum paratos miniſtri in tentorijs haberent, ſtationeſque firmiores ad omnia vada fluminis ponerent. Tandem ſub lucem duo Tubicines Scoti ad Regem perducti exponunt, ſe nunciare juſſos Scotos domum reverti: ſi Angli damna accepta velint ulciſci, ſe qui jubent.

38. Anglo Bervicum obſidente, Scoti Archibaldo Duglaſſio exercitum decernunt, quem in Angliam duceret, ac regiones proximas populando Regem Anglorum ab obſidione abduceret. Quod aliàs etiam ſæpe factitatum.

39. In illa obſidione rariſſimum execrandæ in Anglis immanitatis & perfidiæ, nec minus mirandæ in Scotis conſtantiæ exemplum extat memorabile. Scoti laboribus, vigilijs, & omnium rerum penuria confecti cum Anglo pacto, ni ante certum diem auxilia à ſuis miſſa obſidionem ſolverent, urbem Anglo ſe dedituros. Datus in id obſes Thomas filiorum Alexandri Setonij urbis Præfecti natu maximus. Anglus etſi dies nondum adveniſſet, quo die convenerat ut oppidum dederetur, tamen cum Scotorum copias vicinas videret, Fœcialem miſit ad Præfectum præſidij, qui denunciaret, niſi oppidū ſtatim dederet, ſe animadverſurum in Thomam ejus filium, fruſtra Præfecto contendente diem deditionis nondum veniſſe, ac fidem datam atteſtante. Ibi cum caritas, miſericordia, metus, & officium erga patriam variè animum paternum ver-

verſarent, propiorem terrorem Anglus admovendum ratus, crucem in loco, ad quem proſpectus ex oppido patebat, erigi jubet, & duos Præfecti filios alterum obſidem, alterum bello captum eò ad ſupplicium perducit. Ad hoc tam miſerabile ſpectaculum cum patris animus fluctuaret, uxor ejus ex nobili Sinclarorum Hermiſtoni familiâ oriunda, eademque juvenum mater virilis fortitudinis mulier varia oratione eum confirmavit. Et cum oratione ſua viri animum paulò tranquilliorem ſenſiſſet, ne ſupplicij fœditatem oculi perferre non poſſent, eum in diverſam partem, unde conſpici nequibat, avertit.

40. Ioannes Sterlinus Eques præpotens, cum aliis à Balliolo relicti ad lacûs Levini arcem oppugnandam, ædificato ex adverſo præſidio, quà breviſſimus eſt trajectus, omnibuſque fruſtra tentatis, eum exitu amnis clauſo aquis ſubmergere tentant: exit enim amnis Levinus è lacu anguſtis faucibus pateſacta rupe. Hunc locum congeſto è ſaxis & ceſpitibus aggere obſtruere conantur. Obſidione ducta in menſem Julium, in quem incidit dies D. Margaritæ quondam Reginæ Scotorum feſtus: Sterlinus cum majore parte ſuorum, alij ad mercatum, alij religionis ergò eò proficiſcuntur, caſtris cum non magno præſidio ad aggerem relictis, nempe de hoſte ſecuri, cum neminem adverſæ factionis, præter paucos in arce incluſos, eſſe in propinquis regionibus ſcirent. Obſeſſi verò de abſentia Sterlini & ſolitudine caſtrorum certiores, apparatu ad aggerem perfórandum antea excogitato primo reſpere in naviculas impoſito, ſopitis vigilibus, plu-

pluribus simul locis eum perforant. Aqua vero tenues aliquot nacta exitus brevi latiores sibi ipsa patefecit meatus, ac tanta vi tandem erupit, ut quicquid erat obvium devolvens plana omnia circùm inundaret, ac tentoria, casasque & plerosque homines semisomnes, ac jumenta magno secum fragore in mare deferret. Qui in naviculis erant egressi, & cum ingenti clamore in attonitos irruentes, huic tumultui tam inopinato alium adjecerunt: tantusque pavor cepit universos, ut nullius, nisi salutis memores rebus suis hosti relictis, quà quisque poterat in fugam se conjecerint. Arcis Præfectus per otium non spolia modo, sed commeatus ad longam obsidionem paratos è castris in arcem comportavit. Altera etiam eruptione cum præsidiarijs, qui Kinrosiæ erant, æque feliciter certatum. Præsidium captum ac dirutum, obsidio soluta.

41. Robertus Brussius in Caricta sua militans in angustis ripæ declivis faucibus positus, quà vadum amnis lexibat, ubi singuli tantum pugnare possent, Anglos plus ducentos solus excipiens transitu prohibuit, repulit, & cæsis in ascensu quindecim, cæteros in turpissimam fugam vertit. Nisi Tydeum jactent, quem huic similem aut secundum vetustissima rerum monumenta celebrant?

42. Andrea Moravio Bothuelio Prorege rem Scoticam regente, Angli arcem Cupri munitissimam vacuam ob commeatûs inopiam reliquerunt. Præsidiarios nauta Scotus ab ijs malè mulctatus dum in Lothianam nocte transportat, in cumulum arenæ, maris æstu recedente, nudatum exposuit. Illi cum in continenti se esse putarent, paulùm progressi, atque

atque iterum mari reperto, fruſtra nautam inclamantes ad unum perière.

43. Anno 1337. Angli arcem Dumbari obſederunt. Mari ab Anglis intercluſo commeatuum penuria pene obſeſſos afflixit: ac proculdubio dedita fuiſſet arx, niſi Alexander Ramiſæus audaciæ incerto in tempore ſubveniſſet. Is nocte intempeſta ad arcem, deceptis qui in triremibus Genuenſium maritimum latus obſervabant, navem ad arcem applicuit: & quadraginta ſelectos viros, commeatuſque magnam vim expoſuit. Deinde præſidij parte ad ſuos adjuncta, ſilentio noctis cum ingenti tumultu in vigiles Anglorum irruit: ac magna cæde hominum nihil minus quam eruptionem à prope victis timentium facta, proximâ nocte æquè occultè atque venerat diſceſſit: ſexto demum menſe obſidio ſoluta eſt.

44. Eodem tempore obſidio Perthi jam in quartum menſem protracta diutiùs videbatur duratura, niſi Roſſiæ Comes per cuniculos aquam è foſſa deriváſſet, atque ad murum uſque cum ſuis penetraſſet: tum demum dejectis propugnatoribus telorum vi, potiſſimum è machinis emiſſorum, deditio facta eſt.

45. Brevi pòſt, arx Edinburgi non vi expugnata, ſed arte capta eſt. Valterus Currius Mercator, quitum forte navem commeatibus onuſtam in æſtuario Tai ad Taodunum habebat, accerſitus à Gulielmo Duglaſio in Fortham venit. Ibi communicato cum Bulloco Anglorum Præfecto conſilio, Currius Anglum ſe ſimulat, ac duos vini optimi utres, aliaque nonnulla munuſcula ad Præfectum arcis

arcis attulit: oravitque ut ibi reliquos commeatu distrahere sine periculo per eum liceret: si quæ re ei, præsidióve opus esset, commonerent, se libenter ijs quoad posset gratificaturum. Præfectus ei ut aliquot dolia vini, certumque numerum panis nautici afferret, imperat: aditum ei cum vellet pollicetur. Ille, quod bene vertat, mens Scotorum, qui sæpe incursiones in loca vicina facerent, summo mane se adventurum ostendit. Eâ nocte Duglassius, duodecimque comites hominum lectissim, inautico vestitu super arma injecto, commeatum ad arcem portant. Suos quam proximè possent in insidijs collocatos signum expectare jubent. Progressi paulùm Duglassius & Simon Fraserius cæteros modico intervallo sequi jubent. Intromissi à janitore intra munitionem è trabibus ante portam arcis structam cum animadvertissent claves ostiorum è brachio janitoris suspensas, ipsum jugulant: & sine strepitu portam arcis aperiunt. Deinde suis, uti convenerat, cornu inflato signum dant. Eodem sono & qui erant in insidijs, & custodes arcis admonentur, alteri ab amicis, alteri ab inimicis arcem teneri: utrisque properantibus, Scoti onere in ipso portæ aditu dejiciunt, ne ante suorum, qui per difficilem clivum lentius vadebant, adventum valvæ objici, ac ipsi occludi possent. Acri conflictu edito, ac cæde utrinque patrata, tandem præsidiarij cesserunt, cæteris præter Præfectum ac sex comites occisis. Simili etiam strategemate, nomine & auspicijs Roberti Brussij captæ arces Duglasia, à Jacobo ejus Domino, & Limnuchi a Gulielmo Binnio vicino agricola, Sanchari a Thoma Dicksono Vallæ cliente.

46 Eo-

46. Eodem anno quo capta, ut diximus, Edinburgi arx, Alexander Ramisæus maximus illius ætatis inter Scotos armorum & rei militaris magister, expeditione in Angliam facta, Northumbriam late populatus est. Eum revertentem Angli ex omnibus agris & castellis, longe majoribus copijs consequuntur. Eorum congressum cum Alexander vitare non posset, & suorum animos ob multitudinem hostium nonnihil debilitatos sentiret, præmissa præda pedites in insidijs locat. Equites latè effusos simulare fugam jubet: deinde ubi locum insidiarum præterissent ad signum buccinæ rursus in unum cogi. Eam equitum fugam Angli veram rati æque effusi & ipsi sequuntur, ad quos Scoti signo revocati, cum se momento temporis obvertissent, pedites que undique ex insidijs prosilijssent, versus est in Anglos ex re inopinata terror, ac non paulo concitatiore cursu, quam antea secuti erant, fugerunt. Multi occisi: complures capti, præda incolumis domum abducta.

47. Rosburgum semel à Duglassio, iterum à Ramisæo, sopitis vigilibus, de nocte scalis admotis captum. Edinburgi arx similiter à Thoma Randolfo capta, sævissima rupe per arcanum tramitem angustum superata, cæsis præsidiarijs. Britannodani etiam arx Levinij Protegis imperio & auspicijs, Duce Thoma Crafordio, partim scalis admotis, partim manibus pedibusque nitendo per præruptam nocte tanto cum periculo superata fuit, ut milites etiam faterentur, se, si periculum prævidissent, nullis conduci præmijs potuisse, ut illac ire tentarent.

48. Gordonius Angliam ingreſſus in reditu Joannis Lilburni Angli copijs multò majoribus caſus ipſum captivum duxerat. Henricus Percius Comes Northumbriæ has ſuorum clades indigniſſime ferens, coactis amplius ſeptem millibus hominum, ad vicum Dunſum Joanne Scoto, qui Subtilis cognominatur, inſignem caſtra poſuit. Ibi ruſtici, & paſtores nullis alijs armis freti quam crepitaculis, quibus cervos, & pecora, quæ illic paſſim ſine cuſtodibus vagantur, abſterrent, nocte colles Lamyrecorum montium vico proximos inſederunt. His crepitaculis ingenti ſtrepitu in imminentibus Dunlo collibus edito, equi Anglorum perterriti vincula rumpunt, ac paſſim per agros palantes in prædam agricolis cedunt. In exercitu toto tumultuatum, & ad arma clamatum eſt: & cum hoſtes adeſſe crederent, illam noctem inſomnem duxerunt. Mane intellecto ludibrio, multis jumentis una cum equis amiſſis, ſex millia paſſuum (tantum enim is vicus ab Anglia abeſt) relictis impedimentis, pedibus prope fugientium modo tranſierunt. Nec mirum paſtorum crepitaculis victos eos, qui territorum cervorum occurſu ad arma clamarunt: quod Anglia liquot ante annis fecerunt, cum Thomas Randolfus & Jacobus Duglaſſius Northumbriam ingreſſi eos conſilij inopes, & omnium rerũ egenos per invia traherent, & dolo militari ductos defatigarent, atque labore, vigilijs, & inedia confectos ad inertias redigerent.

49. Anno 1384. Graſtocus Anglus Rosburgi arci Præfectus, cum non modo commeatus amplos, ſed omnem domeſticam ſupellectilem illò mitteret, ratus

ratus nec alibi eam commodius ad suos usus, neque tutius ab hoste servari posse. Dumbarius Marciæ Comes cum & iter, & dieni per exploratores resciisset, insidijs commode locatis, longum agmen & confusum ex militibus, plaustrarijs, & vulgo promiscuo invadit, ac sine pugna magna præda cum ipso Domino potitus statim se recepit.

50. Jacobus Douglasiæ Comes singulari ad Norum Castrum certamine, feroci Percio dejecto, hastam ejus tam pulchræ victoriæ trophæum in Scotiam ferebat. Triduo post Otterburnum cum Anglis duplo pluribus congressus, & jam tribus lethalibus plagis saucius propinquis suis inquit, illa à vobis postrema peto: Primum, ut mortem meam & nostros, & hostes celetis: deinde ne vexillum meum dejectum sinatis: demum ut meam cædem ulciscamini. Continuò illi Duglasij nomen (ut mos erat) quantum possunt inclamantes, magna alacritate in hostem invecti, eum ultra locum pugnæ longe propellunt, Percium utrumque capiunt: cæteri sine ordine se in fugam conjiciunt.

51. Postridie illius prælij Episcopus Dunelmensis cum recentibus copijs adveniens pugnam renovat. Ejus adventu per exploratores comperto, Joannes Dumbarius Moraviæ Comes, quem omnes mortuo Duglasio unum intuebantur, convocatis illustrioribus, de captivis consultat, quos semel in fidem receptos trucidare crudele videbatur, & servare turbam hostium prope suis æqualem, periculosum. Consensum est, ut jurati, dum confligeretur, nihil moturos, & etiamsi à suis vindicati forent, captivos tamen permansuros, in castris cum levi custodia

relinquerentur, quæ præsentem pœnam, si quid quis attentaret, de omnibus expeteret. His ita dispositis, è superiore victoria pleni animorum in aciem prodeunt, muniti retro paludibus, dextra lævaque concedibus: illud etiam imperatum, ut simul ac hostis appropinquaret, singuli buccinæ, quam à cornu bubulo suspensum à collo gerebant, quam possent maximum clangorem ederent: qui sonus cum per se terribilis esset, etiam repercussu collium multiplicatus longe majoris multitudinis speciem reddebat. Angli qui magno gradu venerant intra stragem suorum pugnaturi, & horribili illo sono, & alacritate hostium in acie ex adverso stantium attoniti, cum neque Dux militi subitario, neque miles Duci imperito satis fideret, statim retro, unde venerant, signa convertunt.

Commodum visum est hic referre illius temporis leges & ritus fidei à finitimarum gentium captivis datæ & acceptæ vulgo *A parol*. Captivus dimittebatur juratus intra certum diem se rediturum. Si quis ad diem dictum non rediret, hæc pœna erat. In congressibus, qui ob res repetundas fieri solebant, qui deceptum se querebatur, manus effigiem aut chirothecam in hasta oblonga omnibus conspicuam circumferebat. Ea summa apud ipsos infamia habebatur: adeo, ut qui fidem violavere, amicis, propinquisque fierent detestabiles: nec quis paulo honestior eos convictu, sermone, aut domo sua dignaretur.

52. Regnante Roberto tertio, duæ potissimum latronum familiæ insignes inimicitias insigni crudelitate exercebant, Thomas Dumbarius Moraviæ, & Jacobus

Jacobus Lindesius Crafordiæ Comites ad eos pacificandos à Rege missi, cum animadvertissent gentem ferocem neque voluptatis modo sed etiam contemptricem non posse domari sine magna bonorum virorum ex adverso cæde, rem astu tractare incipiunt. Conditio proponitur, ut ex utrisque triceni ensibus modo armati coram Rege decertent. Victis impunitatem præteritorum fore: victoribus decus, auctoritatem, Regis etiam & Procerum gratiam. Conditio placuit: dies certamini dictus: quo die cum Principes familiarũ cum suis in aulam convenissent, campi ad septentrionale urbis Perthi latus pars fossis præaltis à reliquo secluſa ijs ad congressum assignatur, structis cum spectaculis. Cum multitudo ingens hominum ibi confedisset, mora pugnæ paululum facta est, quod ex alteris tricenis nous metu latuisset, nec pauciores adversus plures decertare vellent: nec reperiretur qui in absentis locum succederet: nec ex adversa factione quisquam eximi se numero pugnatorum pateretur, ne velut à propinquis contemptus ac rejectus videretur. Tandem Sellularius opifex prodijt, ac se in absentis locum successurum est professus, si aurei tutati gallici dimidium representaretur sibi victori, ac in posterum donec viveret, de victu caveretur. Ita rursus æquato numero certamen initur: ac tanta corporum animorumque contentione pugnatur, quantum efficere potuit odium vetus novis detrimentis inflammatum in hominum ferocissimorum crudelitati assuetis ingentijs: & victoribus decusque victo mors & ignominia proposita. Nec minor spectantes horror, quam pugnantes furor tenebat

deformes corporum laniatus, detruncatosque artus, & in hominis effigie rabiem ferarum detestantes. Illud autem inprimis est animadversum, quod nemo se omnium fortius gereret, quam suppositius ille & mercenarius bellator, cujus operâ maximè victoriam partam existimabant. Superfuerunt enim certamini ex ea cui se ille addixerat parte præter ipsum decem: sed omnes magnis vulneribus graviter saucij. Ex altera factione restabat unus, qui cum corpus adhuc ferro haberet intactum, iniquamque certaminis fortunam sibi videret objectam, in Taum flumen propinquum se conjecit, ac adversarijs, quo minus eum sequerentur, ob vulnera tradatis, in adversam ripam evasit. Hac ratione ferocissimo cæso, multitudo sine Ducibus relicta, in multos post id annos à tumultuando repressa ad agriculturam redijt. Hæc pugna incidit in annum salutis 1396.

53. Jacobo secundo in oppugnatione Rosburgi cæso, ex aulicis qui proximè astiterant, etsi inopinato casu perculsi erant, tamen, ne Regis morte palam facta vulgus dilaberetur, corpus velant. Regina, quæ eò ipso die in castra venerat, haud quaquam muliebri animo dejecto in luctus, Proceres convocat. Hortatur ut animo bono sint; ne minus hominis casu tot viri fortes deterriti rem pene ad exitum deductam turpiter deserant. Se in locum defuncti Regem alium brevi adducturam. Interea omni apparatu belli hostem urgendum, ne morte Imperatoris intellecta ferocior efficiatur, & in unius hominis morte tot virorum fortium simul virtutem extinctam existimet. Pudebat viros animi magnitudine

rudine à fœmina ſuperari. Arcem igitur adorti ſunt tanta vi oppugnare, ut neutra pars Regem abeſſe ſenſerit. Interea Regis filius Jacobus ſeptem annorum puer in caſtra adductus Rex ſalutatur: nec multi interceſſere dies, cum Angli, qui in præſidio erant, laboribus & vigiliis confecti arcem novo Regi dediderunt. Arx, ne iterum cauſa belli foret, ſolo æquatur.

54. Ante funeſtam ad Fluidonem pugnam à Jacobo quarto male commiſſam, Proceres oſtendunt fraude hoſtium fieri, ut de die in diem res protraheretur, dum ipſorum vires creſcant, Scotorum imminuantur: itaque pari arte adverſus eos utendum. Nam cum illi tempus à ſe deſignatum non obeant, nulla verecundia obſtrictos ijs eſſe Scotos, quo minus diſcedere domum ſine prælio, aut ſuis locis depugnare poſſint. Horum prius conſilium multis de cauſis tutius eſſe: id ſi minus placeat, alterius capiendi ſummam occaſionem dari. Nam cum Tillus amnis ripis prælatis, ac nuſquam fere vadoſus, nullum intra aliquot millia paſſuum, niſi per unum pontem exercitus tranſitum daturus eſſet, paucos ibi tantæ multitudini poſſe obſiſtere: poſſe etiam parte Anglorum tranſmiſſa machinis commode locatis pontem interſcindi, primoſque tranſgreſſos deleri, antequam ab adverſa ripa ſubveniri poſſet.

55. Joannes Dux Albinus Prorex Procerum conſilio ad Solvæum ab Anglia invadenda retractus non vult videri nihil tanto conatu egiſſe: anglici limitis Præfectum ad colloquium vocat: ille, ut cui omnia erant imparata, libenter id audit.

16. Idem Dux Albinus cum omnes portus Gallici litoris obsessos ab Anglis, qui reditum ejus in Scotiam observari jussi erant, sciret, quibus impar viribus erat, arte statuit eludere. Classem suam in nullum locum unum contraxit, sed per varios portus ita sparsam tenebat, ut nullam bellici apparatus speciem præferret; milites in locis mediterraneis ita collocarat, ut nihil minus quam de navigando cogitare videretur. Anglicæ classis Præfectus, qui ad eum excipiendum diu frustra toto mari volitaverat, per exploratores certior factus, neque classem, neque exercitum toto littore Gallico parari, ratus eum nihil ante ver proximum moturum naves subduxit. Dux Albinus hostium discessu cognito, repente quinquaginta navium classe contracta, post æquinoctum Autumni è Gallia solvit: atque Oct. Cal. Octob. Araniam Insulam tenuit.

17. Anno 1548. Angli Humum & Fascastellum tenebant, unde excurrentes magnis incommodis vicinas regiones afficiebant. Tandem Scoti, observato negligentius in Humo vigilias obiri, nocte per rupem, ubi sciebant fiduciâ loci minimam diligentiam adhiberi, in summum penetrarunt, ac cæsis custodibus, arcem in suam potestatem redegerunt. Nec ita multò post, cum Præfectus Fascastelli imperasset vicinis agricolis, ut magnam commeatuum vim ad certum diem adveherent. Hanc vicina juventus occasionem nacta frequens ad diem dictum affuit: ac depositâ è jumentis onera cum in humeros extulissent, per pontem, qui duas rupes committit, recepti, repente quod ferebant de-

dejecto, custodum qui aderant signo dato conficiunt. Ac priusquam reliqui Anglici convenire possent, armis & locis opportunioribus occupatis, fusique per patentem portam acceptis arce sunt potiti.

58. Eodem tempore cum Anglis Hadinam tenentibus multarum rerum aut jam esset, aut mox instaret penuria, atque auxilium quod sperabatur serius venturum crederetur, quam vires obsessorum affectæ ferre possent. Bervico interea duo Equites illustres eò mille peditos & trecentos equites quanta possent celeritate ducere jussi essent. Hi omnes insidijs excepti pene ad unum interierunt.

59. Anno 1562. Moravius Prorex, aciem ad Abredoniam contra Huntilæanos instruxit: ex militibus multi statim inter ducendum adversus hostem apertæ proditionis signum dederunt: quod ramos ericæ, ut ab hostibus agnoscerentur, tegumentis capitum affixerunt. Ubi propius ventum est, Huntilæani securi de exitu gradum ad eos accelerant, & cum adversam aciem à proditoribus turbatam viderent, & jam in fugam conversam, ut expeditius sequerentur, sarissas abjiciunt: & strictis ensibus ad terrorem integrorum proditionem ingeminantes, in hostem magno gradu feruntur. Proditores eodem illo impetu etiam stantem una se rati in fugam aversuros, ad eam accelerabant. Sed Moravius, qui nullam in fuga spem videret, neque quicquam præter honestæ mortis decus præstare crederet, exclamavit, ut sarissis sui præ se tenderent, nec in aciem suam fugientes reciperent. Illi præter opinionem excluſi cornua utrinque confusis ordinibus

præ-

præterierunt. Huntilæani vero, qui jam profligatam rem putârant, cum aciem quidem parvam, sed prætentis hastilibus horrentem cernerent, ipsi, ut qui sparsi ac sine ordine sese inferebant, nec propter hastarum longitudinem ex adverso ad manus venire poterant, repentino terrore perculsi non paulo celerius fugiunt, quam antea sequebantur. Eam Fortunæ mutationem proditores conspicati jam fugientibus instant, ac, ut se à priore culpa purgarent, quicquid fuit cædis eo die, ipsi ediderunt. Cæsi ex Huntilæanis circiter 120. capti 100. Ex altera acie nemo.

60. Levinio rerum potiente, Mortonius Comes insidiarum gnarus, quibus rebelles naves instruxerant ad cohortem Regis Danicam intercipiendam, ipse pro præsenti copia manu armata, nemine conscio quò duceret, adeo festinanter Letham venit, ut eos conscendentes pene oppresserit, sedecim è moratoribus in ripa, dum scaphas tardius solvunt capti. In posterum diem, quoniam citius per æstum Oceani non poterant, naves paratæ quæ reliquas persequerentur, aut redeuntes interciperent. Prorex quoque ea nocte Sterlini certior factus, & ipse postridie summo mane cum tumultuarijs copijs à sinistro Forthæ littore festinavit, ut rebelles egressos in terram invaderet. Sed militum Cimbricorum properatio hos omnes conatus fecit irritos. Pari ante celeritate usus est Gulielmus Kircaldius Grangius in classe Bothuelij ad Orcadas opprimenda.

61. Eodem tempore, dum Prorex Sterlini comitia habebat, rebelles per Procerum absentiam aliquid tentandum rati, omnes ex Edinburgo copias

eduxerunt

eduxerunt, & ad ſpeciem multitudinis augendam omnes oppidanos cum majore parte militum in acie ſtatuerunt, eo conſilio, ut, velut ſuperioribus temporibus conſueverant, leviter laceſſendo regias copias Letha elicerent. Interea dum intentos in ſe hoſtes diſtinerent, reliquis longiore itinere occulte circummiſſis, oppidum præſidio deſtitutum per averſam ingreſſi portam incenderent. Patricius Lindeſius Lethæ præfectus, cum à deprehenſis inſidijs ſibi ſatis caviſſet, ſuos rectà in hoſtem duxit, & impreſſione magna facta rebelles fuſi, fugati, & uſque ad oppidi portas non ſine cæde compulſi.

62. Joannes Cockburnus notæ domi foriſque fortitudinis vir in Gallia militans, dum ipſe cum exigua equitum manu ab hoſtibus longe pluribus petitus jam prope circumveniretur, & neque pugnandi neque fugiendi eſſet locus, ille ſe ſuoſque præſenti conſilio ab imminente interitu liberavit. Erat enim in propinquo pons, quà unica ijs fugiendi, aut hoſtibus ſequendi via patebat. Ille ſuis trans pontem præmiſſis, juſſoque ut eum cum equo recenti parato ad ulteriorem pontis finem aliquis expectaret, in medio ponte deſcendens equum ſuum transfodit. Hoſtes quam poterant intento gradu ſequentes ad medium pontem perveniunt. Ibi feroces equi conſpecto in anguſtijs ſui generis cadavere conterriti, & re ſubita conſternati nulla vi cogi poterant ut tranſirent, donec quidam caute deſcendentes transfoſſi equi cadaver è loco moverent, & extra tranſeuntium equorum conſpectum ponerent. Interea dum hæc fiunt, Cockburno ſatis amplum fugæ ſpatium datum eſt.

Hæc

Hæc pauca strategematum exempla instituto nostro sufficiant : cætera persequi difficile, omnia complecti impossibile foret.

LIBER V.

DE REBUS THEATRICIS, SIVE Ludis Romanorum.

CAP. I.

Ludi vel à *Lydis* ex Asia transvenis, vel à *Ludo* sive *Lusu* appellati, sunt celebritates publicæ, quæ vel placandæ Deûm iræ, vel pro salute populi, vel gratiæ ejus demerendæ causa, vel ad eum voluptate demulsum in officio continendum editæ atque institutæ. Horum alij cum Æneâ à Trojanis, alij à Græcis, alij, ut dictum, à Lydis, alij ab alijs populis Romam translati; alij à Romanis ipsis additi fuerunt.

Romanorum Ludi sunt vel privati, vel publici.

Privati Rom. Ludi fuerunt.

CAP.

CAP. II.

Latrunculi.

HI belli cujuſdam ſimulacrum & imago. Latrones à Græco λατρεύειν ſervire, olim appellati omnes promiſcue ſive milites conductitij, ſeu Principum ſtipatores: quanquam Varro quaſi Laterones dictos contendat, quod Principibus ad latera ſemper eſſent; vel quod ad inſidias laterent; vel denique, quod latus ferro armatum haberent. Hujus appellationis locuples nobis author eſt Plautus in Mil. Glor. Palamedes Nauplij filius in obſidione Trojana, ut milites in officio contineret, illud ludicræ dimicationis genus excogitavit. Frequentiſſimus ejus uſus apud priſcos, creberrima apud authores mentio, Scenicos præcipue. Eſthic idem Scacchi Ludus hodie in Europâ frequentiſſime uſurpatus: quo victi cenſentur, cum Regi nullus patet effugij locus, unde & ludo nomen: nam Hebræis *Sach* eſt vallavit, & *math* vel *meth* mortuus eſt; ut & periculum Regi & mors intentetur. Voluit antiquitas hunc ludum eſſe recreationem à ſerijs ſtudijs, licet contrarium experiantur quicunque eo ſe exercent: & Jacobus Rex Britanniarum Auguſtiſſimus in Baſilico Doro penitus ejus uſum filio interdicit, quod attentius multò implicetur eo animus quam ſtudijs etiam acrioribus.

CAP.

CAP. III.

Tali, Tessera, & Fritillus.

EUndem plane ludum significant: Græcis, quibus idem etiam in usu, Ἀστραγαλος. Tali, quia sex angulos habebant, Seniones dicti (Senio etiam est felix jactus senarij:) uti Tesseræ à Græco τέσσερα Jonice pro τέσσαρα, quatuor, quia quatuor tantùm habebant, Græcè κύβοι appellatę sunt, Latinè quaterniones. Inter ludendum aesseris tribus, Talis quatuor utebantur. In Talis quatuor numeri designabantur, *Unio*, *Ternio*, *Quaternio*, & *Senio*. Unio ex reliquo numero quinque detrahebat: & ideò Persio Sat. 3. appellatur *damnosa Canicula*. Senio est numerus seu jactus felix: ab eodem ibid. dicitur *dexter Senio*, quia lucrum ferebat. Ex quatuor Talis diversas species vel omnes numeros referentibus exurgebat *Venus* jactus omnium felicissimus, in quo etiam Canis vel Unitas aliàs semper damnosa proderat. Quidam jactum Basilicum & Herculeum cum Venere, Vulturium autem cum Cane eundem faciunt, alij dubitant. Id tamen omnibus liquet, jactus hos infelices fuisse, felices illos. Et ideo infelicibus maligna & infausta nomina induntur animalium rapacium. Ludentes ad fraudem cavendam Talos conjiciebant in Fritillum (vel, ut aliter appellatur, Fritum, Pyrgum, Turriculam, Orcam, Pyxidem corneam) dictum à fritinnire tinnulâ & argutâ voce Hirundinum propter strepitum quem faciebant Tali eburnei

eburnei aut è liguſtro in orcâ moti, & in tabulam emiſſi. Romani omnis ætatis hoc ludo utebantur: Græci vix ſenes, quibus cognomentum Ἀστραγαλίζων puerile & in contumelia habebatur.

CAP. IV.

Alea.

INventum Dæmonis Teuth, ex Aſia in Græciam, & è Græcia in Italiam tranſijt ſemper infamis habita, & cujus quantò quis doctior, tantò nequior; mendaciorum omnium & perjurjorum mater, & ex aliena concupiſcentia ſua prodigens: furto & latrocinio ab Ariſtotele comparatur: legibus Rom. penitus interdicta fuit, niſi in Saturnalibus. Alea pro quolibet ludo in quo Fortuna & Caſus dominantur, accipitur, adeoque etiam pro Teſſeris & Talis. Et quia Caſus in Aleæ certamine multùm pollet, quæcunque incertis caſibus ſubjacent, Aleę commiſſa, ut quæ certa & ſecura caſûs, extra Aleam poſita dicuntur.

CAP. V.

Pila.

LAudatiſsimum exercitamenti genus ſemper habitum, viris convenientiſsimum, communi gentium uſu probatum, utroque etiam jure Civili & Canonico receptum, non ſenum tamen ſed juvenum conſuevit eſſe, ad vires

vires exercendas, firmandas & probandas: quo nomine digna visa estut de illa dissererent Medici & Philosophi. Pila duplex: Paganica, à Pagis seu Villis, in quibus aut primus, aut certe frequentior ejus usus: & Trigonalis, propter angulos. Dicimus pilâ ludere, pilam jacere, mittere, emittere, dimittere, contrà mittere, in adversum jacere, expellere, ludere expulsim, factim, datatim ludere Plaut. Curc. Act. 2. Scen. 3. ubi sic Taubmannus: *Datores dicebantur qui pilam dabant: Factores, qui faciebant*, i. e. *qui feriebant & ludebant, quique in factiones erant divisi*, i. e. *quod nos dicere solemus, in partes*. Genera autem ludendi videntur fuisse *datatim, raptim, expulsim*. Et Philosophi & Principes pilâ delectati sunt.

CAP. VI.

Pentathlum, sive Quinquertium.

CElebre apud Græcos, etiam olim exercitium, sunt quinque illa certamina, *Discus, Saltus, Cæstus, Cursus, Luctæ*. Ludiones etiam dicti Pentathli & Quinquertiones. Erat Senatusconsulto cautum, ne quis nisi his ludis pecuniam luderet. De cæteris, quod satis, in Militia supra habuimus. De Disco & Cæstu pauca hîc subnectemus.

CAP.

CAP. VII.

Discus.

FUit instar pilæ æneæ, quæ brachiorum viribus excepta & in altum missa exercebat corpora animosque; ita ut, quantū quisque viribus præstaret, maxime enitteret: namque is fortior & præcipuo robore habebatur, qui illam ultra signatum scopum jecisset.

CAP. VIII.

Castus.

ACædendo, quem alij jaculationem appellant, alij pugillatum, fuit certamen factum clavis ferreis pilas plumbeas loris bubulis appensas habentibus, quibus se certantes mutuò petebant: ut pulchrè effendit Virg. lib. 5.

Obstupuêre animi: tantorum ingentia septem
Terga boum, plumbo insuto, ferroque rigebant.

Et deinceps. In Gymnicis sive Athleticis hisce ludis omnibus nudi, subligaria tantùm induti, oleoque uncti certabant.

CAP. IX.

Harpaſtum.

VOlubili rotunditate in ſolo jactabatur. Hic ludus Polluce auctore fiebat, ut juvenes in geminas diviſi turmas intra lineas ſeu metas conſiſterent, Harpaſtoque poſito in medio, quiſque contenderet, ut intra gyrum alterius lineæ immitteretur; quod ſi contingeret, victores erant: *Alex. ab Alexand. Genial. dierum lib. 3. cap. 21.*

CAP. X.

Halteres.

A Græco ἅλλομαι ſalio, erant pondera quibus ad ſaltum ſe librare ſolebant; circuli ſcilicet non exacte rotundi, oblongiores, in quibus digiti inſeri poſſent, veluti per amenta clypeorum, quos facilibus brachijs rotabant: & nunc jactando, nunc rotando ludus committebatur: *ibid. Alex.*

CAP.

CAP. XI.

Petaurus vel Petaurum.

CIrculus erat quem intactum certantes transvolabant, & ab eo Petauristæ appellabantur, vel Petauristarij, derivatione Græca, quod quasi in aere volitent. De eo sic Scaliger: Rota in sublimi posita à duobus verfabatur, alter supernè, alter infernè nitebatur: ita fiebat ut alternis dejectis, nunc penderent, nunc erecti sederent: per eandem rotam etiam corpora subjecta contento saltu trajiciebant.

CAP. XII.

Follis Pugillatorius.

DE quo *Plaut. Rudent. Act.* 3. *Scen.* 4. erat pila grandis suspensa, quam pugnis infectabantur pugiles, ut Author est Turnebus. Ludus hic remissior & ignavior habitus: eo enim senes imbelli ætate ludere solebant. *Alex.* ubi supra. Hæc de ludis virilibus.

CAP. XIII.

Nuces.

AGitabant pueri divinantes, par esset numerus nucum manibus comprehensarum, an impar. Et prout conjecisset, ita victor aut superatus erat. Hinc *nuces relinquere* est relinquere puerilia.

CAP. XIV.

Trochus sive Turbo.

QUoniam è buxo factus, volubile buxum Poëtis appellatus, nemini non est notus ante Alpha & Beta. De quo pulchre *Virg. lib. 7. Æneid.*

CAP. XV.

Micare digitis.

LUdus genus quoddam, quod adhuc apud Italos durat, & inde ad nos etiam transivit, ut repente porrectis digitis certantium uterque numerum divinet: ejus meminit *Cicero lib. 2. de Divinatione. Vide Erasmi adagium, Dignus quicum in tenebris mices*, i. e. vir certissima fide, qui nec in tenebris fallere vult. Adagium ab hoc ludu derivatū est. Sic de ludis privatis.

CAP.

CAP. XVI.

De Ludis publicis Rom.

HOs edebant vel Reges, vel Consules & Prætores, vel Ædiles plebeij, vel Ædiles Curules, vel Imperatores. Funebres autem Ludos curabant & exhibebant illi qui proximi defunctorum, in quorum honorem ludi celebrabantur hæredes fuerunt: quanquam & hi aliquando ab Ædilibus curati fuerunt: Ludorum præcipue Gladiatoriorũ spectaculum *munus* proprie appellatum fuit, vel quia populo gratis daretur; vel ab officio, qui officium se mortuis facere arbitrabuntur. Is qui præbebat *munerarius* dictus, etiam *munerator*, Dominus Ludi, item Editor; & res ipsa Editiones.

Ludorum duplex divisio: nam a forma sunt vel Circenses, qui in Circo; vel Scenici, qui in scena, i.e. umbra agerentur. A Fine alij sunt Sacri, alij Funebres, alij Votivi, alij Ludicri, sive exercitationis causa.

Primùm Ludi omnes Conceptivi sive Indicativi erant, non Annales aut Annui: postea in Calendario Romano fere omnes Ludi qui in Deorum honorem peragebantur ut Stati notantur: tum, igitur non stati sunt funebres aut votivi.

CAP. XVII.

De Circo & ludis Circensibus.

QUi Græcis Olympici, Romanis Circenses ludi fuerunt. In Elide enim juxta fluminis ripam, angusto tramite: altero latere urgente flumine, altero positis gladijs, ut utrinque præsens exitium esset, bigarum cursu certabatur, dimicatione perniciosâ adeo, ut intra præscriptum illas coercere necesse foret: unde Circenses dicti. Romam deinde translati eximiè culti celebratique sunt. Primùm in Insula Tiberina, nullo ad id certo constituto loco, sed ab altera parte Tiberis pro meta erat, ab alterâ enses ponebantur. Posteà tamen metę gladiorum loco fixæ erant, cùm ludis certus locus assignatus esset.

Circus Maximus à Tarq. Prisco quinto Rom. Rege, inter Palatinum & Aventinum montes primùm extructus, spectaculis designatus locus fuit, qui posteà ædificiorum magnitudine & aulico apparatu præcipuus semper exhibendis ludis est habitus.

Præter hunc Circum etiam alij progressu temporis sunt extructi; nec Romæ tantum, sed & alibi, ut Constantinopoli, Mediolani.

Circus autem dictus est, vel quod ibi fierent ludi in circuitu, & quod circum metas ferretur pompa, & equi currerent: vel, ut nonnulli volunt, à Circe veneficâ Solis filiâ: nam Circus Soli principaliter consecratur. Opus hoc procedente tempore numerandum

randum erat inter spectacula totius urbis pulcherrima. Longitudo enim ejus trium stadiorum cum dimidio: latitudo quatuor jugerum: à duobus majoribus lateribus, & uno minore cingebatur Euripo qui aquas reciperet, decempedali profunditate simul & latitudine: post Euripum extructæ erant triporticus, ubi erant sedilia gradatim scandentia, sicut in Theatris. Forma erat amphitheatralis & ovalis, octo stadiorum amplitudine, capiens centum quinquaginta millia hominum. In altero minore latere erant fornicati carceres, unde emitterentur equi ad cursum, & feræ ad venationem. Externè ambit Circum simplex contecta porticus, quam spectatores intrant & ascendunt per officinas singulas, ut nulla confusio oriatur inter tot hominum millia tum venientia tum discedentia. In Circo maximo locâ erant plebi divisa per singulas curias.

Ludi Circenses (appellati etiam Gymnici, à nuditate, vel exercitatione corporis, γυμνὸς enim nudus & γυμνάζω exerceo significat) præcipui fuerunt. 1. *Pugna*: cum scilicet pugnis, cæstibus, gladijs, fustibus, hastis, pilis, similibusque armis certabatur. Quò spectat & gladiatura, cum gladiatores varijs modis dimicabant, interim pro gloriâ, interim pro vitâ, idque spectante populo, ut juventus cædium, sanguinis, & vulnerum aspectu, assuesceret in bello minùs ista timere. Huc etiam refertur pugna cum bestijs: certantes Bestiarij dicti. Utrumque hoc genus omnino infame fuit ingenuis, & fere per servos agebatur. Huc etiam refertur Lucta, cum alter alterum in terram prosternere tum vi, tum agilitate corporis nitebatur,

2. *Cursus*, quo per certa stadia in campo currentes ad metam destinatam pervenerunt.

3. *Saltatio* in æquo campo, aut infernè ad superiorem locum, & contrà; aut cum in equos currúsve insiliebant, non tantum nudi, sed etiam armati & cataphracti.

Jaculatio discorum, sagittarum, pilorum, telorum, omniumque armorum cujuscunque generis, quę longè projiciuntur: & hi ludi erant fere pedestres. Neque quisquam moveatur, quod ex his ludis nonnullos inter privatos supra recensuerimus in Pentathlo: nam ijdem privato consilio suscepti, ludi privati; & publico munere exhibiti, publici esse poterant.

5. *Decursio Equestris*, qua exhibebatur species pugnæ equestris: hic Trojæ ludus dicebatur, celebratus à pueris majoribus & minoribus turmatim congredientibus, quibus qui præcedebat, Princeps juventutis dicebatur.

6. *Aurigatio*, i. e. certamen bigarum, aut quadrigarum, quod septem curriculis, sive septeno circuitu, & viginti quinque missibus absolvebatur: ultimus missus, quod ex collatione populi fiebat, Ærarius dictus. Prima aurigantium cura erat, ne in circuitu metas contingerent, sed illas sine offensione transirent: fuitque moris, ut ante commissionem Circensium, ministri cum equis desultorijs missus exituros enunciarent. Aurigantium quatuor erant factiones, pro quatuor anni temporibus: *viz.* Veneta quæ Cœrulea, Prasina, quæ viridis dicta est, Alba, & Rosea, miro faventium studio coli celebrarique solitæ. Viridis color

Veri

Veri dicatus erat, Æstati Roseus, Hyemi Venetus, Albus Autumno: pannoque versicolore per singulas factiones certabatur: in quibus spectantium favor & aura popularis gratiaque & studium ad victoriam multum loci dedit. Nam tanto faventium studio hinc inde certabatur, cùm suos quisque clamore & plausu foveret, ut magis studio & colore panni, ac favore quo affecti erant, quàm verâ virtute niterentur: isque popularis favor & gratia non dubiam plerunque victoriam dedit: adeo ut non populus modò, sed & Principes ingenti studio & gratiâ factionum contenderent, unde lites & cædes sæpe secuti sunt. His quatuor factionibus addidit Domitianus alias duas aurati purpureique panni. Moris erat, ut Prætor aliúsve Magistratus qui ludis præerat, mappam aurigis mitteret, & cursûs signum daret, quod erat futurorum Circensium initium.

7. *Naumachia* in Circo ostendebatur: ubi emisso Euripo, naves metis appositis, ne illas contingerent, cursu præcipiti concurrebant, & formam navalis pugnæ repræsentabant.

8. *Venatio*, quam Principes dabant, arenâ in sylvam versâ: arbores enim validæ per milites radicibus vulsæ, connexis longe lateque trabibus, adfixæ erant, terrâ deinde superjectâ, totusque Circus ad sylvæ speciem consitus gratiam novi viroris obtulit, & imaginem veræ germanæque venationis exhibuit. In hoc spectaculum producebantur animalia & feræ omnis generis, quæ populo occidenda & rapienda permittebantur. Atque hæc sunt præcipua Circensium spectacula.

Cir-

Circensium duo genera fuerunt: Patricij, qui per Patres; plebeij, qui per plebem agebantur, ſtato die, menſe Novembri: In Circenſibus, qui ſerò ſurrexerant, aut qui ante alios exierant, colaphis cædebantur. Qui coronam meruiſſet, tanquam ad ſupremum faſtigium ventum foret, nihil ultrà de virium aut artis incremento ſperavit. Non tantum victores præmio donabant, ſed illos etiam qui ad certamen provocabant, neque cum quo certaretur inveniebant. Si quis athleta eò fortitudinis proceſſiſſet, ut parem non inveniret, plures uni objiciebantur.

CAP. XVIII.

De Theatro & Amphitheatro.

QUamvis Theatra, Circi, & alia ejuſmodi loca ſingulares quæque ac proprios ludos haberent, & exercitationes cuique loco accommodatas, tamen eadem omnibus in locis peracta ſine diſcrimine fuerunt: unde Circus & Theatrum aliquando diſtinctè, aliquando promiſcuè ab authoribus uſurpantur. Ut Circenſes ludi in Circo, ita Scenici in Theatro peragebantur.

Theatrum nomen habet à θεᾶσθαι ſpectare, eſtque locus in quo ludos ſpectabant. Apud Romanos Theatrum diu nullum fuit: primò enim ludos humi ſpectabat circumfuſa turba: inde aggeſtis ceſpitibus editiorem ſpectandi locum, pulvillis actis faciebant: eam ob cauſam medius locus depreſſior fuit

fuit, ac propterea Cavea dictus. Primo stantes spectabant, postea subsellia sibi quisque afferebat: Theatra deinde lignea, denique lapidea extructa fuerunt.

Primi Theatrum faciendum curârunt M. Valerius Messala, atque C. Cassius Longinus Censores, anno 599. Deinde deletâ Corintho L. Mummius ludis quos in triumpho fecit Theatrum erexit, sed temporariam. Inprimis autem celebratur M. Scauri Theatrum: de quo sic scribit *Plin. lib. 36. cap. 15.* M. Scaurus fecit in ædilitate sua opus maximum omnium quæ unquam fuere humanâ manu facta, non temporariâ morâ, verum etiam æternitatis destinatione Theatrum hoc fuit. Scena ei triplex, altitudine trecentarum sexaginta columnarum. Ima pars scenæ è marmore fuit: media è vitro, inaudito etiam postea genere luxuriæ: summæ tabulis inauratis columnæ, imæ duodequadragenûm pedum. Signa ærea inter columnas fuerunt tria millia numero. Cavea ipsa cepit octoginta millia: cum Pompeij amphitheatro, toties multiplicatâ urbe, tantoque majore populo, sufficiat large quadraginta millibus sedere: sed & reliquus apparatus ingens Attalica veste, tabulis pictis, cæteroque choragio fuit. Posteà autem Curio Theatra duo juxta amplissima fecit è ligno, cardinum singulorum versatili suspensa libramento: in quibus utrisque antemeridiano ludorum spectaculo edito, inter sese aversis, ne invicem obstreperent Scenæ, & repente circumactis, ut contrà starent. Postremò jam die descendentibus tabulis & cornibus inter se coeuntibus, faciebat amphitheatrum,

&

& gladiatorum ſpectaculum edebat, ipſum magis auctoratum Pop. Rom. circumferens. Primum manſurum Theatrum Cn. Pomp. Magnus Romæ extruxit lapide quadrato, ad exemplum illius quod Mitylenis viderat bello Mithridatico, tanto opere & apparatu, ut Pompeius Magnus ſolo Theatro ſuo minor, Tertulliano referente, perhibeatur. Alia ſubinde alij ſtruxerunt. Veſpaſiani Theatrum memorat Lipſius ſtructum in mediâ urbe, cujus ſemiruta moles adhuc Romæ viſitur, tam altum, ut ad ejus ſummitatem ægrè viſio humana conſcenderet.

Erat autem Theatrum in modum hemicycli, cujus ab utroque cornu ſcenæ erant cum ſingulis aris, quarum una Bacchi, altera ejus Dei erat in cujus honorem ludi fiebant.

Amphitheatra verò circulari integrâ formâ conſtruebantur, aut ovali & oblongâ, in quibus Gladiatorij ludi & concluſarum ferarum venationes exhibebantur. Coloſſeum hodie Romani vocant, quia Neronis cum capite Coloſſus in vicinià: priſci Cavealn appellârunt, ut dictum eſt ſupra: & Arenam, quia arenâ ſternebatur in uſum pugnæ: unde ea vox paſſim pro certamine amphitheatrali, proque ipſo loco: unde & Arenarij, qui in arena depugnant.

Areæ Arena pura fuit ſine ſubſtructionibus & ædificijs, tota libera ad curſum ferarum & pugnam. Sub Arenâ erant cloacæ ad educenda ſtagna Neroniana, & ſpecus ad cuſtodiam & receptum ferarum, ſive ad uſum aquarum, quas in arenam occulte & ſubitò inducebant, atque educebant, ad

Nau-

Naumachias, & caveæ ferreæ extructæ erant, per quas bestiæ intromittebantur in Arenam: in his caveis portæ erant ostia vel aditus appellatæ, unde cum impetu emittebant feras, iterumque immittebant post pugnam: habebant & caveas itinerarias in quibus feræ clausæ & transvectæ: sæpe eæ factæ ex argento & auro per splendoris speciem. Varia quotidie ab ambitiosis editoribus excogitabantur, ut studia spectantium allicerent lenocinio quodam nobilitatis: ut, Arenam totam vertere in sylvam, ut dictum est supra; navem ædificare grandem in ipsa Arena, quæ solutilis esset & subitò luxata emitteret omne genus ferarum pro arbitrio magistri temperantis: exsilebant navi Ursi, Leæ, Pantheræ, Leones, Struthiones, Onagri, Bisontes, &c. ita ut septingentas feras aut pecudes simul & currere liceret cernere & occidi. Nec naves solum ejusmodi induxere in Theatra, sed, quod magis mirere, quodammodo mare ipsum: reperti enim qui Arenam per occultos quosdam ductus & meatus subitò aquâ replerent, & pro terrestribus feris monstra maris ostenderent, & classes, & navalem pugnam.

Post Arenam Murus occurrit qui podium sustinet, quique claudit & ambit infimum solum.

Podium, dictum, quia provehitur & propendet paulùm instar pedis, erat muri pars projectior & prominentior ante imum spectaculorum gradum, cui columnæ impositæ cum epistylis ad ornatum, sive, cum liberet, ad innixum: Mœnianorum ea quædam species est facta in Theatris, templis, ædibus, ad circumeundum, innitendum, spectandum: ver-

vernacule *Bartresses*, *Balcomes*. In Podijs victoriolæ reponi solebant. Ad Podium spectabant primi è Senatu: quidam Sellis Curulibus, quæ politæ aliquando honoris causa absentibus, vel etiam mortuis. Ad Podium erant eminentior quidam suggestus extructus, & velut domus seu cubiculum, ex quo Princeps spectabat. Erat etiam tribunal Editoris: qui alijs etiam honoribus insignis, ut Lictoribus, veste prætextâ. Consules, Prætores, alijque, quibus id jus, in Curulibus suis sederunt, cum lictoribus, viatoribus, & magistratûs sui pompâ. Murus cum Podio altitudinẽ habuit duodenos quindenósve pedes, ne feræ illum transilirent. Etiam contra inopinatos quosdam casus retia valida nodosa in orbem undique Podium hoc cingebant, quorum raritas tamen non impediebat aspectum: retia illa per luxum inaurata. Sed & contra scansionem ferarum & assultum, murum circumdabant versatilibus truncis, aut clathris ferreis, aut, quod certius, euripis.

Amphitheatri partes septem: Gradus, Præcinctiones, Aditus, Viæ, Cunei, Cathedra, Porticus.

Gradus sunt ea ipsa loca quibus sedebant, dicti, quia ad formam scalarum graduum alij alios consequuntur.

Præcinctiones non sunt aliud quam graduum intervalla & divisiones quędam in orbem, nempe popularium, equestrium, orchestræ: unde & Baltei dicuntur Græcè διαζώματα.

Aditus in ipsâ gradatione portæ quędam sive ostia, per quæ ab exterioribus porticibus venitur & descenditur in ipsas sedes: Vomitoria voce vulgi dicuntur.

Viæ

Via inter gradus duûm generum: aliæ quæ ad cardines sive limites balteorum in circuitu, itinera præcinctionum appellantur: aliæ quæ vomitorijs illis in descensu & ascensu propriè scalaria dictæ. In his vijs qui locum non habebant, quique, ut suo verbo dicam, excuneati erant, spectabant stantes. Hic etiam canaliculæ quædam & derivatæ aquæ cœlestis & humanæ: quod necessarium dies totos in spectaculis persedentibus.

Cunei sunt sedilium ordines inter vias medij, dicti à forma, quia re ipsa scalarum directio talis, ut ab imo ordiens magis diffunderetur in altum, redderetque cunei formam. Hi Cunei certis certi assignabantur. Cunei etiam Senatorum & Equitum fuerunt.

Cathedra vocatur ipse in amfractu ad confessum situs, i. e. locus superus, ubi clivi subselliorum desinunt, & murus incipit, qui porticum facit, clivosque illos velut frangit: nam plani aliquid spatij ibi fuisse videtur, unde cathedris positis spectabant.

Porticus superiores è quibus tenuiores spectabant, pars est suprema sive summus fornix Theatri. Porticus illæ arcuato opere tectæ erant: ideo *Cameræ* dictæ.

Ordo in Consessu & discrimen fuit ejusmodi. Senatui, Equiti, Plebi discreta in spectaculis loca sua, & gradus: in Theatris quidem jam lege Roscia: & non ita diu in Circo & Amphitheatris: promiscue enim ibi spectabant, & quovis loco liberè. quamdiu libertas Romæ: at id mutatum sub Principibus, & discrimina dignitatum facta bono jure, Senatui

in

in Amphitheatris sua sedes fuit, sua Equiti, sua Plebi: illam Orchestram dixêre, alteram Equestria, tertiam Popularia.

Orchestra vox nata in Scenâ & pulpito transijt communi abusu quodam ad alios etiam ludos: sedes fuit inter gradus imos, is enim locus, quia scenæ & arenæ proximus, ideoque auribus oculisque expositus, optimus habitus spectioni sive auditioni. Magnitudo ejus in gradibus quatuor aut quinque, aut fortasse pluribus, ut etiam Sacerdotibus ibi locus sit, & sociarum gentium legatis.

Equestria quatuordecim gradus tenuerunt: itaq; passim *sedere in quatuordecim* legitur pro ipsa equestri dignitate. Aucta fuerunt sub Principibus: & Tribuni quoque inter Equites spectabant.

Popularia erant reliqui omnes gradus, i. e. Cavea media & summa; nam ima Senatui & Equiti vacabat. Itaque propter granditatem discrimen aliquod in ipsis Popularibus; & pro variâ conditione plebis varij adsessus. Miles enim sua propria subsellia habuit, mariti suos ordines, prætextati suum cuneum, & proximum Pædagogi. Pullati ex loco superiori spectabant, ut & fœminæ. Hinc *verba ad summam caveam spectantia* sunt vilia, & ad gustum minutæ plebis. Confusa interdum locorum series: avidi enim multi ludorum & exclusionem metuentes loca multa nocte occupabant, & inhærebant ut suis. Interdum & loca pretio aliquo distributa, quod Græci ἐπτήριον vocant. Receptum, ut servi & alij etiam ex plebe Locarijs aliquid pro sedilibus penderent.

Locarij sunt, qui loca designant, homines locant

locant diſponuntque; alio nomine Deſignatores, Lictores eos comitabantur, ſeverioris imperij cauſa & ordinis ſervandi, ſicut in funere publico ita & in Theatris. Eorum dignitas ſub Principibus aucta, & non pro modico beneficio à Principe dabatur. Horum munus, ordinibus ſua loca adnotare, pellere occupatores ab alienis; & id dicebant theatrali verbo *Excitare* & *Suſcitare*. Labenti ævo, præter Deſignatores fuere & digniore quodam nomine Tribuni, qui electi ad moderandas & temperandas ludieras populi voluptates dicebantur *Tribuni voluptatum*.

Tubi ſive fiſtulæ in imo & ſummo Amphitheatro diſpoſitæ erant, ea arte & fine, ut odoratum quendam humorem ejacularentur leviter, & inſpergerent ſedentes. Proprie autem vocabant illum ingenioſum rorem *Sparſiones*, & ſpargendi verbo in hanc rem utebantur: etiam è ſtatuis hic imber expreſſus velut humanus quidam ſudor. E Theatris in delicatorum convivia migrarunt ſparſiones.

Tegmen etiam erat è velis in Amphitheatro, quod ſuperinduci ſolebat arcendo æſtui ac Soli. Ad antennas in ſummis lapidibus ſubjectas funes tranſverſim ligati, ſuper quos ducta vela. Hinc, vela ducere, & reducere, & velorum inductiones: Huic muneri præpoſiti milites è claſſe, quia illi jure periti tractandorum velorum. Vela iſta Carbaſina, ſeu ſerica aut purpurea ſtellis aureis varie interſtincta, variegata coloribus erant, ad ornatum. *Velarios* vocat Juven. Velarij præpoſiti velis ducendis. Si ventus (quod facile in Circo tam ſpatioſo) vela

duci prohiberet, tunc succedebat Causia, Umbella, Gausapa, aut Pileus Thessalicus, qui fere cum Petaso idem.

Spoliarium receptaculum mortuorum fuit, & graviter in Arena læsorum, constitutum ad portam Libitinensem, quo Gladiatores occisi turpiter uncо per arenam trahebantur.

Pegma Theatricum non aliud quam grandis quædam & ingeniosa contabulatio, quæ sponte & occultè statim cresceret, statim subsideret, ideoque compacta raris quibusdam tabulis & sublicijs: quæ ornatûs causâ tecta sæpe argento vel auro, sed tenui. In pegmatis varia inventa & stupendi lusus ingeniorum. Duces etiam captivos & oppida in pegmatis ostendere solebant: quæ tamen diversa paulò ab istis Theatricis.

CAP. XIX.

De Ludis Theatricis sive Scenicis.

Lex. lib. 5. cap. 16. Scena, inquit, triplicis generis erat: nam Tragica columnis & Deorum signis exornabatur, quibus & tabulis pictis partim ab amicis, partim è Græcia commodatis utebantur. Comica ædificiorum figuram præfert: Satyrica verò montibus inumbratur & sylvis; in eâ enim Histrionum sedes erant, qui ad edendas in Scena operas locabantur. In Orchestrâ autem Chori: reliqua vero loca popularia fuere, in quibus omnis sexus & ætas atque infimus ordo sine discrimine spectabat: qui vero à sedibus excluſi fuerant excuneati dicti. *Ludi*

Ludi Scenici, à Græco σκηνὴ umbra, in umbrâ fiebant, & ingenij arte exercitabantur: originem à Græcis traxerunt. Romæ, victis superstitione animis, Ludi quoque Scenici, nova res bellicoso populo (nam Circi modo spectaculum fuerat) inter alia cœlestis iræ placamina instituti dicuntur sæviente peste anno urbis conditæ 389. *Liv. l. 7.* Tenue eorum initium: nam primum Ludiones ex Etruria acciti sine carmine ad Tibicinis modos saltârunt: pòst versus sed inconditi, & motus à voce non absoni accesserunt: tandem arte omnia fuerunt perpolita. Ludorum scenicorum species recensentur *Tragœdia, Comœdia, Satyra*, & *Mimus*. Posteriores priùs paucis expediemus.

CAP. XX.

De Satyrâ.

Dicta est Satyra, sive à Satyris, quod similiter in hoc carmine ridiculæ res pudendæque dicuntur, quæ velut à Satyris proferuntur & fiunt: sive à Satyra lance, quæ referta varijs multisque primitijs sacris Cereris inferebatur, & à copia & saturitate rei Satyra quasi Satura vocabatur: sive à quodam genere farciminis quod multis rebus refertum Satyram Varro vocitat. Est autem fabula in qua Tragici Poëtæ non Reges aut Heroas, sed Satyros induxerunt, ludendi causa jocandique, ut spectator inter res Tragicas serias que Satyrorum quoque jocis & lusibus delectaretur. Ijs à principio locus in Tragœdia non fuit:

admisceri cœpti sunt, at non ut Tragœdiæ partes essent, verùm, ut intercinentes jocorum illecebris & dictorum acumine spectatorem detinerent; ex quo deinde argutũ poëma hexametro versu confectum Satyræ nomen accepit, quale est Horatij, Juvenalis, Persij. Satyri in Tragœdiam inducebantur nudi. Rejecti tandem à Sophocle Satyri, ut suam gravitatem Tragœdia reciperet.

CAP. XXI.

De Mimo & Pantomimo.

M*Imus* ab imitando dictus, quàsi solus imitetur: nam cum alia Poëmata idem faciunt, ipse quasi privilegio quodam, quod fuit commune, possedit. Est sermonis cujuslibet motus sine reverentia, vel factorum cum lasciviâ imitatio. Scaligero est Poëma quodvis genus actionis imitans, ita ut ridiculum faciat. Solebant Mimi introduci inter actus qui omnia gesticulatione imitarentur. Hi cum inter actus apponi soliti essent, ex eâ extracti, atque assertâ libertate justum sibi Poëma fecêre. Planipedes vocabantur, quod cothurno Tragici, socco autem Comœdi pedes induebant, ipsi autem nudis pedibus agebant. Mimi non erant personati, sed fuligine obliti, & agninis amicti pellibus, quæ Pescia dicebantur, à plurali πέσκη, à singulari πέσκος quod à πείκω vel πέκω, pecto, carmino, carpo. Ibant autem cum canistris & herbis, serpillo, mentâ, violis, hederâ, corollis; saltabantque in numerum & in honorem

Bacch

Bacchi, cujus more victores hederâ coronabantur. Inde procurrentes obvium quemque subsannabant: manuum quoque tegmina ex floribus contecta gerebant, & tunicas albo ad medium distinctas, à cinctura quam cogebat velum Tarentinum, ad talos demissas. Silentio per ostium ingressi, ubi ad Orchestræ medium evaserunt, convertebant se ad Theatrum, & loquebantur.

CAP. XXII.

De Comœdiâ ejusque speciebus & partibus.

Comœdia est Tragœdiâ antiquior: hæc ex illa nata, priùs tamen exculta fuit: à Græcis ad Romanos transijt. Appellationem habet à κώμη pagus, vicus & ᾠδὴ cantus: erant enim Comœdiæ lusus; quos rustici primùm in pagis, deinde cives vicatim sive per vicos canendo exercebant. Quemadmodum verò in cæteris quoque usu venit, ut tempus artium sit & lima & lex, ita Comœdia politioribus deinde seculis in artem redacta, certisque limitibus præscripta est, itemque constituta loca & tempora in quibus ageretur. Est igitur Comœdia privatæ civilisque fortunæ sine periculo vitæ comprehensio: sive fabula diversa instituta continens affectuum civilium ac privatorum, quâ discitur quid sit in vita utile, quid evitandum. Eam Cicero appellat, *imitationem vitæ, speculum consuetudinis, imaginem veritatis.* Scaligero est *Poëma dramaticum, negotiosum, exitu lætum, stylo populari.*

Comœdiæ triplex differentia: una à temporibus, alia à gentibus, alia autem ab argumentis. Pro primâ differentia Comœdia est vetus, media, nova. Vetus dicitur ea quæ primum in usu fuit, quo tempore summum imperium fuit penes populum, qui avide audiebat dicteria in corrupeos tum civium tum Magistratuum mores, quasi malæ famæ metu deterriti, componerent animos avios à virtutibus, atque appellerent ad frugem bonam. Grassabatur ergo ea licentia in omnes ordines, ætates, sexus, conditiones impunè, idque non in transcursu tantum, sed integro fabularum tractu ac primario studio. Vexatio autem illa, tametsi sparsim, atque ut res se dabat, exercebatur, ipsi tamen Choro potissimum est attributa. Deinde Ochlocratiâ in oligarchiam mutatâ, continuit Poëtas metus potentiorum in officio benedicendi: quocirca sublatus Chorus fuit. Quare cum cætera nihil mutata essent, mansit species quidem prior, parte tantum deflorata, unde Mediæ nomen ortum est, non tunc quidem, sed posteaquam novæ Comœdiæ appellatio fuit instituta sub monarchia Alexandri; Nova autem Chori loco parabaseis quasdam ponebat, in quibus aliorum Poëtarum dicta scriptaque sine maleficij crimine aut pœnæ suspicione irridebantur. Differt autem à Vetere Nova multis modis; potissimùm verò compositione: astrictior enim certis legibus tam ad argumenta quàm ad dictionem: non enim ridicula dramata in Nova, ut ex qualibet materia risum captet: quinque partitionibus secta Tibicinem interserit: vocabula nova non fabricat ad risum, aut ad cavillum:

&

& populari sermone de medio sumpto propior nova fuit apud Græcos. Neque excurrit Nova ad alios versus, solis Jambicis aut Trochaicis contenta. In veteri multa carminum genera videmus; ortam tamen ex antiqua Novam satis apparet ex ijs quæ veteres memoriæ prodidêre.

A gentibus Comœdiæ sunt Palliatæ, i. e. Græcæ, vel Togatæ, i. e. Romanę, à gentis veste.

Latinarum species sunt, nobiliores sive prætextatæ, aut trabeatę, à prætextâ & trabeâ Magistratuum: Minus nobiles, in quibus Senatores privati cum togis introducebantur. Tunicatæ à tenuiorum tunicâ dictæ; & Tabernariæ, quod cum tabernis earum Scenæ disponebantur. Fuit autem ab his diversum genus Atellanæ ab Atella Oscorum oppido, natura omnium maxime jocosa & dicaci; nam Romani inter serias Reip. tractationes ad animorum refectionem minimè turpe putarunt ad vicinorum abire mores.

Ab argumentis differunt: sunt enim Amatoriæ totæ, ut Andria Terentij: Calumniatoriæ, ut Nubes & Ranę Aristophanis: civilis fortunę & morum, ut Thesaurus, Captivi, Aululariа Plauti: eventa, ut Phasma sive Mostellaria, Arcturus: fallacioſæ, ut Miles, Pseudolus. Alia quoque ratione distinguuntur: alię enim turbulentę & negotioſę, qualis Adelphi: has *motorias* dixêre: alię sedatiores, quas *Statarias* idcircò vocant, quòd in ijs non ita discurratur, qualis Hecyra & Asinaria: alię hilares & convivales sunt, ut Bacchides.

Partes Comœdiæ, alię legitimę, sive primarię sunt; alię accessorię: alię attinentes, sive circumstantes.

Primariæ partes sunt quatuor: Protasis, Epitasis, Catastasis, Catastrophe. Protasis est, in quâ proponitur & narratur summa rei sine declaratione exitûs. Epitasis in quâ turbæ aut excitantur, aut intenduntur. Catastasis est status ac vigor fabulæ, in quâ res miscetur in eâ fortunæ tempestate, in quam subducta est. Catastrophe est conversio negotij exagitati in tranquillitatem non expectatam. Harum partium communes portiones majores Actus dicuntur, verùm non penitus, neque semper. Est autem Actus pars actionis sive actæ fabulæ, cum videlicet omnibus personis scena deseritur, & interim Chorus, aut Tibicen populum delectat; quod cum videmus, finitum esse actum agnoscimus. Debet autem omnis fabula non plures neque pauciores quam quinque actus continere, juxta illud Horatianum.

Neve minor quinto, neu sit prodactior actu
Fabula, quæ posci vult, & spectata reponi.

Actuum minores partes sunt Scenæ, quæ sunt mutationes rerum & personarum in actibus, quarum non est definitus numerus. De scenis præcipitur, ne plures personæ recipiantur in Scenam quam tres, ut præcipit Hor. — *nec quarta loqui persona laboret.*

Accessoriæ partes sunt argumentum, Prologus, Chorus, Mimus. Argumentum summam totius fabulæ breviter recitat: hæc nova res, nec necessaria fecit. Prologus prænarratio quædam est, in qua Poeta rem suam agit. Chorus pars est inter Actum & Actum, dicebatur autem Chorus multitudo canentium & saltantium cum tibicine. Canebant enim vel in initio, & hic cantus dicebatur Isodium, i. e. introitus: vel in medio, & Embola appellabant: vel in

in fine & appellabatur Exodium. Apud Græcos Chorus ascendebat in Orchestram. De Mimis diximus suprà.

Attinentes sive circumstantes partes sunt Titulus, Modi, Cantus, Saltatio, Apparatus. Titulus est inscriptio nominis, & authoris, & fabulæ à τίω honoro; honor enim & titulus idem. Modi erant mensura aut harmonia cantûs cum affectibus Comœdiæ congruens, quæ Actori indicabat quam vocem in agendo sequi deberet; humilémne an elatam, iratámne an tristem. Erat autem saltatio nihil aliud quam facultas quædam motibus ac gestibus corporis artificio quodam, numero, & ratione factis, imitandi hominum mores, affectus & actiones. De triplicis Scenæ apparatu diximus supra ex Alexandro.

CAP. XXIII.

De Tragœdiâ, & ejus atque Comœdiæ differentia.

TRagœdia dicitur à τράγος hircus, & ᾠδὴ cantus; quoniam olim actoribus Tragicis hircus præmium cantûs proponebatur: ut Horat. in art. poetica.

Carmine qui tragico vilem certavit ob hircum.

Estque imitatio per actiones illustris fortunæ exitu infelici, oratione gravi metricâ. Ejus species sunt Græca & Latina: utraque pro argumentis variis suas etiam habet differentias. Tragœdiæ utilitas est, quòd apud eam sint omnis vitæ atque conditionum

num exempla & documenta, unde omnem calamitatem æquiùs ferre discamus. Partes habet easdem quas Comœdia.

Differunt autem Comœdia & Tragœdia quinque modis potissimum. 1. Materiâ, hoc est rebus ipsis: nam in Comœdia amores fere & virginum raptus, in Tragœdiâ luctus, exilia, cædes introducuntur: in Comœdiâ sunt sales et risus: in Tragœdia perturbationes. 2. Differunt personis: nam in Tragœdia sunt Heroes, Reges, Principes, &c. in Comœdia privati homines & mediocris tantum fortunæ. 3. Dictione sive stylo: nam in Comœdiâ verba non sunt tam atrocia aut significantia, ut in Tragœdiâ, in quâ affectus atrociores regnant, quos afferunt res grandes: in Comœdia autem mitiores affectus sunt. 4. Exitu: nam in Comœdiâ exitus sunt jucundi & læti: in Tragœdiâ tristes & funesti, & fortunarum miserabilis commutatio: illorum exemplum est in Odysseâ, horum in Iliade Homeri. 5. Differunt propriâ notâ in Theatro: nam Comœdia socco utebatur, Tragœdia vero cothurno; de quibus diximus *part. 2. tit. de Calceis Rom.*

CAP. XXIV.

De cæteris ludis Romanorum.

MEgalenses Ludi fuerunt Scenici in honorem magnæ Deûm matris, ineunte vere, in Palatio per dies sex celebrati; quorum curam Ædiles gerebant. In ijs prælata divitiarum pompa, permissaq; ludendi licentia: perso-

personati juvenes. Magistratuum privatorumque munia, personas, & facta, dictaque imitabantur, & ante Deæ simulachrum ludebant, & matronæ spectatæ pudicitiæ psallebant. Quibus diebus Romanæ consuetudinis erat, convivia & sodalitates invicem agere & comessari, victu tamen frugali & modesto, nec die tantum, sed noctu epulari: namque hi ludi præcipuè casti magno favore spectantium conspicui erant, ad quos servis adire non licebat: illos Prætores & Magistratus purpurati in toga prætexta, atque in ornatu maximo celebrarunt. Quare *Purpura Megalensis* in vulgare proverbium venit. Ijs etiam diebus stipem cogere solis Ideæ matris famulis proprium fuit: & constitutum, ut Megalensibus Patricij motitarent, plebs verò Cerealibus.

Cereales Ludi in honorem Cereris magnificentissimè in Circo celebrati, ducto more a Græcis ex Eleusine. In his ludis repræsentabatur a Matronis luctus Cereris ob raptam Proserpinam, & ejus peregrinatio cum face quæritantis filiam. Pompa producebatur cum Deorum signis & ovo: in ijs pervigiliæ noctu fiebant, sicut in sacris Isidis excubiæ. In his circum metas cursu contendere solebant; Ædiles Pleb. tamen, pro equorum cursu plerunque gladiatorum certamen exhibuêre. Ijsdem etiam Missilia, h. e. nuces, Cicer, & alia dabantur, & spargebantur in vulgus ab ijs qui ludos exhibebant, ad plausum, & populi favorem captandum. His præerant Ædiles. Ab ijs impij conscelerati*q*ue voce præconis amovebantur: & si quis non initiatus adijsset, capite luebat. Cereris mysteria magno si-

lentio

lentio inclyta, velut arcanum quid sanctumque in vulgus efferre non licebat. Hoc sacrum (teste Alexandro) a solis Matronis fiebat, annis singulis: in quo id observatum fuit, ut tunc Dijs gratum esse censerent, si a lætis nec funere pollutis celebraretur: utque in sacris Cereris ante noctem epularetur nemo, atque a vino in primis & Venere abstinerent. Utque quinto quoque anno, ex Sibyllinis carminibus prodigiorum causâ, jejunium fiat: inter quæ præcipuum fuit, ut sacris initiatos caldâ abluerent primum, quòd castitati prodesse ducerent.

Floralos Ludi in honorem Floræ florum Deæ celebrabantur, primùm mense Aprili, postea Maio, ut omnia recte defloresceret. In his ludis fœminas, quæ vulgato corpore quæstum faciebant, denudari, & pudendis obscœnisque invelatis per luxum & lasciviam currere, & impudicos jocos agere moris erat: in quibus etiam Ædiles cicer, fabas, & aliâ missilia plebi spargere, leporesque & capras, aliaque mitia animalia ludis admittere consueverant. Hos in vico patricio aut proximo celebrabant, nocteque accensis facibus, cum multa obscœnitate verborum per urbem currebant, & ad tubę sonitum conveniebant.

Martiales Ludi in honorem Martis peragebantur, quarto Idus Maij in Circo, cum equorum decursu & venatione. Celebrabantur etiam ad Calendas Augusti, quòd eo die Martis ædes consecrata fuit.

Apollinares Ludi in Apollinis honorem celebrabantur pridie Nonas Quintil. ex vaticinio Marcij Vatis, cujus carmen extat apud *Liv. lib.* 25. De ijs

sic

ſic Macrob. Cum Ludi primò Romę Apollini celebrarentur, ex vaticinio Marcij vatis carminéque Sibyllino, repentino hoſtis adventu, plebem ad arma excitatam hoſti occurriſſe, eoque tempore nubem ſagittarum in adverſarios viſam ferri, & hoſtem fugaſſe, & victores Romanos ad ſpectacula Dei ſoſpitalis reduxiſſe. In his paraſiti Apollinis, qui ita appellabantur, quòd ridiculi eſsent, in Scena dicere conſueverunt. *Salva res eſt, ſaltat ſenex.* De quo ſic *Servius in* 3. *Æneid.* Cum, inquit, iracundiâ matris Deûm Romani laborarent, nec eam ſacrificijs, nec ludis placare poſsent, quidam ſenex, ſtatutis ludis circenſibus, ſaltavit, quę ſola fuit cauſa placationis: unde hoc natum proverbium. Hos ludos populus laureatus ſpectabat, ſtipe data pro cujuſque copia. Cum primum non ſtati, ſed in annum a Prętore voverentur, poſtea in perpetuum, & in ſtatum diem vovebantur ex lege.

Ludi Capitolini dicti fuerunt, quòd in honorem Jovis Capitolini, proſervato Capitolio ab hoſtibus Gallis Senonibus, inſtituti eſſent & celebrarentur. His ludis tradunt authores Sardianos venales proclamari: & ſenem quendam ludibrij cauſa producti ſolitum, bullam puerilem collo appenſam gerentem; quia, cum Veientes Etruſcorum populus per longum tempus Romulo bello reſtitiſſent, Romulus hanc urbẽ ultimam ceperit, multoſq; ſub haſtâ vendiderit, una cum ipſorum Rege, futilitatem ejus & ſtultitiam deridens. Cum enim Etruſci à Lydis originem trahant, & Lydorum primaria urbs ſit Sardes, idcirco Veientes Sardianorum nomine proclamant, & in hunc uſque diem ludieri gratia, morem

rem istum conservant: unde proverb. *Sardi Venales*, i. e. alius alio nequior, & novissimus omnium deterrimus, ut in venditione Veiorum captivorum. Præter hos verò Capitolinos ludos etiam alij erant, qui singulis quinque annis celebrabantur, instituti à Domitiano Imperatore, qui alio nomine *Agones Capitolini* appellantur: in quibus omne genus artifices certabant, Citharœdi, Histriones, Poëtæ, Rhetores: unde Poëtarum laureatorum mos manavit, qui in magno pretio semper apud Italos & Germanos fuerunt. In veteribus Agonibus Capitolinis, qui vicerant, coronâ & ramo lemniscatis aut torque involutis donabantur: qui secundi erant, eorum coronæ & palmæ sine lemniscis erant.

Ludi Romani sub Regibus instituti, & *Magni* vocati, quod magnis impensis dati sunt, ijs enim impensa ducenta millia nummûm; aut, quod magnis Dijs fierent, Jovi, Junoni, & Minervæ. Ludicrum fuit equi pugilesque ex Etruria maxime acciti. Ludi hi fuerunt annui. Primùm Circenses, deinde Scenici. Primùm uno die, deinde biduo, item triduo, denique pluribus etiam diebus, mense Septembri agebantur. Primùm à Regibus edebantur, tum à Consulibus, inde ab Ædilibus plebeijs, tandem à Curulibus.

Ludi Plebeij sunt, quos, exactis Regibus, pro libertate plebis pòst fecerunt Romani, aut pro reconciliatione plebis post secessionem in montem Aventinum, aut ut alij, in montem Sacrum. Hos Ædiles plebeij edebant. Fiebant autem in Circo ad 17. Cal. Novemb. per triduum. Atque in his observabatur, ut quoties instaurarentur ab Ædilibus, ludorum causâ epulum daretur.

Ludi

Ludi Consuales fiebant in honorem Consi, quem Deum consilij putabant. Feriæ publicæ ei Deo, & in Circo ad aram ejus ab Sacerdotibus fiunt ludi illi, quibus virgines Sabinæ raptæ 12. Cal. Septemb. In Consualibus equos asinosque coronabant, & otiari sinebant, vel quia feriæ Conso, qui equester Neptunus est, agebantur. Asinus autem tum equo consors est, joxtaque fruitur vacatione laboris, vel quia tum commoda navigandi maris tempestas exhibita jumentis qualemcunque quietem præbebat. Mulis etiam celebrari ludi in Circo Maximo Consualibus consueverunt; quia id genus quadrupedum primum putatur currui vehiculoque adjungi.

Ludi Taurei fuerunt inferis Dijs consecrati. Eorum origo antiquissima: cùm enim, regnante Superbo, vis morbi & insanabilis pernicies per omnes urbis regiones & compita pervagata esset, assiduisque funeribus exhausta civitas foret, atque ob esum carnium taurorum pestifer annus gravidas mulieres ita affecisset, ut sisti pestilentia nequiret, in Deorum inferorum placamento hos ludos concelebrarunt; qui Taurei dicti, quod ob taurinæ carnis morbum inventi primùm concelebratique sunt: in quibus metas circum currere velut in Circensibus servatum est.

Ludi Compitalitij Laribus dicati, quos bis in anno vernis æstiviscque floribus ornabant. Eorum origo à Tarq. Prisco: Servius enim Tullius, quòd ei puero caput arserat, Laris filius esse creditus est: inde Compitalitij ludi primùm instituti inventique fuere, quos per vicorum magistros fieri, & in Compitis celebrari memorant. Per multum temporis de-

desiti, postea restituti (quia solemnia ludorum intermittere nefas esset;) denique discussi fuere. Agebantur autem pridie Id. Januar.

Ludi Palatini in Palatio triduo celebrari solebant in D. Julij honorem qui victam armis Remp. in dominationem convertit.

Capitolini, quod Jupiter Opt. Max. suam sedem servasset.

Augustales Tiberij tempore Tribuni pleb. in Augusti honorem facile instituerunt.

Ludi Seculares, quod singulis centum decem annis, vel, quod semel tantum hominis ætate fierent dictos accepimus: nam seculum hac finitione terminarunt. Alij nisi decurso trium ætatum spatio Seculares fieri negarunt, qui supra Tyberim, sæpius in Capitolio magna frequentia & favore sunt edi soliti: ad quos, licet Prætor invitaret ad ludos, quos nec vidisset quisquam nec visurus esset, illos tamen citra hunc annorum numerum persæpe celebratos comperimus: nam & Divus Aug. Seculares fecit, & haud multò post Claudius celebravit: quo intervallo sexaginta nec amplius interfuere anni. Mox Domitianus illos instauravit, habita temporis ratione, ex quo ab Augusto editi fuerant. Quos Romæ per omnia theatra fieri servatum est: in quibus trinoctio tetrâ caligine, bobus atris, ad Tarentum sacrum Plutoni, & Proserpinæ lectisternium, pervigiliæ & supplicationes, instar Cæsaris initiorum fieri solebant, carmine & hymnis, in Capitolio à pueris puellisque patrimis & matrimis, in Apollinis & Dianæ laudem modulatis, cum quibus sæpe Circenses dabantur unà. Quorum institutio fertur

fertur antiquissima: cum enim Valerius Publicola qui Reges ejecit, tres filios morbo laborantes ex voto recepisset incolumes, voti reus hos instituit primus & celebravit; quos antea præteritos vel intermissos D. Augustus magnifico apparatu celebravit, quamvis non vera ratione dimensa. In quibus Juvenes, sine aliquo majore natu propinquorum, nocturno spectaculo interesse vetuit. Postremo Domitianus septimos exhibuit ad sua tempora ab ortu urbis observatos. Et demum post curricula temporum Philippus Imperator, millesimo urbis anno, ex omni seculorum memoria apparatissimos seculares fecit: in quibus præter elephantos triginta, leones, tigres, alces, atque hyænas, etiam gladiatorum paria mille, hippopotamum & rhinocerotem, ferasque immanissimas venationi dedit.

Votivi Ludi erant, qui à Magistratibus ad bellum ituris vovebantur, post res feliciter gestas & victoriam partam exhibendi. Atque hi introducebantur, aut Sibyllinis versibus, aut augurum præceptionibus, aut promissis Imperatorum, vel ante bellum, vel confecto bello atque hostibus devictis. Vovebantur nonnunquam in quinquennium.

Ludi Victoriæ à Pub. Corn. Sylla instituti fuerunt bello civili, qui felicitatem diei quo Samnitium Telesinique pulsus est exercitus, perpetuâ ludorum Circensium honoravit memoriâ: quibus sine nomine Syllanę victoriæ celebrantur. Fuerunt etiam alij victoriæ ludi in memoriam victoriarum C. Cæsaris, Augusti, &c. peracti. Huc etiam pertinent ludi quinquennales, decennales, vicennales.

Quinquennales instituti ab Augusto, post devictum

Antonium & partam victoriam apud Actium Promontorium; unde etiam *Actiaci* Ludi nonnunquam appellantur. Ij quinto quoque anno facti sunt; eorumque cura quatuor Sacerdotum collegijs per ordinem incumbebat, Pontificibus nimirum, Auguribus, Septemviris, & Quindecemviris. In ijs fuit equestre certamen per pueros & viros Patricios; gymnici quoque ludi, stadio in campo Martio extracto, acti sunt, & munus gladiatorium, depugnantibus captivis, exhibitum. Sub reliquis etiam Imperatoribus celebrati sunt.

Decennales ludi à Cn. Octavio Augusto sunt instituti, prætextu quodam, ad Imperatoris titulum, Monarchiæque potestatem retinendam sine invidia. Solebat enim decimo anno, constituto in hoc ingenti spectaculo ludorumque apparatu, imperium populo resignare; quod tamen illicò, quasi rogaretur, recepit. Atque hinc ortum est, ut posteriores etiam Imperatores, quoties decimum imperij annum attigissent, festum celebrarent, & ludos cum maximo apparatu darent; & quanquam non ad certum tempus, sed per omne vitæ spatium ijs imperium deferretur, tamen singulis decennijs festum pro ejus renovatione agebant.

Vicennales ludi erant, qui similiter vicesimo quoque imperij anno habebantur.

Ludi Triumphales fuerunt, qui post insignes victorias celebrabantur.

Natalitij, qui in natalibus magnorum virorum edebantur.

Ludi Juvenales, licet Juventum causa instituti forent, in hisque adolescentes per lusus & lasciviam admit-

admitterentur, plerumque tamen anus, & grandævas natu matres, seneſque ingraveſcenti ætate ludis admiſſos comperimus. Dicti igitur Juvenales (inquit Roſinus) quod in ijs veluti rejuveneſcerent. Luſus erat quem ludebant turmæ puerorum primo ætatis flore, & juvenes generoſi ſpiritûs, ut equis inſtratis, hinc inde diſpoſitis turmis, tanquam acie inſtructâ compoſito agmine, in juſtæ modum pugnę curſitarent: ſpeciemque prælij, modo in occurſum eundo, nunc à tergo & in gyrum occurſando, præberent, & campeſtrem incurſionem facerent, ſpecimenque magnæ indolis, & commendationem ineuntis adoleſcentiæ præ ſe ferrent, ita ut qualis quiſque futurus eſſet, cujuſque ſpei, facilè enitèret. In his quoque Pyrrhicam ſaltari accepimus, quæ integris urbis moribus, magno faventium ſtudio fiebat: quę primum inventa fertur in Cretâ, nonnulli à Laconibus, ad res bellicas facile obeundas, ut armati levi flexu & ſaltu, nunc ſe contrahendo, nunc in altum exiliendo, nunc declinando, tela & plagas vitarent, diſciplinamque ediſcerent, quæ Enoplia Saltatio dicta eſt, quam Tranquillus *Trojam* nuncupavit: idque à Romulo inſtitutum ferunt, ut eum armis ſaltarent milites ſaltatione, quam bellicrepam dixit. Fuerunt & alij ludi Juventutis, quos Salinator Senenſi prælio vovit pro ſalute juventutis.

Ludi Miſcelli vocabantur, qui ad nullum certum genus Ludorum Scenicorum, ſive argumentum, ſive Scenę inſtrumentum & apparatum ſpectes, referri poſſent: & fuerunt ex varijs multiformibuſq; ludicris commixti.

Ludi Funebres & Gladiatorij originem vetustissimam habuerunt: quippe Æneas ad Pallantis, Achilles ante eum ad Patrocli rogum mactabat inferias cum ludis: unde etiam Gladiatorum mos, sine dubio, est ortus. Nam cum primùm captos ex hostibus jugularent, vitantes fœdi spectaculi crudelitatem captivos inter se commiserunt, ut penes eosdem esset & facinus & supplicium; quibusque sors & virtus dedisset, superessent, alij placarent Manes puris manibus parentantium. Etiam malo ingenio servos mercati in exequijs immolabant. Primus Romanorum Junius Brutus dicitur in defuncti patris honorem dedisse Romæ gladiatores. Dabantur & à Magistratibus, & à privatis personis, & cum certaminibus & cum fabulis. Gladiatores magno sumptu emebant & educabant, quorum multi in arenâ cadebant, alij, petente populo, manumittebantur. Magno etiam pretio conducebant eorum Magistros, quos Lanistas appellabant. Tandem à Theodorico Gothorum Rege universus usus sublatus: quid enim immanius, quam vitam dare hominibus, ut eam ipsi mutuis cædibus ab se auferant? Nefas erat cum gemitu vultus accipere, sanguinem suum alio quam hostilem animo spectare. Lanista cum rude prodibat. Erat rudis baculus gladiatorius quo prima pugnæ rudimenta meditabantur, unde & nomen: eâ manumissi propter fortitudinem, cum libertate donabantur. Certaminis initio, postquam inter se rudibus bacuissent, ferro nudi transigebant: fessis aut victis alia manus substituebatur. Nero quadringentos Senatores, sexcentos Equites, ad eam operam exhibuit. Domitianus etiam fœminarum

narum pugnas noctu edidit. Qui funebres ludos curabant, Deſignatores dicti. De Gladiatoribus integrum librum ſcripſit Lipſius, ubi fuſè omnia ad eos ſpectantia habeamus.

Ludi qui *Exercitationis* cauſâ fiebant, erant Trojani ludi, ſive Trojæ ludus. ludicrumque (omnibus enim his nominibus appellatur) de quo ſupra: & Caſtrenſes ludi, quibus milites in caſtris & exercebantur & delectabantur: nimirum Pyrrhica, Saltatio, Decurſio, &c. de quibus etiam ſupra quod ſatis ſit, diximus.

F I N I S.

GRATIARUM ACTIO OB PROfligatam Hiſpanorum claſſem, quæ anno 1588. Eccleſiæ Dei in utroque Britanniæ Regno extremam vaſtitatem minata eſt. Auctore *M. Jo. Bello* ſeniore, fideli & pio verbi Divini in Civitate Glaſcuenſi quondam Præcone.

In opuſculum & opificem Ogdoaſtichon.

Carmina ſunt triplici lectu hac digniſſima cauſâ,
Facta ſtupenda Dei quòd memoranda canant:
Vt tumidum in tumidis Hiſpanum ſtraverit undis
Spirantem cades, perniciemque ſacris.
Conduderitq; pius, ſacer Interpreſque Tonantis,
Nectare qui verbi pavit ovile ſacri.
Denique materiæ carmen quòd congruat aptè,
Alta eſt materies, altiſonumque melos.

J. A.

Cla-

Clarissimo viro Roberto Brussio Edinburgensis Ecclesiæ Pastori.

Lux optata diu, vix expectata, piorum
Solamen, secli gloria rara tui:
Illustri proavis, pietate illustrior, ingens
Præsulis augusto munere, cura Dei,
Accipe tincta licet nullo sale carmina, tantis
Intento rebus si tibi fortè vacat.
Auribus illa tuis non æquè digna videri
Possunt, ac animo res placet ipsa meo.
At tibi qui me jungit amor fore grata legenti
Spondet, & auspiciis uberiora tuis.

Joannes Bellus.

Æternus mihi carmen erit Regnator Olympi,
Quem decorat multæ virtutis gloria, cujus
Olim venturi memorabunt facta nepotes:
Quippe tropæa novis cumulavit prisca, novamque
Materiem nostris fuso dedit hoste Camœnis.
Ille suo fulcit nos robore, protegit alis,
Præsidio munit firmo, trepidantibus astat
Pervigil excubitor, rupesque immota procellas
Componit belli horrendas, quo vindice tuti
Spernimus hostiles furias, adversaque castra.
Undique collectam magno molimine, fastu,
Barbariem tumidus numerosam armavit Iberus:
Eductosque rates cœlo, ceu mœnia celsis
Turribus in nubes minitantia milite multo

Munyt incassum; tonitrúque imitantia aheni
Pondera stipavit gravidis immensa carinis.
Subsidiúmque viæ Cererem, laticésque Lyæos
Addidit, argentúmque ingens, nec plurima gaza
Defuit, extremis quam classe avexerat Indis.
His opibus fretus vastis dat puppibus Austros,
Nilque sibi invictum ratus, ipsa lacessere tentat
Astra: & quos rerum Dominus sibi fœdere sancto
Junxit, Marte petit scelerato; ac dira minatur.
Quæ simulac Pater omnipotens immania cœpta
In solio residens cœli despexit ab arce;
Infremuit, magnóque irarum incanduit æstu,
Ac primùm ciet in densas leviora phalanges
Prælia, nam subitò ventos spirare secundos,
Pacarique vetat pelagus, crebrisque procellis
Sublimes tundit proras, multúmque fatigat:
Ingeminant nimbi, nox circumfunditur atra,
Pallentésque diu jactantur gurgite vasto.
Ipsi se accingunt Euri, & velut agmine facto,
Hinc atque inde ruunt, rapidéque feruntur in hostem.
Ipsæ se glomerant nubes, ipsa æquora ponti
Cum fremitu horrisono simul indignata tumescunt:
Omnia certatim infandas à littore naves
Arcere optato cernas, atque arma movere.
Non tamen adversi cæcos abstetruit ira
Numinis, insano juvat indulgere labori:
Stat semel undosum transmittere classibus æquor,
Et tandem extinctis iram satiare Britannis.
Hunc ubi rerum Opifex vidit perstare furorem,
Nec dum animos iræ genti cecidisse feroces,
Protinus instaurat Martem, & nova prælia tentat:
Jamque suis, quorum ferro populare penates

Millia

Millia tot nequicquam opibus confisa parabant,
Sufficit ingentes animos, viresque secundas;
Inque aciem prodit Ductor, formidine primum
Cunctantes, dubiosque docet bellare, novisque
Artibus instructos, in libera excuscitat arma.
Continuò vibrato cavo sparguntur aheno
Fulmina, collucent igniferta, ferreus imber
Ingruit, & salsas latè cruor inficit undas,
Littoraque horrifico sonitu concussa resultant;
Inque polum piceo nigrantem turbine fumus
Volvitur, obtutumque intela ruentibus aufert.
At nondum classis bello vis fracta nefandæ est,
Spem fovet, & lætum expectat vesana triumphum:
Cùm subitò nova securis, inopinaque rerum
Objicitur facies, quæ mox fera pectora turbat.
Ecce etenim cursu, nullo rectore, citato
Puppes per tumidos portant incendia fluctus:
Indomitusque furens laxis Vulcanus habenis
In medium fertur, flammis lucentibus, agmen.
Nauticus extemplò ferit aurea sidera clamor,
Amentes rapiuntque, ruúntque, incidere tortos
Dum certant funes: & sæva per æquora tristem
Maturare fugam celeri premit ocior Euro
Turbatos adversa acies, duplicatque tumultum
Fervida, congeminantque tonitrua, fumat ubique
Pontus, crebrescuntque faces, fragor horridus aures
Verberat armorum, totúsque remugit Olympus.
Cærulaque innumeris rostris sulcata debiscunt:
Ictibus antennæ validis resonantque, tremuntque,
Trajectæque rates laterum compagibus imbrem
Accipiunt laxis, fundumque feruntur in imum.
Tu dextrâ, rerum Sator, armipotente cohortes

Fudisti

Fudisti armatas, valido tu robore factum
Hostilem citò perdomitum, fractúmque dedisti:
Tu decus immortale tibi, tu nomina victor
Æterna, & laudes peperisti Marte perennes.
Hæc secum immitis frustra jactabat Iberus.
Vis mihi nulla virûm potis est formidine pectus
Concutere, aut armis ingentia cœpta morari:
Imbelles toto volitantes æquore classes
Disjiciam, laceræ vada demergentur in ima,
Undas permensus vitreas, optata subibo
Ostia, subducam naves, & conscia jungam
Agmina, devotique soli lata æquora denso
Milite inundabo, facibus ferroque colonos
Insequar, infandam gentem meus hauriet ensis,
Succidetque omnem silvam: si credere quisquam
Mœnibus audebit sese, convulsa ruinis
Tota repentè dabunt aditus, mea sæviet ira
Ultrix in cunctos, pariter natúmque, patremque,
Consortemque tori charam mucrone coruscо
Alterum in alterius tepido mactabo cruore.
Sin qui reptat adhuc, aut matris ab ubere vagit
Pendulus, infanti detur superare tenello,
Fœdis ora notis compunctus sentiet olim
Servitij juga dura, trahétque miserrimus ægrè
Vitam, dicetúrque sceleſto sanguine cretus.
Arva dehinc læta, & viduatas civibus urbes,
Prædamque in socios congestam largus opimam
Partiar, ac claræ virtuti debita pendam
Præmia victrici decoratus tempora lauro.
Hæc, tu magne Parens (quid enim te fallere possit?)
Auribus hausisti; validâque incensus ab irâ es:
Protinus armâsti cœlum, terrasque, fretumque,

Ventos-

Ventósque, & prærupta salo spumantia saxa,
Aëriasque manus nebularum, & lecta virorum
Robora, quæ simul intrepidè ac effusa ruebant,
Te Duce, & infestiùs domuerunt viribus hostes:
Qui modò sublimi feriebant vertice celsa
Sidera, momento detrusi in Tartara mœrent.
Non gazæ, non arma juvant, non mole carinæ
Immensa, aut validi nautæ, canive Magistri.
Quas cura annorum latè vulgata per orbem
Multorum conflavit opes (mirabile dictu!)
Accisæ subitò ingentem traxêre ruinam.
Quid tibi par, cœli Rex inclyte? quidve secundum
Orbis habet? solo qui torques omnia nutu:
Prostratósque premis pedibus, subigísque rebelles.
Te bellante, solum, totusque exterritus æther
Intremuit, magnóque furentia castra tumultu.
Barbara, præcipiti cursu mox terga dedere.
Hi miseras teretis transfixi corpora ferro
Exhalant animas, hos vivos obruit unda
Absorbens crebro laceratum fulminis ictu
Navigium, dulcémque avidis dat piscibus escam.
Humanis quibus extingui non contigit armis,
Savit in hos æstus pelagi, ventique frementes
Insurgunt, rapidóque in saxa sonantia torquent
Turbine, & immergunt undis. In littore passim
Apparent inhumata cadavera, stragibus æquor
Obtegitur; ponti quibus indulgentia terris
Finitimis adnare dedit, nova bella, novosque
Inveniunt hostes, iterum cæduntur acerbo
Funere: quos nondum mors abstulit, omnium egeni,
Omnibus ærumnis confecti ignota pererrant
Limina, mirantique orbi spectacula præbent.

Quod

Quod si quem quassata ratis per tela, per undas
Elapsum, ad patrias vix tandem deferet oras,
In luctu, lacrymis, ignominiâque perenni
Transiget infelix ævum: lucémque perosus
Felicem dicet qui vitam effudit in armis,
Fœda nec in sese jactari opprobria sensit.
Interea, Pater alme, tuos ex hoste receptos
Exhilaras, omnique procul formidine cunctis
Lætitiâ dulci perfusis pectora, laudes
Das celebrare tuas, & facta ingentia cantu
Solenni, ac festis ad sidera ferre triumphis.
Hæc simulac rumor diffundet, Iberides ora
Unguibus, & sævis fœdabunt pectora pugnis,
Grandævus sua cœpta amens infausta tyrannus
Deflebit, mœsto-resonabit regia planctu,
Hæc Pater insigni triplici diademate, fastu
Sacrilego sibi divinos qui poscit honores,
Audiet, & solio vittas exutus ab alto
Se dabit in cineres. Cornutáque turba dolori
Mugiet indulgens, celsas malesana tiaras
Abjiciet, largóque rigabit flumine vultus.
Quique occæcati mentes caligine fuscâ
Errorum his ducibus sese addixêre, ciebunt
Incassum fletus: & acerbam Numinis iram
Experti semel haud iterum se cominus hosti
Objicient tanto. Vel si dementia cæca
Præcipites aget, & rursus scelerata movebunt
In bella Eumenides, tu magni Conditor orbis
Immotus longæva manes per sæcla, furorem
Qui nutu effrænem compesces, telaque victis
Excuties dextris, & clades cladibus addes.
Quare agite ô tantis nuper virtute periclis

Numi-

Numinis erepti; jam lati exolvite grates:
Damnati votis jam vota offerte supremo
Regi; jam meritos templis indicite honores.
Illi cuncta sonent laudes, & carmina grata:
Lætitiam mentis concentu expromere lingua
Gestiat; æternum cœtu celebrate frequenti
Rerum (nec pigeat semper meminisse) parentem.
Cùm belli ingrueret tempestas atra feróxque,
Viribus & numero summus terroribus hostis
Mortem intentaret pavidis, & vincula dura,
Suppliciter tristes, & tunsi pectora palmis
Astra fatigâstis precibus, lacrymisque vocatus
Regnator cœli gemitus, duplicataque vota
Audijt, & trepidas solvit formidine mentes:
Munificâque manu cumulavit gaudia, gentis
Cladibus & damnis oculos animósque superbæ
Exatiare dedit: vobis extrema minati
Omnia, jam miseris submissi, vestra querelis
Auxilia imptorant; gemmis & murice quondam
Insignis nulli jam non miserandus oberrat
Tegmine pannosus vili, macieque supremâ
Squalidus effœtos artus trahit. Ergo Parentis
Æthereij vobis agnoscite numen amicum,
Quæque ipsi vestris alacres spectatis in oris
Inclyta venturo miracula pandite sæclo,
Acceptam memori testantes voce salutem.
Non sors hæc vobis, non arma dedêre tropæa,
Non artes hominum, non vis; sed dextera Regis
Æterni, quam dirjectos libravit in hostes.
Hunc unum grato plausu, fremitúque secundo
Tollite in astra, uni præconia pangite læta:
Huic uni decus, huic parêre sit una voluptas.

Ne si forte operum tantorum, & fœderis illi
Protinùs oblitos, verâ pietate sepultâ,
Insanire juvet, desertus deserat hostis
Bellum instauranti malegratos, dignaque factis
Supplicia indignùs sumat, flagrisque jubactos
Proterat, aversámque neget clamantibus aurem.
Túque, ô turba altis jampridem immersa tenebris,
Lethiferisque animos addicta erroribus, ultrò
Ne pudeat tandem impurùs absistere sacris:
Sat mentita diu es pietatem, pelle profundam
Noctem, splendentis placidum jubar aspice Solis.
Sat tenebris Erebóque datum; mox eripe cæcis
Te vinclis, juga confestim servilia collo
Excute, nonne vides ut nobis ænea turris
Est rerum Dominus, præsensque vocantibus astat?
Sublevat, & tutos alarum protegit umbrâ.
Nonne vides nobis infestos illius altâ
Prosterni dextrâ, retroque in vincla referri
Agmina, perniciem quam nobis sæva parârunt?
Tandem animos subeat ritus quos finxit avitos
Prava superstitio Stygijs emissa lacunis
Respuere, excussoque gravis torpore veterni,
Spreta diu nimium divina capessere jussa,
Quosque jubent cœlos oracula fallere cultus
Nescia: sin libeat sine fine odisse piorum
Gentem, & luminibus cæcis miranda tueri
Facta Dei, tætram noctem, tenebrasque secutæ
Præstatæ æternis meritò plectêre tenebris.
Quicquid ubique sinu patulus complectitur orbis,
Ætherium canat exultans celebretque Parentem,
Qui sibi dilectos ex arctis faucibus Orci
Eripuit, placidâque dedit, formidine pulsâ

Pace

Pace frui, ac operi cœpto fastigia summa
Imponet tandem; populi votisque vocatus
Nusquam aberit, curas omnes, casusque levabit,
Inque ævum patrio nos complectetur amore.

Pro tollendo cordis callo carmen votivum.

OUtinam felix lux illuceſceret illa,
Qua Deus omnipotens mea ſaxea corda domaret,
Corda adamantæis ipſis certantia ſaxis:
Quæ tamen (ut perhibent) hircino ſanguine ponunt
Duritiem, calidóque recens de corpore fuſo,
Molliret ſic ille ſui cor ſanguine Nati,
Qui lacero ſacros fluxit crudeliter artus,
Funderet ut lacrymas, ut fundunt flumina fontes,
Et flueret rapido ceu cera liqueſcit ab igne:
Pelleret & furvas vultûs fulgore tenebras
Mentis, uti clarè poſſem delicta videre,
Viſaque deflere, & vitam vitare per omnem.
Houd tibi, Cunctipotens, res ardua, cærula cœli,
Qui mare fluctiſonum, terram omniparámque creâſti
E nihilo, idque oris verbo citraque laborem:
Condita cuncta tuo verbo ſulciſque potenti.
Quod niſi Cœlituum ſacerès hominúmque repertor,
In nihilum rueret compages dædala mundi.

FINIS.

Quæ nos fugerunt hæc Lector corrigat æquus.

* *Pag. 5. verſ. 22. pro* quadriennium, *lege* quinquennium, *pro* quatuor, *l.* quinque, *v. 23. dele* exactum, p. 6. v. 15. alſinem, p. 32. v. 13. Lycæum, v. 15. Pane Lycæo, p. 70. v. 12. recognoſcendi turmas, p. 75. v. 22. incertam, p. 85. v. 8. jurarent, p. 97. v. 4. *poſt* Rex, *ponatur* comma, p. 100. v. 22. plebeios, p. 112. v. 6. latinis, p. 141. v. 3. muſculus, ib. v. 22. ſub vineâ militari, p. 147. v. 6. eas, p. 153. v. 7. unquam, p. 156. v. 4. prodiderunt, p. 158. v. 7. ſparſa ſunt, p. 159. v. 12. *poſt* proximũ, *l.* diem, p. 161. v. 10. inſidiarum, p. 166. v. 27. *pro* noſter, *l.* Rom. p. 169. v. 9. *pro* noſtros, *l.* Rom. p. 178. v. 21. inde, p. 196. v. 3. victrices, ib. v. 5. *pro* noſtros, *l.* Rom. p. 197. v. 15. pro ſuenda, *l.* Suenda, p. 210. v. 21. *pro* noſtra, *l.* Rom. p. 220. v. 21, cœlitus, p. 224. v. 25. beneficentia, penuria in nom. ib. v. 31. poſt herbâ *adde* cùm, p. 229. v. 3. poſt ſuis, *adde* in, p. 231. v. 6. findone, p. 232. v. 8. poſt diſcernit, l. acies pro Marte, p. 235. v. 29. Nunciato, p. 236. v. 20. pacti, p. 237. v. 25. pro eo, *l.* Fermelinodunum, p. 239. v. 6. audaci incœpto, p. 240. v. 11. nautico, p. 244. v. 7. ſuſpenſam, p. 245. v. 3. poſt etiam, *l.* mortis, p. 265. v. 12. ſecutæ, p. 267. v. 9. temporarium, p. 287. v. 14. Taurei, *l.* Taurij.